

UNIVERSITY OF EDUCATIONAL MANAGEMENT

**BULLETIN
OF POSTGRADUATE
EDUCATION:**

collection of scientific papers

Educational Sciences Series

Issue 1(30)

ISSN 2218-7650

Міністерство освіти і науки України
Національна академія педагогічних наук України
Державний вищий навчальний заклад
«Університет менеджменту освіти»

**ВІСНИК
ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ
ОСВІТИ**

Збірник наукових праць

Випуск 1(30)

Серія «Педагогічні науки»

**Київ
АТОПОЛ ГРУП
2016**

УДК 378.091.046-021.68: [37.0+159.9] (082)
ББК 74р.я43+88я43

Свідоцтво про державну реєстрацію: серія КВ № 22072-11972ПР від 22 квітня 2016 р.

Головний редактор

В. В. Олійник — доктор педагогічних наук, професор, дійсний член НАПН України.

Заступники головного редактора:

О. М. Отич — доктор педагогічних наук, професор;

Л. М. Сергєєва — доктор педагогічних наук, професор.

Відповідальний секретар:

О. Л. Ануфрієва — кандидат педагогічних наук, доцент.

Редакційна колегія:

Н. М. Бібік — доктор педагогічних наук, професор, дійсний член НАПН України; **О. І. Бондарчук** — доктор психологічних наук, професор; **Н. Ю. Волянук** — доктор психологічних наук, професор; **Н. Г. Діденко** — доктор наук з державного управління, професор; **Г. А. Дмитренко** — доктор економічних наук, професор; **Кінга Джерва** — професор, доктор хабілітований (Республіка Польща); **Дж. Джонсон** — доктор наук, професор PhD (США); **М. Б. Євтух** — доктор педагогічних наук, професор, дійсний член НАПН України; **Асаф Дагбейи огли Заманов** — доктор фізико-математичних наук, професор (Республіка Азербайджан); **Л. М. Карамушка** — доктор психологічних наук, професор, член-кореспондент НАПН України; **Йонас Кевішас** — доктор педагогічних наук, професор (Литовська Республіка); **М. О. Кириченко** — кандидат педагогічних наук, доцент, член-кореспондент Академії наук вищої освіти України; **Н. І. Клокар** — доктор педагогічних наук, професор; **П. В. Лушин** — доктор психологічних наук, професор; **В. І. Маслов** — доктор педагогічних наук, професор; **В. В. Москаленко** — доктор філософських наук, професор; **Н. Г. Протасова** — доктор педагогічних наук, професор; **М. І. Романенко** — доктор філософських наук, професор; **З. В. Рябова** — доктор педагогічних наук, професор; **Ханна Краузе Сікорска** — доктор філософії, професор (Республіка Польща); **О. С. Снісаренко** — кандидат педагогічних наук, доцент; **Т. М. Сорочан** — доктор педагогічних наук, професор; **В. О. Татенко** — доктор психологічних наук, професор, член-кореспондент НАПН України; **Г. М. Тимошко** — доктор педагогічних наук, професор; **Н. Г. Торба** — кандидат психологічних наук, доцент; **А. Х. Шкляр** — доктор педагогічних наук, професор (Республіка Білорусь); **В. П. Яковець** — доктор фізико-математичних наук, професор.

Технічний редактор: Я. Васильченко

Вісник післядипломної освіти: зб. наук. пр. / НАПН України, Ун-т менедж. освіти ; редкол. : О. Л. Ануфрієва [та ін.]. — К., 2005. — Вип. 1(30) / голов. ред. В. В. Олійник. — К. : АТОПОЛ ГРУП, 2016. — 128 с. — (Серія «Педагогічні науки»).

У збірнику висвітлюються актуальні проблеми педагогіки і психології професійної освіти. Представлено результати досліджень з історії педагогіки, методології освіти, теоретико-методичних аспектів навчання та виховання, формування професійних компетентностей фахівців у галузі освіти, психології особистісного розвитку, підвищення якості освіти.

Для науковців, педагогічних працівників вищої школи, керівників вищих навчальних закладів, методистів, викладачів і слухачів закладів післядипломної освіти, практичних психологів.

ББК 74р.я43+88я43

*Затверджено вченою радою
ДВНЗ «Університет менеджменту освіти»
(протокол № 6 від 13 червня 2016 р.)*

© ДВНЗ «Університет менеджменту освіти», 2016

ЗМІСТ

Відомості про авторів	5
<i>Вініченко А. А., Сергієнко А. Д.</i> Особливості виховання молоді професійно-технічних навчальних закладів в умовах суспільних трансформацій	6
<i>Дульська О. В.</i> Розвиток духовно-моральної компетентності директора загальноосвітнього навчального закладу	17
<i>Ільченко А. А.</i> Роль педагога у підготовці студентів-інтернів до санітарно-просвітницької діяльності: компетентнісний підхід	29
<i>Kamil Baś.</i> Point and line to education	39
<i>Кириченко М. О., Дмитренко Г. А.</i> Соціальна відповідальність в управлінні: аспекти визначення та формування	47
<i>Киричок В. А.</i> Компетентнісний підхід до організації самостійної роботи студентів вищих медичних (фармацевтичних) навчальних закладів	66
<i>Куровска Б.</i> Раннее обучение чтению и письму: предпосылки и возможности	76
<i>Отиц О. М.</i> Стили управління: аналіз наукових підходів до визначення сутності і видів	86
<i>N. Pryhodkina.</i> Using technology of inverted training in preparation of masters in pedagogy of higher school	98

<i>Ружицький В. А.</i> Розвиток професійних художніх умінь у майбутніх учителів образотворчого мистецтва в процесі формальної, інформальної й неформальної освіти	105
<i>Сіданіч І. Л.</i> Духовно-моральна компетентність викладача як передумова забезпечення духовно-моральної спрямованості викладання навчальних предметів у закладах освіти	116

Відомості про авторів

Вініченко Алла Анатоліївна, кандидат історичних наук, доцент кафедри управління навчальними закладами та педагогіки вищої школи ДВНЗ «Університет менеджменту освіти».

Дмитренко Геннадій Анатолійович, доктор економічних наук, професор, професор кафедри економіки і управління персоналом Навчально-наукового інституту менеджменту та психології ДВНЗ «Університет менеджменту освіти».

Дульська Оксана Володимирівна, аспірант ДВНЗ «Університет менеджменту освіти».

Ільченко Алла Анатоліївна, кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри педагогіки та психології післядипломної освіти Національного медичного університету імені О. О. Богомольця.

Кириченко Микола Олексійович, доктор філософії, професор кафедри державної служби та менеджменту освіти Центрального інституту післядипломної педагогічної освіти ДВНЗ «Університет менеджменту освіти».

Киричок Віра Андріївна, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки та психології післядипломної освіти Національного медичного університету імені О. О. Богомольця.

Куровска Барбара, доктор наук хабілітований, професор Педагогічного університету імені Комісії народної освіти в Кракові (Республіка Польща).

Kamil Baś, mgr of Science i Stosunków Międzynarodowych Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie.

Отиц Олена Миколаївна, доктор педагогічних наук, професор, проректор з науково-методичної роботи та міжнародних зв'язків ДВНЗ «Університет менеджменту освіти».

Pryhodkina Natalia, Ph.D., associate professor, associate professor of Department of management of educational institutions and pedagogics of high school.

Ружицький Валерій Андрійович, кандидат педагогічних наук, директор КЗ КОР «Білоцерківський гуманітарно-педагогічний коледж».

Сергієнко Анатолій Дмитрович, директор професійно-технічного училища № 46 с. Лазірки Полтавської області.

Сіданіч Ірина Леонідівна, доктор педагогічних наук, професор кафедри управління навчальними закладами та педагогіки вищої школи Навчально-наукового інституту менеджменту та психології ДВНЗ «Університет менеджменту освіти»

Вініченко Алла Анатоліївна,
кандидат історичних наук, доцент кафедри
управління навчальними закладами
та педагогіки вищої школи
ДВНЗ «Університет менеджменту освіти»,
Сергієнко Анатолій Дмитрович,
директор професійно-технічного училища № 46
с. Лазірки Полтавської області

ОСОБЛИВОСТІ ВИХОВАННЯ МОЛОДІ ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ В УМОВАХ СУСПІЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

Анотація. У статті розглядаються особливості виховання сучасної молоді професійно-технічних навчальних закладів в умовах суспільних трансформацій.

Визначено, що сучасні ціннісні орієнтації молодого покоління — це одна з найактуальніших проблем виховного процесу в системі освіти, зокрема професійно-технічної. Наслідком суспільних трансформацій стає світоглядна індиферентність, пасивність, втрата ідеалів, відчуженість і непорозуміння зі старшим поколінням.

З'ясовано, що виховний процес потребує цілеспрямованості та єдності принципів на всіх рівнях освіти, які у професійно-технічному навчальному закладі залежать від особливостей контингенту учнів.

Ключові слова: *виховання, молодь, цінності, професійно-технічна освіта, трансформація, учитель, вихованці.*

Виниченко Алла Анатольевна,
Сергиенко Анатолий Дмитриевич

ОСОБЕННОСТИ ВОСПИТАНИЯ МОЛОДЕЖИ ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ТЕХНИЧЕСКИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ В УСЛОВИЯХ ОБЩЕСТВЕННЫХ ТРАНСФОРМАЦИЙ

Аннотация. В статье рассматриваются особенности воспитания современной молодежи профессионально-технических учебных заведений в условиях общественных трансформаций.

Определено, что современные ценностные ориентации молодого поколения — это одна из наиболее актуальных проблем воспитательного процесса в системе образования, в том числе и профессионально-технического. Следствием общественных трансформаций становится мировоззренческая индифферентность, пассивность, потеря идеалов, отчужденность и трение со старшим поколением.

Выяснено, что воспитательный процесс нуждается в целенаправленности и единстве принципов на всех уровнях образования, которые в профессионально-техническом учебном заведении зависят от особенностей контингента учеников.

Ключевые слова: *воспитание, молодежь, ценности, профессионально-техническое образование, трансформация, учитель, воспитанники.*

**Alla Vinichenko,
Anatoliy Sergienko**

PECULIARITIES OF THE YOUTH EDUCATION AT VOCATIONAL SCHOOLS IN THE CONDITIONS OF SOCIAL TRANSFORMATIONS

Abstract. *This article deals with the peculiarities of the youth education at vocational schools in the conditions of social transformations.*

Determined that modern preferences of values of the younger generation is one of the most actual problems in the educational system including the vocational one. Consequences of social transformations are indifference of views, passivity, loss of ideals, alienation and misunderstanding the older generation.

It was found that the educational process requires attention and unity of principles at all levels of education. Principles of educational process depends on the characteristics of a contingent of students in a vocational school.

Keywords: *education, youth, values, vocational education, transformations, teachers, students.*

Постановка проблеми

У соціальних та культурних змінах, що відбуваються в українському суспільстві, актуальними є процеси формування світоглядних орієнтирів, ціннісних орієнтацій молоді, які пов'язані з економічними та політичними подіями в країні. Відповідно за цих умов істотних змін зазнали суспільні ідеали, життєві цілі й цінності, прагнення та інтереси людей. Як наслідок — поглибилася різниця життєвих цілей між представниками старшого і молодшого поколінь, що часто породжує непорозуміння між ними.

Актуальність проблеми дослідження. У цьому контексті особливу увагу слід приділяти саме вихованню як процесу, що впливає на збереження життєвої наступності між минулим і майбутніми поколіннями в умовах реального життя на конкретному історичному етапі з метою цілеспрямованого формування цілісної особистості. Актуальність процесу виховання молодого покоління можна визначити як вибір людиною певних матеріальних і духовних цінностей як об'єктів, що визначають її цілеспрямовану життєдіяльність, весь спосіб життя поза часовими обмеженнями. Оскільки в ціннісних орієнтаціях акумулюється життєвий досвід людей, вони є своєрідним індикатором ієрархії переваг, які людина визначає у процесі своєї життєдіяльності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

«Виховання» — це головне родове поняття педагогіки як емпіричної і теоретичної науки, від якого походять видові категорії: педагогічна діяльність, цілісний педагогічний процес, освіта і навчання, саморозвиток особистості.

Значний внесок у розроблення теорії і практики виховання зробили К. Ушинський, В. Сухомлинський, А. Макаренко^{10;9;7}. Проблема виховання, як цілеспрямований процес формування особистості в різних напрямках, досліджувалася С. Гончаренком, Б. Кобзарем, З. Курлянд, В. Лозовою та ін.

Питання виховання цінностей не залишилося без уваги у працях науковців, серед яких І. Бех, М. Головатий, Г. Дубчак, В. Козаков, М. Пірен, П. Таланчук та ін. Однак проблема виховного процесу в контексті суспільних змін, реформування системи освіти та професійної освіти зокрема потребує особливої уваги.

Виклад основного матеріалу

Становлення в Україні якісно нової системи освіти здійснюється в умовах різкого загострення виховних проблем, посилення негативних явищ у освітньому середовищі. Як свідчать соціологічні та психолого-педагогічні дослідження, у значній частині молоді спостерігаються світоглядна індиферентність, пасивність, втрата ідеалів, відчуженість до старшого покоління. Відбувається нехтування освітою, професійною кваліфікацією, значний спад інтересу учнів до культури, мистецтва, літератури, духовних цінностей.

Причини цього містяться, передусім, в економічній нестабільності і духовному розладі сучасного українського суспільства, зниженні життєвого рівня переважної частини населення.

У педагогічній літературі можна зустріти багато цікавих матеріалів, що містять аналіз проблем виховання, його сутності та змісту в нових суспільно-політичних та соціально-економічних умовах. Однак сутність самого виховання, як найважливішого завдання системи освіти, залишається незмінною і набуває своїх особливостей у трансформаційних умовах.

Під самим поняттям «трансформація» вбачається стан переходу від того, чого вже не існує, до того, що може з'явитися за певних умов чи повинно обов'язково існувати. Це здобуття суспільством нових рис, які є актуальними для певного історичного етапу. Це особливий стан суспільства, коли воно перебуває в процесі модифікацій, зі структурою, що постійно змінюється. Перехід немає чітко визначених часових меж, тобто він не має ні чіткого початку, ні чіткого кінця¹¹.

Однією з важливих соціальних рушійних сил трансформацій суспільства є молодь. У різні історичні епохи вікові межі молодості істотно різнилися в традиційних і постіндустріальних суспільствах у зв'язку із процесом акселерації. У

---

¹⁰ Ушинський К. Д. Людина як предмет виховання: спроба педагогічної антропології / К. Д. Ушинський // Ушинський К. Д. Вибрані педагогічні твори: в 2-х т. — К. : Рад. шк., 1983.

⁹ Сухомлинський В. О. Як виховати справжню людину / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори в 5 т. — К. : Рад. шк., 1979. — Т. 2. — С. 159–416.

⁷ Макаренко А. С. Изобразительные произведения: в 3-х т. / А. С. Макаренко ; ред. кол. : Н. Д. Ярмаченко [и др.]. — К. : Рад. шк., 1985.

¹¹ Целякова О. М. Соціально-культурна трансформація сучасного українського соціуму / О. М. Целякова // Гуманітарний вісник ЗДІА. — 2015. — № 62. — С. 50–64.

соціології найчастіше нижня вікова межа визначається між 14–16, а верхня – між 25–29 роками. Особливістю цієї фази розвитку людини є постійна детермінація світоглядних установок, активне формування ціннісних орієнтацій індивіда. Як носій величезного інтелектуального потенціалу, особливих здібностей до творчості, молодь є прискорювачем упровадження в практику нових ідей, ініціатив, нових форм життя, оскільки за природою вона є ворогом консерватизму. Цінність молодості у сучасному світі збільшується і через збільшення термінів освіти, професійної підготовки, необхідної в умовах науково-технічної революції⁸.

Сучасне молоде покоління спрямоване здебільшого на систему матеріальних цінностей, у якій мінімально значущими є справедливість, духовність, патріотизм, гуманізм, моральність. це пояснюється переходом нашої країни до ринкової економіки, під дією спрямованості держави модернізувати і реформувати всю колишню соціальну структуру, соціальні інститути.

Матеріалізація поглядів сприяє скептично-нігілістичному ставленню до законів, владних структур, правових норм і моралі. Таке ставлення пов'язане ще з нестійкою системою цінностей і спиранням на власний життєвий досвід⁶.

Тому саме навчальним закладам, зокрема професійно-технічного спрямування, надається особливе значення щодо виховної роботи серед учнів.

Педагогічна теорія і практика освітньої діяльності значною мірою орієнтуються на професійне навчання молоді і на традиційне виховання, яке ґрунтується на загальнолюдських цінностях.

Якщо тлумачити поняття «вихователь» у широкому його сенсі, то воно здебільшого трактується як «той, що виховує, наставляє, радить»². Воно стосується батьків, старших членів родини, учителів, педагогів ВНЗ та інших, хто сприяє формуванню особистості завдяки безпосередньому впливу на неї.

Відповідно «вихованець» сприймається як той, кого виховують, наставляють, підтримують у процесі формування світогляду, конкретних якостей, рис характеру тощо. Вихователь і вихованець співпрацюють, підтримують взаємини, побудовані на довірі, дотримуються певних етичних норм у спілкуванні тощо.

Як зазначає відомий учений-педагог академік С. Гончаренко, виховання — це «процес цілеспрямованого, систематичного формування особистості, зумовлений законами суспільного розвитку, дією багатьох об'єктивних і суб'єктивних факторів. У широкому розумінні виховання — це вся сума впливів на психіку людини, спрямована на підготовку її до активної участі у виробничому, громадському й культурному житті суспільства». Автор підкреслює, що «сюди входить як спеціально організований вплив виховних закладів, так і соціально-економічні

---

⁸ Савчук О. В. Динаміка ціннісних орієнтацій української молоді [електронний ресурс] / О. В. Савчук. — Режим доступу : file:///G:/Кафедра/конф.26.05.16%20р.%20Бонд.-Луш/actprob16_60-67.pdf

⁶ Лебідь І. Цінності як категорія педагогічного дослідження / І. Лебідь // Рідна школа. — 2006. — № 2. — С. 15–17.

² Карпенчук С. Г. Теорія і методика виховання / С. Г. Карпенчук. — К. : Вища шк., 1997. — 304 с.

умови, що діють певною мірою стихійно. У вузькому розумінні слова «виховання» є планомірним впливом батьків та освітнього закладу на вихованця». Учений акцентує увагу на тому, що «метою виховання є сприяння розвитку у вихованця виявленого обдарування чи стримання якихось задатків відповідно до мети («ідеал виховання»)¹.

Таким чином, за традиційного підходу виховний процес сприймається і здійснюється як моносуб'єктивний. Виховання ж загалом розглядається як спеціально організований педагогічний вплив на особистість дитини. Це визначення відображає діяльність вихователя, тобто тільки зовнішній бік виховного процесу. Якщо ж процес виховання трактувати як закономірну неперервну і послідовну зміну моментів розвитку суб'єктів³, що взаємодіють, то його можна розглядати як соціально-особистісне явище, в якому і педагог, і вихованець виступають суб'єктами педагогічно доцільної й морально-етичної взаємодії на рівні співробітництва і співтворчості.

Складність виховного процесу потребує, щоб його цілеспрямована організація здійснювалася на основі єдиних принципів, яких повинні дотримуватися кожна школа і кожен вихователь.

Цілеспрямованість виховання. Передбачає спрямування виховної роботи на досягнення основної мети — всебічно сприяти зростанню розвиненої особистості, підготовці її до свідомої активної трудової діяльності. Реалізується цей принцип за умови підпорядкованості виховної роботи загальній меті, знання цієї мети вихователями і вихованцями, недопущення стихійності у вихованні, наявності перспективи, проектування рівня вихованості особистості відповідно до запланованої мети.

Зв'язок виховання з життям. Його суть полягає в тому, що виховна діяльність школи має орієнтувати учнів на те, що вони повинні жити життям суспільства, брати посильну участь у ньому вже за шкільною партою і готуватися до трудової діяльності. Реалізація цього принципу передбачає використання у виховній роботі краєзнавчого матеріалу, систематичне ознайомлення учнів із суспільно-політичними подіями в країні, залучення їх до участі в громадській роботі.

Долучаючись до активного життя, школярі засвоюють досвід старших поколінь, можуть і повинні брати посильну участь у процесі державотворення. Завдяки цьому в них формується психологічна, моральна і практична готовність до самостійного суспільного життя й діяльності.

Єдність свідомості та поведінки у вихованні. Поведінка людини — це її свідомість у дії. Виховання такої єдності свідомості — складний і суперечливий

---

¹ Гончаренко С. У. Український педагогічний словник / С. У. Гончаренко. — К. : Либідь, 1997. — 376 с. — С. 53.

³ Киричук О. В. Основні принципи і структура організації виховного процесу в школі / О. В. Киричук // Рідна школа. — 1991. — № 12. — С. 24–27.

процес, оскільки формування навичок правильної поведінки є набагато складнішим процесом, ніж виховання свідомості. Для подолання цієї суперечності необхідне правильне співвідношення методів формування свідомості та суспільної поведінки, запобігання відхиленням у них, вироблення в учнів несприйнятливості до будь-яких негативних впливів, готовності боротися з ними.

Виховання в праці. В основі цього принципу — ідея, що формування особистості безпосередньо залежить від її діяльності, від особистої участі в праці. Цей принцип спирається і на таку психологічну якість, як прагнення дитини до активної діяльності. Реалізується за умови усвідомлення учнями, що праця — єдине джерело задоволення матеріальних і духовних потреб, чинник усебічного розвитку особистості, сумлінне ставлення до неї — важлива позитивна риса.

Комплексний підхід у вихованні. Ґрунтується на діалектичній взаємозалежності педагогічних явищ і процесів. Втілення його в життя передбачає: єдність мети, завдань і змісту виховання; єдність форм, методів і прийомів виховання; єдність виховних впливів школи, сім'ї, громадськості, засобів масової інформації, вулиці; врахування вікових та індивідуальних особливостей учнів; єдність виховання і самовиховання; постійне вивчення рівня вихованості учня і коригування виховної роботи⁵.

Інформатизація суспільства призводить до відмови від цінностей, що формувалися протягом поколінь, зміни моральних норм поведінки, характеризується наслідуванням іноземних форм культури. Саме такі досить негативні наслідки сприяють виробленню нових поглядів і підходів до вибору самостійного шляху розвитку.

Безпосередньо професійно-технічна освіта забезпечує реалізацію потреб молоді в оволодінні робітничими і обслуговуючими професіями, спеціальностями, кваліфікацією відповідно до інтересів, здібностей, нахилів, стану здоров'я кожної молодої людини; виховує молодих громадян нової формації, які володіють професією, є конкурентоспроможними на ринку праці, оволоділи знаннями, уміннями, ціннісними орієнтаціями, необхідними для відповідальної і компетентної участі в житті країни.

Складовою цілісного освітнього процесу у цих закладах є професійне виховання, яке є основою формування і розвитку професійної культури учнів, їхньої підготовки до активної трудової діяльності та суспільного життя. З огляду на прагнення України інтегруватися в європейський ринок праці, метою професійного виховання є формування особистості фахівця, розвиток його професійних якостей, потреби в продуктивній праці, поваги до людей праці, професійної етики, комунікативності, мобільності, здатності працювати «в команді»; особистої ерудиції, здорової амбітності, професійної компетентності, культури праці,

---

⁵ Крухмалев А. Е. Современный воспитательный процесс: состояние и проблемы («круглый стол») / А. Е. Крухмалев, Н. Поздняков // Социологические исследования. — 2005. — № 4. — С. 41–52.

відповідальності, почуття власної гідності, творчої професійної спрямованості, підприємливості й самодостатності.

До професійного виховання належить також формування мотивів професійної діяльності на основі переходу соціальних і професійних вимог у систему ціннісних орієнтацій, активності особистості; формування професійного обов'язку, свідомого ставлення до вимог і моральних засад, що висувуються суспільством. В умовах сучасної України професійне виховання стає провідною ланкою у системі професійної підготовки, формування професійної свідомості майбутніх фахівців.

На організацію виховної роботи в професійно-технічному навчальному закладі суттєво впливає особливість контингенту учнів, які здобувають професійну освіту, а саме:

1. *Професійний принцип* комплектування навчальних груп (на відміну від територіально-вікового принципу комплектування класів середньої загальноосвітньої школи). Через територіальну незв'язаність місця навчання і місця проживання часом важко налагодити контакти з родиною учня. Унаслідок цього спостерігаються: відсутність інформації про умови становлення особистості учня, методи його виховання, відірваність від родини під час проживання в гуртожитку. Адже відомо, що виховний вплив на особистість і її розвиток, формування індивідуальних якостей має рід, родинні стосунки.

Поняття «рід», за Іваном Огієнком, означає «рідня, родина, плем'я». Щоб здійснювати виховання учня, формувати з нього майбутнього спеціаліста, потрібно знати хоча б найсуттєвіші дані про його родину, оскільки родинний вплив є досить сильним і залишається таким протягом життя.

2. *Мотиви надходження на навчання* в училище найчастіше зовсім не пов'язані з отриманням професії, за якою здійснюється навчання. Як наслідок, спостерігаються відсутність інтересу до професії, бажання опанувати саме цю професію, через відсутність подальших життєвих планів, пов'язаних з професією. Унаслідок цього за три роки навчання може виникнути стійка байдужість не тільки до навчання, а й до праці взагалі.

3. На навчання в ПТУ найчастіше *приходять учні, інтереси яких у школі не проявилися* чи не були виявлені їхніми учителями. Тому соціалізація цієї частини контингенту учнів ускладнюється. Вона не змогла закінчитися в школі й ускладнюється в ПТУ, оскільки відсутність стійких інтересів унеможлиблює протікання процесу входження в суспільство соціально значущими шляхами. Ця група учнів за умови відсутності в них інтересу й успіхів у навчанні має потенційну загрозу асоціальної поведінки, тому що таку поведінку вони нерідко розглядають як єдино можливий спосіб соціалізації.

4. Частиною контингенту учнів ПТУ становлять *учні з відхиленнями в поведінці*, яких можна охарактеризувати як «педагогічний брак». Якщо в шкільному класі

таких 3–5 учнів, то через специфіку тієї чи іншої професії чи місця розташування ПТУ з них може бути сформовано всю навчальну групу. Тому в цій ситуації доцільно застосовувати поняття «перевиховання». Воно усвідомлюється як «здійснення системи ефективних педагогічних заходів, спрямованих на переорієнтацію небажаних поглядів і установок, що склалися в дитини, на виправлення тих якостей і звичок, які суперечать нормам і вимогам суспільства».

5. У навчальній групі професійно-технічного училища зібрано *учнів з різних шкіл*, з якими працювали вчителі, що представляють різні наукові школи виховання, що знаходило вираження в методах виховання, які застосовувалися. Наслідком цього фактора є неоднозначне ставлення учнів до членів педагогічного колективу (і до дорослих узагалі), дисципліни, товаришів по групі, до самих себе тощо⁴.

Основними напрямками виховної діяльності професійно-технічних навчальних закладів є:

- інтелектуалізація професійно-технічної освіти, урахування наукових досягнень у різних галузях економіки, еколого-культурологічний підхід до її здійснення;
- розвиток творчих можливостей і здібностей учнів;
- формування в учнівських колективах розуміння престижності праці, підвищення ролі робітничих професій, розуміння їх значення в особистісному розвитку та місця у соціально-економічному розвитку держави;
- збереження національної культури, традицій та звичаїв народів, що проживають в Україні, підтримка почуття національної самосвідомості у поєднанні з розумінням місця і ролі свого народу і країни в розвитку світової культури;
- створення умов для формування моральної свідомості, позитивної мотивації на здоровий спосіб життя, громадянської позиції, виховання патріотизму майбутніх фахівців;
- розвиток культури міжетнічних і міжособистісних стосунків учнів.

На сучасному етапі розвитку професійно-технічної освіти увага органів державної влади, педагогічних колективів спрямовується на:

- розвиток демократичного і толерантного стилю керівництва виховним процесом; підвищення соціального статусу виховання у системі професійно-технічної освіти;
- забезпечення взаємодії професійно-технічних навчальних закладів з усіма соціальними інститутами, відповідальними за виховання;
- посилення взаємозв'язку сім'ї і педагогічних колективів професійно-технічних навчальних закладів;
- активне впровадження новітніх виховних форм і методів у педагогічну практику;

---

⁴ Красильникова Г. В. Професійна педагогіка [електронний ресурс] / Г. В. Красильникова. — Режим доступу : http://lubbook.net/book_303.html

- створення системи психолого-педагогічної, медико-соціальної адаптації і реабілітації учнівської молоді;
- сприяння розвитку системи учнівського самоврядування, самодіяльної технічної, художньої творчості, створення різноманітних громадських учнівських об'єднань;
- профілактику і подолання негативних явищ в учнівському середовищі; гуманізацію взаємин між суб'єктами навчально-виховного процесу; розвиток учнів за інтересами, забезпечення їхніх потреб в особистісній, професійній самореалізації. Молодь не тільки «відповідає» на виклики дійсності, а й творить, конструє саму дійсність. Розширення меж соціальної свободи молоді розглядається як найважливіше завоювання, але в умовах невизначеності, що зростає, практичного зникнення «культури гарантій» саме свобода вибору стає найвищою цінністю (метацінністю), яка визначає умови доступу до решти цінностей. Ціннісні орієнтації молоді людини є гнучким і постійно коригованим зв'язком між особистістю і суспільством. «Будучи пригніченим, народ втрачає довіру до високих цінностей» (Ф. Іскандер), оскільки в ландшафтах буття відбуваються складні метаморфози.

Отже, цінності завжди існують і видозмінюються, оскільки змінюються цілі покоління людей, наслідуючи і позитивний, і негативний досвід своїх попередників. Система цінностей у суспільстві, їх характер та особливості є своєрідним орієнтиром для формування світогляду, духовності молоді людини, а бажання оволодіти ними – то найважливіша умова отримання нею життєвого досвіду і її соціалізації.

Висновки

Сучасне трансформаційне суспільство вимагає зміни уявлень про місце людини у світі, її роль і ставлення до цього світу. Адже саме людина є системотвірним фактором сучасного суспільства, його рушійною силою. І залежно від того, створює суспільство умови для реалізації творчих і духовних потенцій молоді людини чи перешкоджає цьому, воно перебуває або у динамічній рівновазі і русі, або у режимі стагнації, деградації і саморуйнування. Саме завдяки світогляду особистість сприймає, осмислює й оцінює навколишній світ як світ свого буття і діяльності. Молодь завжди зазнає зовнішніх впливів, як позитивних, так і негативних, духовна атмосфера суспільства має істотне значення для формування її свідомості та світогляду.

Безпосередньо організація виховного процесу в професійно-технічних навчальних закладах повинна охоплювати весь педагогічний процес, по'єднуючи навчання, різноманітну діяльність і спілкування за межами установи. Виховна робота повинна проводитися зусиллями всіх учасників освітнього процесу: адміністрації, класних керівників, майстрів, учнів і батьків. Унаслідок взаємодії усіх суб'єктів виховного процесу відбувається формування активної особи, що поєднує

моральні якості, творчу індивідуальність, соціальну активність, гуманне ставлення до людей і до всього світу.

Перспективи подальших досліджень у цьому напрямі

Цінності і відповідні їм норми є тим культурним кодом, який визначає повсякденну поведінку і регулює взаємини людей, забезпечує раціональність і людяність їхнього способу життя, а отже, життєздатність суспільства. Це актуалізує проблему виховного процесу серед учнівської молоді професійно-технічного навчального закладу, яка набуває виключної актуальності в останні роки. Тому розв'язання цієї проблеми, як підтверджує вітчизняний і світовий досвід, можливе за умови оптимізації управління процесом виховання за допомогою гуманізації освіти, що має забезпечити утвердження пріоритету загальнолюдських цінностей у суспільстві.

Список використаних джерел

1. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник / С. У. Гончаренко. — К. : Либідь, 1997. — 376 с. — С. 53.
2. Карпенчук С. Г. Теорія і методика виховання / С. Г. Карпенчук. — К. : Вища шк., 1997. — 304 с.
3. Киричук О. В. Основні принципи і структура організації виховного процесу в школі / О. В. Киричук // Рідна школа. — 1991. — № 12. — С. 24–27.
4. Красильникова Г. В. Професійна педагогіка [електронний ресурс] / Г. В. Красильникова. — Режим доступу : http://lubbook.net/book_303.html
5. Крухмалев А. Е. Современный воспитательный процесс: состояние и проблемы («круглый стол») / А. Е. Крухмалев, Н. Поздняков // Социологические исследования. — 2005. — № 4. — С. 41–52.
6. Лебідь І. Цінності як категорія педагогічного дослідження / І. Лебідь // Рідна школа. — 2006. — № 2. — С. 15–17.
7. Макаренко А. С. Изобразительные произведения: в 3-х т. / А. С. Макаренко ; ред. кол. : Н. Д. Ярмаченко [и др.]. — К. : Рад. шк., 1985.
8. Савчук О. В. Динаміка ціннісних орієнтацій української молоді [електронний ресурс] / О. В. Савчук. — Режим доступу : file:///G:/КАФЕДРА/конф.26.05.16%20р.%20Бонд.-Луш/actprob16_60-67.pdf
9. Сухомлинський В. О. Як виховати справжню людину / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори в 5 т. — К. : Рад. шк., 1979. — Т. 2. — С. 159–416.
10. Ушинський К. Д. Людина як предмет виховання: спроба педагогічної антропології / К. Д. Ушинський // Ушинський К. Д. Вибрані педагогічні твори: в 2-х т. — К. : Рад. шк., 1983.
11. Целякова О. М. Соціально-культурна трансформація сучасного українського соціуму / О. М. Целякова // Гуманітарний вісник ЗДІА. — 2015. — № 62. — С. 50–64.

**Alla Vinichenko,
Anatoliy Sergienko**

PECULIARITIES OF THE YOUTH EDUCATION AT VOCATIONAL SCHOOLS IN THE CONDITIONS OF SOCIAL TRANSFORMATIONS

Modern preferences of values of the younger generation is one of the most actual problems in the educational system including the vocational one. Consequences of social transformations are indifference of views, passivity, loss of ideals, alienation and misunderstanding the older generation.

The youth is an important social motive power of social transformations. This stage of human development is characterized by constant changes of the notions and active formation of the human value orientations.

The modern younger generation is mainly directed towards the wealth system where justice, spirituality, patriotism, humanism and morality play minimal roles. It is explained that our economy is transforming into the market one under the influence of the government willing to modernize the former social structure, social institutes.

Materialization of the desires promotes skeptical and nihilistic attitude to laws, authorities, legal norms and morality. Such attitude is connected with unstable system of values and relying on experience. That is why exactly educational institutions and especially vocational schools have the great importance in development of educational work with students.

Vocational education includes forming motives of professional activities based on social and professional requirements transforming into preferences of values, on the individual activities, on forming professional duties and conscious attitude to requirements, moral principles advancing by society.

A huge influence on the organization of the educational work in the vocational educational institution has features of the student personnel getting the vocational education, that is to say:

1) a professional principle of compilation study groups. Conditions of personal growth of a student and used educational methods are important to take into consideration, because family and family relationships are known to have educational effect on personality, its development and forming of personal features. That is why it is important to know at least basic information about his family, because the family influence is very strong and stays such during all life;

2) reasons for studying at vocational school often are not connected with receiving a profession according to which studies is going. Consequently there is a lack of interest in the profession, of a desire to learn this profession because of unrelated plans for future life and this kind of profession. As a result during three years of study steady apathy may appear to learning and also to work at all;

3) vocational schools are often visited by students whose interests were not developed at school or were not found by teachers. Socialization of such group of students is rather difficult. This group of students poses a potential threat of antisocial behavior, if it has a lack of interest and success at school, because such behavior is often seen as the only possible way of socialization;

4) the contingent of vocational students includes students with behavioral problems, which can be described as «pedagogical defect». If a school group has 3-5 such kind of students, entire study group can be formed of them because of the nature of a profession or vocational placement. Therefore, it is advisable to use the term «re-education» in this situation;

5) the study group of vocational school consists of students from different schools, whose teachers represented different scientific schools of education, which found the expression in the applied methods of education. The result of this factor is the ambiguous attitude of students to teaching staff (and adults in general), discipline, group mates, themselves, etc.

Consequently, young people are always exposed to external influences, both positive and negative, spiritual atmosphere of society is essential for the formation of consciousness and outlook. The organization of educational process in vocational schools should cover the whole educational process, combining training, various activities and socializing outside the institution. Educational work must be done by efforts of all participants in the educational process: administration, teachers, masters, students and parents. The interaction of all educational processes is the formation of active individuality that combines moral qualities, creative personality, social activism, humane attitude to people and the world.

Дульська Оксана Володимирівна,
аспірант ДВНЗ
«Університет менеджменту освіти»

РОЗВИТОК ДУХОВНО-МОРАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ДИРЕКТОРА ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

Анотація. У статті розглядається проблема розвитку духовно-моральної компетентності директора ЗНЗ. Здійснено теоретичний аналіз понять «управлінська культура», «управлінська компетентність», «духовно-моральна компетентність».

Ключові слова: директор, школа, управлінська культура, управлінська компетентність, духовно-моральна компетентність.

Дульская Оксана Владимировна

РАЗВИТИЕ ДУХОВНО-ПРАВСТВЕННОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ ДИРЕКТОРА ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО УЧЕБНОГО ЗАВЕДЕНИЯ

Аннотация. В статье рассматривается проблема развития духовно-нравственной компетентности директора общеобразовательного учебного заведения. Осуществляется теоретический анализ понятий «управленческая культура», «управленческая компетентность», «духовно-нравственная компетентность».

Ключевые слова: директор, школа, управленческая культура, управленческая компетентность, духовно-нравственная компетентность.

Oksana Dulcka

DEVELOPMENT SPIRITUAL AND MORAL DIRECTOR COMPETENCE COMPREHENSIVE EDUCATIONAL INSTITUTION

Abstract. The problem of moral and spiritual director of cei competencies; the theoretical analysis of the definitions of «management culture», «management competence», «spiritual and moral competence».

Key words: director, school management culture, management competence, spiritual and moral competence.

Постановка проблеми

Актуальність проблеми дослідження. Діяльність директора загальноосвітнього навчального закладу (ЗНЗ) щодо забезпечення ефективного функціонування та поступального розвитку закладу освіти є визначальною, особливо в нинішній час, коли стрімко і кардинально змінюються суспільні й особистісні цінності суб'єктів освітнього процесу (учнів, їхніх батьків, учителів, суспільства як соціуму та держави), що впливає на сутність навчально-виховного процесу, а більшість навчальних закладів змушені працювати в жорстких умовах тривалого ресурсного дефіциту. Тому діяльність директора ЗНЗ є об'єктом

постійного вивчення та розгляду науковців, методистів, спеціалістів органів управління освітою, журналістів.

Аналіз основних досліджень та публікацій

Відзначимо вагомий внесок уже виконаних наукових досліджень у теорію питання, зокрема, щодо сутності, змісту, структури і механізмів формування управлінської культури та управлінської компетентності директора ЗНЗ, особливості формування та розвитку духовно-морального виховання у загальноосвітніх навчальних закладах.

Особливості управлінської діяльності директора ЗНЗ в останні роки досліджували такі вітчизняні та зарубіжні вчені, як С. Боруха, Л. Васильченко, В. Гладкова, Л. Даниленко, І. Жерносек, Г. Єльнікова, Л. Калініна, С. Королюк, В. Крижко, М. Лапшина, В. Маслов, В. Мельник, П. Мілютін, Н. Островерхова, С. Павлюшенко, Л. Туришева та ін. Проблемам формування демократичних цінностей присвячено праці таких дослідників: В. Андрущенко, Н. Балабанова, В. Вікторова, І. Зязюна, С. Кострюкова, В. Кременя, О. Локшиної, В. Лугового, В. Лутая, О. Сухомлинської та ін.

Зростанню рівня професійної компетентності менеджерів усіх ланок, підвищенню управлінської культури присвячено багато досліджень як вітчизняних (А. Алексюка, І. Беха, В. Галузинського, В. Григори, Л. Даниленко, В. Демчука, М. Євтуха, Г. Єльнікової, І. Зязюна, О. Касьянової, О. Мармази, Н. Ничкало, В. Паламарчук та ін.), так і зарубіжних Г. Емерсона, А. Файоля, Ф. Герцберга, А. Маслоу, Д. Мак-Грегора, Ф. Тейлора та інших учених.

Окремі аспекти теоретичних, історичних і методологічних проблем духовно-морального виховання з'ясовують Г. Білавич, Г. Васькович, М. Євтух, Т. Завгородня, М. Заволока, Т. Іванова, І. Курляк, М. Левківський, О. Любар, С. Стефанюк, Б. Ступарик, О. Сухомлинська, Т. Усатенко та ін. Психологічні й педагогічні засади духовно-морального виховання досліджують І. Бех, Л. Генік, І. Зязюн, Т. Ільїна, В. Карагодін, Е. Помиткін, О. Тимчик та ін. Основи сучасного українського виховання на засадах християнства обґрунтували І. Андрухів, О. Варава, В. Ворожбіт, В. Кононенко, О. Микитюк, О. Опришкіна, З. Попович, О. Порців, І. Сіданіч, В. Шаповал.

Мета статті полягає у пошуку шляхів та способів розвитку духовно-моральної компетентності директора ЗНЗ.

Виклад основного матеріалу

І. Осадчий, досліджуючи управлінську культуру директора загальноосвітнього навчального закладу, дійшов висновку, що «управлінська культура керівника – це сукупність цінностей (організаційних принципів), яка визначає характер внутрішнього впорядкування професійних намірів і дій керівника, а також оцінок результатів власної діяльності та діяльності об'єкта

(об'єктів) управління, що постійно об'єктивуються в артефактах його професійної діяльності на всіх етапах управлінського циклу»¹⁴.

На думку Г. Єльникової, поняття «культура управлінської праці» містить такі різновиди культури: загальна, або загальнолюдська, політична, правова, естетична, педагогічна з її багатьма відтінками, залежно від типу та специфіки навчального закладу⁸.

Учені виділяють сучасні вимоги до керівника навчального закладу, його професійних знань і вмінь, позитивного досвіду педагогічної діяльності, його професійних та особистісних якостей: організованості, комунікативної обізнаності, переконливості, наполегливості, відповідальності, упевненості у власних діях, винахідливості, високої моральності, толерантності, чуйності, гуманності, доброти, справедливості, відповідальності, комунікабельності, оптимізму, прагнення до самовдосконалення тощо¹⁵.

В інтерпретації С. Королюк, управлінську культуру можна представити як поєднання особистої та професійної культури. Управлінська культура керівника інтегрує сукупність управлінських функцій, які виконує керівник: ухвалення управлінського рішення, організації його виконання, мотивації підлеглих та контролю за виконанням рішень; дотримання керівником етичних норм та цінностей, норм спілкування з підлеглими, застосування різноманітних форм та методів впливу на підлеглих тощо. У такому сенсі під управлінською культурою керівника розуміється сукупність його особистої та професійної культури, а саме: поєднання особистісних якостей, професійних знань та вмінь управлінської діяльності, яка виявляється у стилі керівництва та стилі спілкування, виконання керівником управлінських функцій, а також у ситуативній поведінці та вчинках¹¹.

В. Базелюк у своїх дослідженнях наголошує, що надзвичайно актуальним завданням для управлінців є навчити кожного вчителя визначати і за можливості формулювати хоча б для себе ціннісні основи вибору змісту і трактування навчального матеріалу уроку. Не звинувачувати вчителів у тому, що вони цього не роблять, а навчити, оскільки більшості з них аксіологію (теорію цінностей) у ВНЗ не викладали. Але цей недолік є суттєвим, що дуже негативно впливає на якість освіти учнів, тому проблему необхідно розпочати ліквідувати шляхом самоосвіти вчителів та організації методичної роботи завучами в школі та керівниками

---

¹⁴ Осадчий І. Г. Інформаційно-синергетична модель педагогічної культури сучасного вчителя / І. Г. Осадчий // Освіта та розвиток обдарованої особистості. — 2015. — № 4. — С. 31–34. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Otros_2015_4_9

⁸ Єльникова Г. В. Підвищення культури цільового управління керівників ПТНЗ / Г. В. Єльникова, В. В. Медведь // Професійно-технічна освіта : наук.-метод. журнал. — 2011. — № 4. — С. 24–27.

¹⁵ Пахолівецька М. В. Шляхи удосконалення професійної підготовки керівників загальноосвітніх навчальних закладів [електронний ресурс] / М. В. Пахолівецька. — Режим доступу: http://cmsps.edukit.kr.ua/metodichna_robota/metodichna_robota_z_kerivnikami_navchalnih_zakladiv/

¹¹ Короліук С. В. Розвиток управлінської культури керівника навчального закладу / С. В. Короліук // Управління в освіті : зб. матеріалів VII Міжнар. наук.-практ. конф. (16–18 квіт. 2015 р., м. Львів) ; Національний університет «Львівська політехніка». — Львів, 2015. — С. 82–83.

методичних служб у містах (районах). Отже, особистість визнано цінністю, але у неї необхідно формувати ціннісне ставлення до життя та навколишнього середовища, в іншому випадку освіта не буде цінністю ні для неї, ні для суспільства. Однак потрібне не лише навчання, а й культивування таких цінностей, як істина, добро, краса, творчість, відповідальність тощо. Коли вчитель розумом і серцем приймає загальнолюдські цінності, відкинувши сьогоденні кон'юнктурні міркування і ціннісний виховний намір, відчувається відповідальним за долю країни, не чекає, що нова влада чи новий «цар» виведе країну з того безладдя, в якому вона зараз опинилася, тоді органічно й природно він зрозуміє і власну високу місію, і значення цінностей, що здатні змінити і людей, і країну. Такому вчителю немає потреби народжувати в муках ціннісні засади кожного уроку, більше для органів перевірки, ніж для себе та своїх вихованців. Тоді він, насамперед, своїм ставленням до уроку, до дітей спонукає учнів до пошуку істинних цінностей³.

Зміни базових цінностей суспільства змушують педагогів усвідомлювати нові культурні цінності і в освіті. Саме вони можуть стати основою для перетворень у культурно-освітньому просторі. Одним із таких напрямів є необхідність лібералізації, а якщо ширше, то гуманізації освіти. Ці процеси можуть відбуватися лише в умовах наявності культурного середовища навчального закладу. Необхідно усвідомити, що цінності не абстрактне поняття, а важлива умова успіху.

Управлінню, як феномену та певній формі культури, властиві три типи вимірів: когнітивний, ціннісний і регулятивний. Саме під таким кутом зору ми розглядаємо культурологічну складову управлінської діяльності. Отже, це означає розгляд проблем управлінської діяльності у контексті культури, навчально-виховного процесу (мети, змісту, методів, форм, соціокультурного середовища тощо) як явища культури, сфери, в якій відбувається вирощування, зростання культури особистості вихованців і вихователів. Основу культури навчального закладу, як цілісного явища, становить, насамперед, система цінностей, які мають бути зрозумілими, доступними і сповідуваними всіма членами колективу. Наявність такої аксіологічної бази значно підвищує ефективність управління⁶.

Досліджуючи управлінську діяльність директора ЗНЗ на засадах компетентнісного підходу, ми з'ясували такі положення.

Поняття «компетентності» є значно ширшим, ніж традиційна і зрозуміла тріада «знання – уміння – навички», і передбачає здатність фахівця використовувати в конкретній ситуації здобуті знання, набуті уміння, навчальний і життєвий досвід, оволодіння методами пошуку необхідної інформації, уміння її

---

³ Базелюк В. Г. Ціннісний підхід в управлінні навчальним закладом [електронний ресурс] / В. Г. Базелюк // Електронна бібліотека НАПН України. — Режим доступу : <http://lib.iitta.gov.ua/>

⁶ Болгаріна В. С. Культурологічний підхід як імператив управління розвитком професійної освіти / В. С. Болгаріна // Науково-методичне забезпечення професійної освіти і навчання : тези доп. звіт. наук.-практ. конф. (22–23 квіт. 2009 р.) ; за заг. ред. В. О. Радкевич. — Х., 2009. — С. 31–33.

аналізувати, бачити проблеми і способи їх вирішення, самоєфективність, а також розуміння необхідності навчатися впродовж усього життя⁷.

Компетентність – це особистісна якість працівника, що виявляється у стійкій здатності до виконання певних функцій, визначених видом професійних занять чи вимогами робочого місця. Ми погоджуємося з думкою Г. Біляніна, що професійно компетентний спеціаліст повинен володіти і певними особистісними психологічними та соціально-психологічними якостями, що сприяють підвищенню ефективності його діяльності в колективі.

Вважається, що до найбільш суттєвих особистісних якостей, необхідних для формування професійної компетентності спеціаліста, можна віднести такі:

- психофізіологічні (вроджені) якості, що сприяють досягненню професійної компетентності фахівця: екстравертність спеціаліста (тобто спрямованість психологічних процесів на навколишній світ), комунікабельність, уміння спілкуватися з людьми; працелюбність, уміння та бажання працювати; висока соціальна адаптивність, уміння швидко пристосовуватися до вимог соціального оточення; висока психологічна мобільність, здатність швидко перебудовувати власну діяльність відповідно до зміни умов її виконання; лідерські якості (залежать від типу нервової системи та темпераменту); сміливість і рішучість, готовність до ухвалення рішень (ці якості також мають вроджену природу);

- соціально-психологічні (виховані) якості, необхідні для досягнення професійної компетентності: висока моральність, чесність, правдивість, щирість і чемність у спілкуванні з іншими людьми; ініціативність, активне ставлення до професійних обов'язків та до виконуваної роботи; уміння володіти собою, моделювати власну поведінку, адаптувати її до вимог соціального середовища; усвідомлення власних психологічних вад та знання способів їх подолання; уміння узгоджувати свої дії та інтереси з діями інших людей, враховувати інтереси оточення; толерантність, здатність урахувати думку інших людей, готовність до компромісу, тобто вміння поступатися часткою власних інтересів заради збереження соціально-психологічного спокою в колективі; дисциплінованість¹²;

- соціально-політичні (громадянські) якості спеціаліста: ідентифікація власних цінностей із цінностями суспільства; мотивація діяльності, підпорядкована соціальним вимогам; особистісна готовність до виконання завдань; готовність до взаємодії з іншими людьми; узгодження власних інтересів з інтересами суспільства; почуття громадянської відповідальності за результати своєї діяльності¹³.

---

⁷ Горкуненко П. В. Формування професійної компетентності викладача педагогічного вищого навчального закладу I–II рівнів акредитації в контексті загальноєвропейської інтеграції [електронний ресурс] / П. В. Горкуненко // Нова педагогічна думка. — 2010. — № 1. — Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Npd/2010_1/Gorkunen.pdf

¹² Маслов В. І. Концептуальні засади розробки орієнтовних стандартів змісту компетентності фахівців [електронний ресурс] / В. І. Маслов // Освітологічний дискурс. — 2010. — № 2. — Режим доступу: http://innovations.kmpu.edu.ua/ENFV/2011_2/11mvizkf.pdf

¹³ Мескон М. Основы менеджмента / М. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоури. — М. : АНХ, 1997. — 702 с.

Отже, директору навчального закладу, як компетентному спеціалісту і професіоналу-управлінцю, мають бути притаманні такі професійні якості, як комунікабельність, готовність до інноваційної діяльності, здатність до самовдосконалення, здатність працювати в нових умовах, психологічна готовність бути керівником, уміння визначати стратегічні завдання й розв'язувати їх, здатність відчувати сучасність, уміння створювати розвивальне шкільне середовище, уміння налагоджувати індивідуальну роботу з педагогами¹⁰.

У структурі управлінської компетентності Г. Білянін виокремив чотири основних функціональних компоненти: когнітивний, організаційний, комунікативний, рефлексивний, — для кожного з яких визначено склад функцій, освоєння способів виконання яких допоможе сформувати операційний комплекс педагогічної та управлінської діяльності. Цей комплекс розглядається як відповідні вміння, способи дій керівника освітньої установи, що за певного досвіду роботи мають стати навичками та не менш важливою складовою управлінської компетентності – професійно значущими якостями особистості⁴. В умовах переходу до ринкових відносин поняття «ринок освітніх послуг», «ринок праці» стали даністю і реалізуються у трьох напрямках:

- у побудові міжособистісних взаємин у колективі. Роль керівника при цьому полягає в тому, що він повинен бути лідером, який об'єднує всіх працівників освітньої установи, є зразком для наслідування щодо професійних, особистісних і ділових якостей;

- в організації системи внутрішніх і зовнішніх зв'язків, де керівник виконує функцію накопичення та розподілу інформації з усіх питань щодо функціонування навчального закладу;

- в ухваленні управлінських рішень, особливо за кризових для колективу ситуацій, як, наприклад, за недофінансування освітніх, культурно-розважальних програм, заходів, у прийнятті проектів, що реалізуються із залученням інвестицій комерційних структур і приватного капіталу⁵.

Варто зазначити, що рівень професійної компетентності керівника значною мірою впливає на підвищення конкурентоспроможності та привабливості освітніх послуг. Зважаючи на це, пріоритетними завданнями перед сферою освіти, як зазначається у Національній доктрині розвитку освіти та в Указі Президента «Про національну стратегію розвитку освіти в Україні», є розвиток людського

---

¹⁰ Запалацкая В. С. Формирование профессиональной компетентности руководителей в области стратегического управления развитием муниципальных образовательных систем : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 [электронный ресурс] / В. С. Запалацкая. — Режим доступа :

<http://www.dissercat.com/content/formirovanie-professionalnoi-kompetentnosti-ruk-ovoditelei-v-oblasti-strategicheskogo-upravle>
⁴ Білянін Г. І. Профілі професійної компетентності управлінського персоналу закладів освіти [електронний ресурс] / Г. І. Білянін // Народна освіта. — 2013. — № 2(20). — Режим доступу : www.narodnaosvita.kiev.ua/?page_id=504

⁵ Білянін Г. І. Управлінська компетентність менеджера в системі безперервної освіти [електронний ресурс] / Г. І. Білянін // Народна освіта. — 2013. — № 3(21). — Режим доступу : www.narodnaosvita.kiev.ua/?page_id=1508

потенціалу, забезпечення нового рівня якості підготовки спеціалістів, формування високоосвіченої особистості². Специфіка управління школою, на відміну від інших підприємств та установ, зумовлює визначення пріоритетного завдання: формування особистісних і професійних якостей менеджерів навчального закладу, розширення можливостей цього процесу за рахунок підсилення його цілісності, педагогічного аналізу функцій та особливостей їхнього професійного становлення¹.

Керівник закладу освіти повинен усвідомити, що головною метою роботи педагогічного колективу є особистість, інтелектуально, морально розвинута, духовно багата, із людськими та національно-культурними цінностями. Це вимагає перебудови психології мислення директора, вчителів, усіх учасників педагогічного процесу, налагодження суб'єкт-суб'єктних взаємин у процесі навчання, створення в школі соціально-психологічних умов для реалізації ідей гуманістичної психології щодо самореалізації, самоактуальності кожної особистості⁹.

Якнайбільше відповідає вимогам, висунутим суспільством щодо компетентності керівника ЗНЗ, розвиток духовно-моральної компетентності.

На думку І. Сіданіч, духовно-моральний розвиток — це засіб, що є неодмінною умовою досягнення мети, як-то: 1) духовно-морального розвитку людини, зокрема її духовних і моральних почуттів та якостей (совісті, обов'язку, віри, відповідальності, громадянськості); 2) утвердження духовно-моральної позиції (здатності до розрізнення добра і зла, прояву любові, готовності до подолання життєвих випробувань); 3) цілеспрямованого розвитку особистості (внутрішніх настанов, принципів, що визначають поведінку, духовних якостей та інтелектуальної сфери)¹⁶.

Найважливішою метою сучасної вітчизняної освіти, одним із пріоритетних завдань суспільства і держави, на нашу думку, є виховання, соціально-педагогічна підтримка становлення і розвитку високomorального, відповідального, творчого, ініціативного, компетентного громадянина України.

В особистісній сфері розвиток духовно-моральної компетентності директора ЗНЗ забезпечує: готовність і здатність до духовного розвитку, морального самовдосконалення, самооцінки, розуміння сенсу свого життя, індивідуально-відповідальної поведінки; готовність і здатність до реалізації творчого потенціалу в духовній і предметно-продуктивній діяльності, соціальної і професійної

---

² Національна доктрина розвитку освіти України // Нормативно-правове забезпечення освіти : у 4-х ч. — Х. : [б. в.], 2004. — Ч. 1. — С. 5–24.

¹ Указ Президента України № 344/2013 [електронний ресурс] «Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року». — Режим доступу : www.president.gov.ua

⁹ Зайченко О. І. Планомірна робота з керівними кадрами – підвищення їх професіоналізму [електронний ресурс] / О. І. Зайченко // Теорія та методика управління освітою. — 2008. — № 1. — Режим доступу : <http://tme.umo.edu.ua/docs/1/08zoikpp.pdf>

¹⁶ Сіданіч І. Л. Актуальні проблеми духовно-морального виховання студентської молоді [електронний ресурс] / І. Л. Сіданіч // Наукові записки Національного університету «Острозька академія» : психологія і педагогіка. — 2013. — Вип. 23. — С. 233–241. — Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoapp_2013_23_28

мобільності на основі моральних норм, безперервної освіти й універсальної духовно-моральної установки «ставати краще»; розвитку моралі як усвідомленої особистістю необхідності певної поведінки, заснованої на прийнятих у суспільстві уявленнях про добро і зло, належне і неприпустиме; розвиток совісті як моральної самосвідомості особистості, здатність формулювати власні моральні зобов'язання, здійснювати моральний самоконтроль, вимагати від себе виконання моральних норм, давати моральну самооцінку своїм і чужим вчинкам; здатність до самостійних вчинків і дій, що здійснюються на основі морального вибору, узяття на себе відповідальності за їх результати, цілеспрямованість і наполегливість у досягненні результату; здатність до подолання труднощів; усвідомлення цінності інших людей, цінності людського життя, нетерпимість до дій і впливів, що становлять загрозу життю, фізичному і моральному здоров'ю, духовній безпеці особистості, вміння їм протидіяти, почуття особистої відповідальності за Вітчизну перед минулим, сучасним і майбутнім поколіннями.

У сфері суспільних відносин розвиток духовно-моральної компетентності управління виражається через: усвідомлення себе громадянином України на основі прийняття спільних національних моральних цінностей; готовність солідарно протистояти зовнішнім і внутрішнім викликам; розвиненість почуття патріотизму і громадянської солідарності; турботу про добробут народу України, підтримання міжетнічного миру та злагоди; усвідомлення безумовної цінності сім'ї як першооснови нашої приналежності до народу України, Батьківщині; законослухняність і свідоме підтримування правової системи, духовну, культурну і соціальну спадкоємність поколінь.

У сфері державних відносин розвиток духовно-моральної компетентності директора ЗНЗ полягає у: формуванні мотивації до активної і відповідальної участі в суспільному житті, формуванні влади і участі в державних справах; зміцненні законності і вдосконаленні української правової держави; підвищенні довіри до державних інституцій з боку громадян і громадських організацій; підвищенні ефективності зусиль держави, спрямованих на модернізацію країни; зміцненні національної безпеки.

Висновки

Базові національні цінності покладено в основу цілісного простору розвитку духовно-моральної компетентності директорів ЗНЗ, викладацького колективу, розвитку та вихованню школярів, тобто укладу шкільного життя, що визначає урочну, позаурочну і позашкільну діяльність учнів. Для організації такого простору і його повноцінного функціонування потрібні узгоджені зусилля всіх соціальних суб'єктів — учасників виховання: сім'ї, громадських організацій, зокрема, дитячо-юнацький рух та організації, установи додаткової освіти, культури і спорту, ЗМІ, традиційні релігійні об'єднання. Провідна, змістовно визначальна роль у створенні укладу шкільного життя належить суб'єктам освітнього процесу.

В основу управління процесами духовно-морального розвитку особистості має бути покладено переконаність у тому, що школа – це не тільки місце, де можна отримати нову інформацію, а потім і атестат про освіту. Школу необхідно розглядати як найважливіший соціальний інститут, який у взаємодії з іншими суб'єктами соціалізації створює необхідні умови для духовно-морального, інтелектуального, соціального, естетичного і в цілому людського розвитку учня. При цьому навчання – це тільки один з компонентів особистісного розвитку.

Моральність директора, вчителя, духовно-моральні норми, якими вони керуються у своїй професійній діяльності і в житті, їхнє ставлення до педагогічної праці, до учнів, колег – усе це має першорядне значення для духовно-морального розвитку і виховання учнів. Ніякі виховні програми не будуть ефективними, якщо педагог не є завжди головним для учнів прикладом моральної і громадянської особистісної поведінки.

У педагогічному сенсі серед базових національних цінностей необхідно визначити одну, найважливішу, системоутворювальну, що дає життя в душі дітей, — цінність Учителя. Необхідно істотно підвищити державний і соціальний статус педагога, рівень його матеріального забезпечення. Учитель повинен стати шанованою у суспільстві людиною, а педагогічна професія повинна бути престижною для молоді.

Розвиток духовно-моральної компетентності директора ЗНЗ є ключовим фактором модернізації України. Створити сучасну інноваційну економіку, минаючи людину, стан та якість її внутрішнього життя, неможливо. Темпи і характер розвитку суспільства безпосередньо залежать від громадянської позиції людини, її мотиваційно-вольової сфери, життєвих пріоритетів, моральних переконань, моральних норм і духовних цінностей. Виховання людини, формування в ній властивостей духовно розвиненої особистості, любові до своєї країни, потреби творити і вдосконалюватися є найважливішою умовою успішного розвитку України.

Перспективи подальших досліджень у цьому напрямі

Перспективи подальших досліджень у цьому напрямі полягають у дослідженні таких питань, як управління розвитком духовно-моральної компетентності директорів ЗНЗ на курсах підвищення кваліфікації, управління розвитком духовно-моральної компетентності директорів ЗНЗ у позакурсний період, порівняльні дослідження управління розвитком духовно-моральної компетентності директорів ЗНЗ в Україні та в європейських країнах.

Список використаних джерел

1. Указ Президента України № 344/2013 [електронний ресурс] «Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року». — Режим доступу : www.president.gov.ua
2. Національна доктрина розвитку освіти України // Нормативно-правове забезпечення освіти : у 4-х ч. — Х. : [б. в.], 2004. — Ч. 1. — С. 5–24.
3. Базелюк В. Г. Ціннісний підхід в управлінні навчальним закладом [електронний ресурс] / В. Г. Базелюк // Електронна бібліотека НАПН України. — Режим доступу : <http://lib.iitta.gov.ua/>
4. Білянін Г. І. Профілі професійної компетентності управлінського персоналу закладів освіти [електронний ресурс] / Г. І. Білянін // Народна освіта. — 2013. — № 2(20). — Режим доступу : www.narodnaosvita.kiev.ua/?page_id=504
5. Білянін Г. І. Управлінська компетентність менеджера в системі безперервної освіти [електронний ресурс] / Г. І. Білянін // Народна освіта. — 2013. — № 3(21). — Режим доступу : www.narodnaosvita.kiev.ua/?page_id=1508
6. Болгаріна В. С. Культурологічний підхід як імператив управління розвитком професійної освіти / В. С. Болгаріна // Науково-методичне забезпечення професійної освіти і навчання : тези доп. звіт. наук.-практ. конф. (22–23 квіт. 2009 р.) ; за заг. ред. В. О. Радкевич. — Х., 2009. — С. 31–33.
7. Горкуненко П. В. Формування професійної компетентності викладача педагогічного вищого навчального закладу I–II рівнів акредитації в контексті загальноєвропейської інтеграції [електронний ресурс] / П. В. Горкуненко // Нова педагогічна думка. — 2010. — № 1. — Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Npd/2010_1/Gorkunen.pdf
8. Єльнікова Г. В. Підвищення культури цільового управління керівників ПТНЗ / Г. В. Єльнікова, В. В. Медведь // Професійно-технічна освіта : наук.-метод. журнал. — 2011. — № 4. — С. 24–27.
9. Зайченко О. І. Планомірна робота з керівними кадрами – підвищення їх професіоналізму [електронний ресурс] / О. І. Зайченко // Теорія та методика управління освітою. — 2008. — № 1. — Режим доступу : <http://tme.uomo.edu.ua/docs/1/08zoikpp.pdf>
10. Запалацкая В. С. Формирование профессиональной компетентности руководителей в области стратегического управления развитием муниципальных образовательных систем : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 [електронний ресурс] / В. С. Запалацкая. — Режим доступа : <http://www.dissercat.com/content/formirovanie-professionalnoi-kompetentnosti-ruk-ovoditelei-v-oblasti-strategicheskogo-upravle>
11. Королюк С. В. Розвиток управлінської культури керівника навчального закладу / С. В. Королюк // Управління в освіті : зб. матеріалів VII Міжнар. наук.-практ. конф. (16–18 квіт. 2015 р., м. Львів) ; Національний університет «Львівська політехніка». — Львів, 2015. — С. 82–83.

12. Маслов В. І. Концептуальні засади розробки орієнтовних стандартів змісту компетентності фахівців [електронний ресурс] / В. І. Маслов // Освітологічний дискурс. — 2010. — № 2. — Режим доступу : http://innovations.kmpu.edu.ua/ENFV/2011_2/11mvizkf.pdf
13. Мескон М. Основы менеджмента / М. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоури. — М. : АНХ, 1997. — 702 с.
14. Осадчий І. Г. Інформаційно-синергетична модель педагогічної культури сучасного вчителя / І. Г. Осадчий // Освіта та розвиток обдарованої особистості. — 2015. — № 4. — С. 31–34. — Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Otros_2015_4_9
15. Пахолівецька М. В. Шляхи удосконалення професійної підготовки керівників загальноосвітніх навчальних закладів [електронний ресурс] / М. В. Пахолівецька. — Режим доступу : http://cmsps.edukit.kr.ua/metodichna_robota/metodichna_robota_z_kerivnikami_navchaljnih_zakladiv/
16. Сіданіч І. Л. Актуальні проблеми духовно-морального виховання студентської молоді [електронний ресурс] / І. Л. Сіданіч // Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: психологія і педагогіка. — 2013. — Вип. 23. — С. 233–241. — Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoapp_2013_23_28

Oksana Dulka

**DEVELOPMENT SPIRITUAL AND MORAL DIRECTOR COMPETENCE
COMPREHENSIVE EDUCATIONAL INSTITUTION
AS A PEDAGOGICAL PROBLEM**

Activities director of an educational institution (CEI) to ensure effective functioning and progressive development of an educational institution is paramount.

Scientists have isolated modern requirements to the head of the institution, its professional knowledge and skills, positive experience teaching activities, his professional and personal qualities: organization, communication awareness, persuasiveness, persistence, responsibility, confidence in their actions, creativity, high morals, tolerance, compassion, humanity, kindness, fairness, responsibility, sociability, optimism, the desire for self-improvement, etc; extremely urgent task for managers is to teach each teacher to determine and formulate possible even for a value bases the choice of content and learning material interpretation of the lesson.

Competence – a personal quality worker, which results in a consistent ability to perform certain functions defined type of professional occupation or demands of the workplace, professionally qualified specialist should have and some personal psychological and socio-psychological qualities that improve its effectiveness as a team. Best describes the requirements put forward by the public about the competence of the head of CEI development of spiritual and moral competence.

Spiritual and moral development is a tool that is a prerequisite for achieving goals such as: 1) the spiritual and moral development of man, in particular its spiritual and moral feelings and qualities (conscience, duty, faith, responsibility, citizenship); 2) strengthening spiritual and moral positions (the ability to distinguish between good and evil, expression of love, a willingness to overcome life's trials); 3) targeted personal development (internal guidelines, principles that define behavior as spiritual and intellectual sphere). Foster the development of spiritual and moral competence CEI heads should be a key task of modern education. Law-abiding, law, trust, economic development and social quality of work and social relations — all depends on the acceptance of responsible managers of national and universal values and respect in their personal and public life. The development of spiritual and moral competence director of GEI is the key modernization of Ukraine. Create a modern innovative economy, bypassing the human condition and the quality of its internal life impossible.

**Ільченко Алла Анатоліївна,
кандидат педагогічних наук,
старший викладач кафедри педагогіки
та психології післядипломної освіти
Національного медичного університету
імені О. О. Богомольця**

**РОЛЬ ПЕДАГОГА У ПІДГОТОВЦІ СТУДЕНТІВ-ІНТЕРНІВ
ДО САНІТАРНО-ПРОСВІТНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ:
КОМПЕТЕНТНІСНИЙ ПІДХІД**

***Анотація.** Мета дослідження — аналіз особливостей використання компетентнісного підходу викладача в роботі зі студентами-інтернами. Для досягнення поставлених завдань використано теоретичні методи наукових досліджень: вивчення, аналіз, порівняння й узагальнення психолого-педагогічної, науково-методичної літератури, державних стандартів освіти. Автор дійшов висновку, що професійна підготовка студентів-інтернів на сьогодні неможлива без урахування основних положень компетентнісного підходу. Адже поєднання теоретичних і практичних завдань викладача в роботі зі студентами-інтернами забезпечує багатоступеневу систему якості засвоєння ними знань і вмінь та сприяє поетапному формуванню професійної компетентності – необхідної умови підготовки кваліфікованого лікаря.*

Ключові слова: компетентність; компетентнісний підхід; професійні медичні компетентності; профілактична діяльність медичного фахівця; санітарно-просвітницька діяльність.

Ильченко Алла Анатольевна

**РОЛЬ ПЕДАГОГА В ПОДГОТОВКЕ СТУДЕНТОВ-ИНТЕРНОВ К
САНИТАРНО ПРОСВЕТИТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ:
КОМПЕТЕНТНОСТНЫЙ ПОДХОД**

***Аннотация.** Цель исследования — анализ особенностей использования компетентностного подхода преподавателя в работе со студентами-интернами. Для достижения поставленных задач были использованы теоретические методы научных исследований: изучение, анализ, сравнение и обобщение психолого-педагогической, научно-методической литературы, государственных стандартов образования. В процессе исследования автор делает вывод, что профессиональная подготовка студентов-интернов на сегодня невозможна без учета основных положений компетентностного подхода. Ведь сочетание теоретических и практических задач преподавателя в работе со студентами-интернами обеспечивает многоступенчатую систему качества усвоения ими знаний и умений и способствует поэтапному формированию профессиональной компетентности – необходимого условия подготовки квалифицированного врача.*

Ключевые слова: компетентность; компетентностный подход; профессиональные медицинские компетентности; профилактическая

деятельность медицинского специалиста; санитарно-просветительская деятельность.

Alla Pchenko

THE ROLE OF THE TEACHER IN PREPARING STUDENT-INTERNS IN HEALTH-EDUCATIONAL AKTIVITY: COMPETENCE APPROACH

Abstract. *The aim of the study was the analysis of characteristics of of the teacher competence approach used in work with students-interns. To achieve these objectives we used theoretical methods of research, study, analysis, comparison and synthesis of psychological and educational, scientific and methodical literature, state educational standards. In the process of writing the author came to the conclusion that training students-interns today is impossible without the fundamental provisions of the competence approach. Indeed, the combination of theoretical and practical problems of the teacher of student interns provides multilevel system of quality learning and students-interns' skills and promotes gradual formation of professional competence is a necessary condition for the preparation of a qualified physician.*

Keywords: *competence approach; health education activities; kompetentnosti; teaching methods; professional medical competence; prevention health specialist.*

Постановка проблеми

Вступ. Останнім часом в Україні підвищуються вимоги до якості вищої післядипломної освіти. Цей процес обумовлюється різними чинниками:

- стратегічними напрямками розвитку освіти України;
- зростанням соціальних вимог до фахівців;
- загостренням конкуренції у професійному середовищі, що спричинено модернізацією усіх сфер життєдіяльності українського суспільства та мінливим ринковим середовищем.

Актуальною є проблема дослідження ролі педагога у вищій освіті та осмислення його діяльності з погляду якісного оновлення післядипломної медичної освіти.

Реальність сьогодення змушує систему сучасної медичної освіти впроваджувати новітні методи і підходи в роботі зі студентами-інтернами, за допомогою яких можна ефективніше сформувати у них здатність самостійно вирішувати проблеми в різних клінічних ситуаціях на основі базових знань і особистого професійного досвіду. Одним із таких методів навчання студентів-інтернів є компетентнісний підхід.

Інтернатура — це форма обов'язкової післядипломної освіти, що здійснюється з метою вдосконалення теоретичних знань і практичних навичок випускників вищих медичних освітніх установ, підвищення ступеня їх готовності до самостійної професійної діяльності за обраною спеціальністю⁷.

---

⁷ Максименко С. Д. Педагогіка вищої медичної освіти / С. Д. Максименко, М. М. Філоненко. — К. : Центр учбової літератури, 2014. — 288 с. — С. 171.

Компетентнісний підхід в навчанні студентів-інтернів спрямований на підготовку конкурентоспроможного лікаря, що володіє необхідними компетенціями та відповідає вимогам ринку праці. Основним завданням підготовки студентів-інтернів є вдосконалення їхніх практичних умінь, необхідних для майбутньої професійної діяльності.

До практичної роботи на базах інтернатури випускники приходять з певним багажем теоретичних і практичних знань і умінь, отриманих у ВНЗ. Чим більш глибокими і різнобічними будуть ці знання, тим ефективнішою в подальшому стане практична діяльність студента-інтерна.

Хоч на сьогодні в педагогічній літературі немає єдиного поняття компетентнісного підходу, більшість вчених розуміє його як спрямованість освітнього процесу на формування та розвиток ключових (базових, основних) і предметних компетентностей особистості².

Аналіз основних досліджень та публікацій

Компетентнісний підхід як метод навчання досліджується у працях А. Вербицького, І. Зимової, Г. Загричука, В. Марценюка, Л. Давидова та ін. Фундаментальні питання використання викладачем компетентнісного підходу в роботі зі студентами-інтернами висвітлюються у дослідженнях С. Максименко, М. Філоненко, Х. Подковко, А. Ільченко, В. Б. Гощинського та ін. Аналіз наукових праць з цієї проблеми засвідчив наявність різних підходів щодо ролі та доцільності використання компетентнісного підходу у процесі навчання студентів-інтернів.

Для досягнення поставлених завдань використано теоретичні методи наукових досліджень: вивчення, аналіз, порівняння та узагальнення психолого-педагогічної, науково-методичної літератури, державних стандартів освіти, освітньо-кваліфікаційних характеристик та освітньо-професійних програм медичних спеціальностей; порівняння, моделювання, класифікація, систематизація теоретичних даних, які дали змогу визначити основні положення компетентнісного підходу в освіті, його базові поняття, обґрунтувати зміст та структуру компетентності в роботі викладача зі студентами-інтернами.

Метою дослідження є аналіз особливостей використання компетентнісного підходу викладача в роботі зі студентами-інтернами.

Виклад основного матеріалу

Реалізація реформ охорони здоров'я в Україні з переорієнтацією на надання медичної, санітарно-просвітницької допомоги вимагає радикальних змін у підготовці кадрів. Вища освіта стала основою для підготовки управлінських, педагогічних, клінічних фахівців. Сучасна медична освіта повинна бути

---

² Вербицкий А. А. Компетентностный подход: проблемы и условия реализации / А. А. Вербицкий // Инновационные проекты и программы в образовании. — 2009. — № 2. — С. 17.

безперервною, за якістю підготовки фахівців має відповідати потребам системи охорони здоров'я і суспільства в цілому. Особливо актуальним є збереження наступності між освітніми традиціями та нововведеннями.

Компетентнісний підхід докорінно змінив систему підготовки студентів-інтернів. Навчання практичним навичкам з урахуванням базової освіти особистісних якостей студентів-інтернів стимулює в них формування клінічної компетентності.

Компетентнісний підхід в педагогічній науці як метод навчання сформувався наприкінці минулого століття на основі формування компетентностей (знань, умінь, навичок, способів діяльності), що надає можливість майбутньому спеціалісту успішно здійснювати професійну діяльність у сучасному інформаційному суспільстві⁴. Його виникнення прийнято зводити до досліджень відомого американського лінгвіста Н. Хомського, який сформулював поняття компетенції стосовно теорії мови, трансформаційної граматики: «...ми проводимо фундаментальну відмінність між компетенцією і вживанням. Тільки в ідеалізованому випадку вживання є безпосереднім відображенням компетенції»¹¹.

У Законі України № 37/38 від 2014 р. «Про вищу освіту» компетентність тлумачиться як «динамічна комбінація знань, вмінь і практичних навичок, способів мислення, професійних, світоглядних і громадянських якостей, морально-етичних цінностей, яка визначає здатність особи успішно здійснювати професійну та подальшу навчальну діяльність і є результатом навчання на певному рівні вищої освіти»¹.

Аналіз науково-педагогічної літератури засвідчив, що поняття «компетентність» у вищій медичній школі розглядається як інтегрований результат, що передбачає зміщення акцентів з накопичення нормативно визначених знань, умінь і навичок до формування і розвитку у майбутнього лікаря здатності практично діяти, застосовувати досвід успішної діяльності в певній сфері.

Базуючись на одному із основних чинників процесу становлення особистості майбутнього лікаря — емоційній сфері (за М. Філоненко), професійна компетентність майбутнього лікаря трактується як теоретична і практична підготовленість студента на основі особистісно- і професійно важливих якостей; стану сформованості професійних знань, умінь та навичок, ціннісних орієнтацій,

---

⁴ Загричук Г. Я. Концептуальні підходи щодо покращення якості підготовки фахівців / Г. Я. Загричук, В. П. Марценюк // Медична освіта. — 2012. — № 4. — С. 44–47.

¹¹ Зимняя И. А. Ключевые компетентности как результативно-целевая основа компетентностного подхода в образовании / И. А. Зимняя. — М. : Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2004. — 40 с. — С. 13.

¹ Закон України «Про вищу освіту» (з змінами від 24.12.2015) // Відомості Верховної Ради (ВВР). — 2014. — № 37/38. — Ст. 2004.

культури мовлення, стилю спілкування, аналітичних, прогностичних, проєктувальних здібностей, необхідних для виконання діяльності лікаря⁹.

Рефлексія та саморегулювання особистісних і професійних якостей сучасного лікаря, як зазначає А. Ільченко, скерована на успішність професійної адаптації, кінцевою метою якої є професійна ідентифікація фахівця. Професійна адаптація передбачає, насамперед, вироблення та вдосконалення професійно значущих особистісних якостей, стереотипів поведінки; засвоєння основних професійних ролей, форм спілкування, необхідних для успішного виконання майбутньої професійної діяльності; формування професійної рефлексії та професійної самосвідомості лікарів⁵.

Отже, основним результатом освітньої діяльності в контексті компетентнісного підходу є формування компетентностей, що надає можливість майбутньому спеціалісту успішно здійснювати професійну діяльність у сучасному інформаційному суспільстві, тих компетентностей, які дають змогу фахівцю реалізуватися в обраній спеціальності. При цьому фахівець зобов'язаний бути не лише носієм великого багажу знань, а й висококласним, компетентним професіоналом, що гарантує йому комерційний успіх в трудовій діяльності.

На сьогодні є важливим освоєння компетенції на «пірамідальному рівні», коли випускник інтернатури перебуває на піку цієї піраміди. Тому навчання відбувається завдяки освоєнню компетенції інтерном протягом усього процесу навчання в інтернатурі. Підвищує мотивацію навчання постійне оцінювання рівня засвоєння досвіду. Компетенції щорічно додаються відповідно до того, що зміни відбуваються в навчальних програмах з урахуванням сучасного рівня медичної практики. Також для кращого засвоєння компетенції викладачами моделюється певна клінічна ситуація, де необхідно застосувати конкретний практичний навик, який демонструється самим викладачем.

Викладач, використовуючи компетентнісний підхід у роботі зі студентами-інтернами, керується такими принципами:

- принцип технологічного характеру, що визначається цілями, змістом, організацією навчального процесу, прийомами їх оптимізації та керованості, що гарантують досягнення нормованого результату, динаміку розвитку відносин категорій компетенція/компетентність, забезпечуючи акмеологічну основу компетентнісного підходу;
- принцип концептуального характеру, включає в себе дидактичне, психологічне, філософське і соціально-педагогічне обґрунтування освітніх цілей;

---

⁹ Філоненко М. М. Психологія особистісного становлення майбутнього лікаря : монографія / М. М. Філоненко. — К. : Центр учбової літератури, 2015. — 420 с.

⁵ Ільченко А. А. Морально-етичні та деонтологічні засади формування медичного фахівця / А. А. Ільченко // Якість неперервної освіти в умовах євроінтеграційних процесів: тенденції, проблеми, прогнози : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ – Чернівці, 2–4 листоп. 2015 р.). — Чернівці : Друк ФОП Горюк, 2015. — С. 251–252.

- принцип системного характеру, що заснований на структуризації компетентнісного підходу з урахуванням метасистемних уявлень і принципів педагогічного конструктивізму;

- принцип індивідуалізації навчання: надання можливості освоювати компетенції в індивідуальному темпі при збереженні балансу базових знань і розвитку власного досвіду.

Це дає можливість вже на початкових етапах інтернатури оцінити практичну та теоретичну підготовку інтерна, виділити його слабкі або проблематичні аспекти, і таким чином цілеспрямовано, планомірно працювати над підвищенням компетентності майбутнього лікаря³.

Під час реалізації компетентнісного підходу в роботі зі студентами-інтернами викладачеві необхідно розробити модель формування загальних і професійних компетенцій. Так, в роботі Л. Давидова представлено модель формування професійної компетентності, що включає змістовий, процесуальний і результативний блоки¹⁰.

Враховуючи цю модель формування професійної компетентності, роботу студента-інтерна з пацієнтом по конкретній тематиці практичного заняття пропонуємо проводити в кілька етапів.

На першому етапі один зі студентів-інтернів проводить опитування хворого, з'ясовує ключові дані анамнезу захворювання і життя. Цей етап вимагає від студента-інтерна знань етичних основ спілкування з пацієнтом, вміння формулювати конкретні питання, що допомагають вичленувати конкретні симптоми для подальшої верифікації та диференціальної діагностики захворювання.

На другому етапі студенти-інтерни проводять об'єктивне обстеження пацієнта, використовуючи отримані раніше знання у вищому медичному навчальному закладі. При цьому під контролем викладача вдосконалюються навички професійної компетентності.

Наступний етап – виділення основних синдромів на підставі опитування та обстеження пацієнта і формулювання попереднього діагнозу. Крім того, на цьому етапі формулюється диференційно-діагностична низка захворювань зі схожими синдромокомплексами.

---

³ Гошинский В. Б. О формировании компетентности интерна-хирурга / В. Б. Гошинский [и др.] // Достижения и перспективы внедрения кредитно-модульной системы организации учебного процесса в высших медицинских учебных заведениях Украины : материалы Междунар. науч.-практ. конф. (Тернополь, 15–16 мая 2014 г.): в 2 ч. — Тернополь : ТГМУ, 2014. — Ч. 2. — С. 17–18.

¹⁰ Давыдов Л. Д. Модернизация содержания среднего профессионального образования на основе компетентностной модели специалиста : автореф. дис. на соискание учен. степ. канд. пед. наук / Л. Д. Давыдов. — М., 2006. — 26 с.

Нарешті, останній етап полягає у визначенні тактики терапії конкретного захворювання і виборі лікарських засобів, які слід було б призначити саме цьому пацієнту.

Така поетапність компетентнісного підходу в організації навчального процесу студентів-інтернів дає змогу здійснювати більш швидкий перехід від базових знань, до їх практичної реалізації. Робота студентів-інтернів з пацієнтами допомагає самостійно вирішувати питання щодо призначення тих чи інших обстежень, курсів лікування і реабілітації.

Завдання викладача полягає в організації практичної роботи студентів, допомоги у виборі оптимальних алгоритмів обстеження та лікування пацієнтів з позицій сучасних рекомендацій лікування різних захворювань. Надалі подібний алгоритм роботи з пацієнтами закріплюється у процесі нічних чергувань студентів-інтернів у відділеннях терапевтичного профілю.

Так, за допомогою компетентнісного підходу викладач створює умови для формування у студентів-інтернів досвіду самостійного рішення пізнавальних, комунікативних, організаційних, моральних та інших проблем, що становлять основу медичної освіти⁸.

Висновки

Отже, завдання педагога на ниві післядипломної медичної освіти глибше висвітлювати санітарно-просвітницьку діяльність, оскільки вона виконує профілактичну роль, і є однією із складових медицини. Суспільний профілактичний напрям у справі охорони і зміцнення здоров'я народу складається з медичних, санітарно-технічних, гігієнічних і соціально-економічних заходів. Всебічне розкриття викладачем питань створення системи попередження захворювань і усунення факторів ризику є найважливішим соціально-економічним і медичним завданням держави, а також підвищення рівня санітарної культури населення (враховуючи вік, стать, рід зайнятості тощо), проведення заходів, що сприяють збереженню і зміцненню здоров'я⁶.

Компетентнісна роль викладача у підготовці студентів-інтернів, проєктована на професійне становлення висококваліфікованого фахівця у сфері охорони здоров'я, пов'язана як з навчанням, так і з труднощами практичної професіоналізації майбутнього лікаря. Тому студенти-інтерни, як медичні працівники, повинні усвідомити, що, окрім повсякденної індивідуальної санітарно-просвітницької роботи з хворими і відвідувачами лікувально-профілактичних установ, вони повинні приділяти щодня значну частину робочого часу масовій і

---

⁸ Подковко Х. В. Сучасні педагогічні технології – необхідні складові інновації в освітньому просторі / Х. В. Подковко // Якість неперервної освіти в умовах євроінтеграційних процесів: тенденції, проблеми, прогнози : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ – Чернівці, 2–4 листоп. 2015 р.). — Чернівці : Друк ФОП Горюк, 2015. — С. 70–72.

⁶ Ільченко А. А. Характеристика педагогічних форм та методів профілактичної діяльності медичних фахівців / А. А. Ільченко // Медична освіта. — 2016. — № 1. — С. 22–23.

груповій пропаганді медичних і гігієнічних знань серед населення, використовуючи весь багаж знань санітарно-просвітницької і профілактичної діяльності⁶.

Перспективи подальших досліджень у цьому напрямі

Отже, професійна підготовка студентів-інтернів на сьогодні неможлива без урахування основних положень компетентнісного підходу. Адже поєднання теоретичних і практичних завдань викладача в роботі зі студентами-інтернами забезпечує багатоступеневу систему якості засвоєння знань і вмінь студентами-інтернами та сприяє поетапному формуванню професійної компетентності — необхідної умови підготовки кваліфікованого лікаря. При цьому важливо пам'ятати, що компетентнісний підхід – лише один із чинників, які сприяють модернізації змісту сучасної медичної освіти, що лише доповнює низку освітніх інновацій, враховуючи значення класичних методів навчання.

Список використаних джерел

1. Закон України «Про вищу освіту» (з змінами від 24.12.2015) // Відомості Верховної Ради (ВВР). — 2014. — № 37/38. — Ст. 2004.
2. Вербицкий А. А. Компетентностный подход: проблемы и условия реализации / А. А. Вербицкий // Инновационные проекты и программы в образовании. — 2009. — № 2. — С. 17–23.
3. Гошинский В. Б. О формировании компетентности интерна-хирурга / В. Б. Гошинский [и др.] // Достижения и перспективы внедрения кредитно-модульной системы организации учебного процесса в высших медицинских учебных заведениях Украины : материалы междунар. науч.-практ. конф. (Тернополь, 15–16 мая 2014 г.): в 2 ч. — Тернополь : ТГМУ, 2014. — Ч. 2. — С. 17–18.
4. Загричук Г. Я. Концептуальні підходи щодо покращення якості підготовки фахівців / Г. Я. Загричук, В. П. Марценюк // Медична освіта. — 2012. — № 4. — С. 44–47.
5. Ільченко А. А. Морально-етичні та деонтологічні засади формування медичного фахівця / А. А. Ільченко // Якість неперервної освіти в умовах євроінтеграційних процесів: тенденції, проблеми, прогнози : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Київ – Чернівці, 2–4 листоп. 2015 р.). — Чернівці : Друк ФОП Горюк, 2015. — С. 251–252.
6. Ільченко А. А. Характеристика педагогічних форм та методів профілактичної діяльності медичних фахівців / А. А. Ільченко // Медична освіта. — 2016. — № 1. — С. 22–24.
7. Максименко С. Д. Педагогіка вищої медичної освіти / С. Д. Максименко, М. М. Філоненко. — К. : Центр учбової літератури, 2014. — 288 с.

---

⁶ Ільченко А. А. Характеристика педагогічних форм та методів профілактичної діяльності медичних фахівців / А. А. Ільченко // Медична освіта. — 2016. — № 1. — С. 24.

8. Подковко Х. В. Сучасні педагогічні технології – необхідні складові інновації в освітньому просторі / Х. В. Подковко // Якість неперервної освіти в умовах євроінтеграційних процесів: тенденції, проблеми, прогнози: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Київ – Чернівці, 2–4 листоп. 2015 р.). — Чернівці: Друк ФОП Горюк, 2015. — С. 70–72.

9. Філоненко М. М. Психологія особистісного становлення майбутнього лікаря: монографія / М. М. Філоненко. — К.: Центр учбової літератури, 2015. — 420 с.

10. Давыдов Л. Д. Модернизация содержания среднего профессионального образования на основе компетентностной модели специалиста: автореф. дис. на соискание учен. степ. канд. пед. наук / Л. Д. Давыдов. — М., 2006. — 26 с.

11. Зимняя И. А. Ключевые компетентности как результативно-целевая основа компетентного подхода в образовании / И. А. Зимняя. — М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2004. — 40 с.

Alla Ilchenko

**THE ROLE OF THE TEACHER IN PREPARING STUDENT-INTERNS
IN HEALTH-EDUCATIONAL ACTIVITY: COMPETENCE APPROACH**

The aim of the study was analysis of the peculiarities of the competence approach of the teacher in working with student interns. To achieve these objectives there were used theoretical methods of research: study, analysis, comparison and synthesis of psycho-pedagogical, scientific-methodical literature, state education standards, educational-qualifying characteristics and educational-professional programs of medical specialties; comparison, modeling, classification, systematization of theoretical data made it possible to identify the main provisions of the competence approach in education, its basic concepts, to justify the content and structure of competence in the teacher working with the student interns. In the process of writing, the author came to the conclusion that the reality of today makes modern medical education to implement the latest methods and approaches in working with student interns, with which it is possible to more effectively form they have ability to solve problems in various clinical situations on the basis of basic knowledge and personal experiences.

One of these methods of teaching students and interns is a competence-based approach. Competence-based approach radically changed the system of preparation of students-interns. Practical training based on basic education of personal qualities of students-interns they stimulate the formation of clinical competence. Professional training of students-interns of today is impossible without taking into account the main provisions of the competence approach.

After all, the combination of theoretical and practical tasks of the teacher in working with student interns provides a multi-layered system of quality of mastering of knowledge and skills student interns and contributes to the gradual development of professional competence is a necessary condition of training of a qualified physician.

**Kamil Baś,
mgr of Science i Stosunków
Międzynarodowych Uniwersytet
Pedagogiczny w Krakowie**

POINT AND LINE TO EDUCATION

«The researches which must become the cornerstone of the new science — the science of art — have two goals and proceed out of two necessities: the need for science in general which grows spontaneously out of a non- or extra utilitarian urge to know: the "pure" science, and the need of balance in the creative powers which can be grouped under two schematic heads — intuition and calculation: the "practical" science»³.

As the title of this piece of writing refers in an obvious way to Wassily Kandinsky's book entitled *Point and Line to Plane*³, its main area of interest will be some visual aspects of a piece of art. However, there will not be any new approach in analysis of those theoretical issues. Instead, it would be an attempt to arrange in a certain order some observations based on a short-term (but intensive) experience. An opportunity to teach higher education students from two separate departments at the same university (which is Pedagogical University in Krakow) appears to be a great chance to study their approach to some of the most basic aspects of visual creation.

As has just been mentioned, the difference between those two groups might seem to be significant. The first one consists of students from Pedagogical Department's preschool and elementary school education course. They are future — and sometimes present — teachers at kindergartens and primary education classes (four- to nine-year-old children). The other group is from Art Department (digital design course). The first thing that catches a reader's attention is that they have almost nothing in common. Obviously, their education purposes and goals usually does not match. However, there is at least one common aspect of their education — it is necessary for them to develop an ability to recognize and understand numerous formal aspects of an image. It is worth mentioning that both groups work with the examples of works of art, but it usually proceeds in a different way. For «plastic education» students, the pressure is put on their ability to see and describe elements that build an image, and — in the end — use this knowledge as inspiration for them and their pupils in future. Digital design (or more generally — art) students practice with the image itself, trying to decompose it and use its particular elements consciously for their creative purposes. Those mentioned later do it during classes called «visual structures» (its name speaks for itself), which is also a basic subject for

---

³ Kandinsky, Wassily. *Point and line to plane* (original title: *Punkt und Linie zu Fläche*). Trans. Howard Dearstyne and Hilla Rebay. — New York : The Solomon R. Guggenheim Foundation, 1947 (first edition 1926). — P. 20.

almost all courses connected with art. Whereas those courses differ significantly, their results that come from the chosen area of interest can be compared in some ways.

The further text focuses on two particular aspects: the first (and more extensive) one is an insight into the formal analysis of a work of art, which is performed in a literal way during «plastic education» classes and — from a different point of view — during «visual structures»; the second one are simple examples of exercises that can help students understand the complex issue that is a main topic of this piece of writing. The ability to see and recognize particular elements of the image is not only helpful during the process of making a work of art (in this meaning, it concerns also all activities that end up with a visual object created during art classes), but it assists a future teacher in searching for appropriate inspiration as well. This issue meets with the strategy used during its corresponding classes at Pedagogical (and — partially — Art) Department; one topic is the work of art's analysis. It is a vital part of a general strategy presented in a manual from the *Na ścieżkach wyobraźni* series⁴. In the *Point and Line to Education* text, the only significant change is an addition of a point as one of the most basic visual art elements. The manual's analysis of a work of art covers three main approaches (or layers): what and in what way the piece of art depicts, what elements it consists of and — last, but not least — what value it represents. This piece of writing focuses on the second layer only.

Formal analysis of the work of art

«It should be noted in passing that the revealing of the forgotten knowledge of earlier art epochs can be accomplished only with great effort, but this should decisively eliminate the fear of the "dissection" of art. For, if "dead" precepts lie so deeply buried in living works that they only with great difficulty can be brought to light, then their "injurious" effects are nothing other than the fear which arises from ignorance»³.

Wassily Kandinsky's words apply to the theoretical knowledge that — according to him — artists of the past had gained thanks to a process of their education. He suggests that most of it has been lost, but some part of this education remains within art academies (according to him, one of its most crucial examples is... composition). Of course, it is not a place and time to discuss if he was right or wrong. The reason of citing his statement is to justify the work of art's analysis itself. Surely, it is not something that stays in opposition to the «spirit» of art. On the contrary, it

---

⁴ Łapot-Dzierwa, Kinga, Małozowski, Robert, and Śmigła, Maria. *Na ścieżkach wyobraźni. Poradnik nauczyciela. Plastyka. Klasa V.* — Warsaw : Wydawnictwo Szkolne i Pedagogiczne, 2013.

³ Kandinsky, Wassily. *Point and line to plane* (original title: *Punkt und Linie zu Fläche*). Trans. Howard Dearstyne and Hilla Rebay. — New York : The Solomon R. Guggenheim Foundation, 1947 (first edition 1926). — P. 19.

helps people interested in it to understand the effect that the piece of art has on its observer.

«The first unavoidable question is, naturally, the question of the art elements, which are the building materials of works of art and which, as such, must be different in every art». Kandinsky says that «we must at the outset distinguish basic elements (...) without which a work in any particular art cannot even come into existence. The other type of elements must be termed secondary elements»³. According to Rudolf Arnheim (which appear to be true in general), all visual phenomena are available to us thanks to brightness and colour¹, but — to make the analysis clear — it starts with the recognition of the *artistic discipline and technique*. It helps students to broaden and consolidate their knowledge of the diversity of the art and to open their eyes to new experience. Despite the importance of explaining to them some small differences between similar techniques, it is sometimes necessary to introduce to them the whole variety of the world of art that they seem not to be aware of. Only after such an opening, it is possible to present the impact that the particular technique has on other visual elements, such as light, colour or line.

The second aspect is — already mentioned — the *composition*. It covers numerous ways of setting visual elements within the surface or area that «belongs» to the piece of art. From a technical point of view, «a composition is the inwardly purposeful subordination of the individual elements and of the build-up (construction) toward the goal of concrete pictoriality»³. It can be also viewed in a slightly different (or profound) way, as «an exact law-abiding organization of the vital forces which, in the form of tensions, are shut up within the elements»³. It is because Kandinsky treats all the elements of an «image» as «objective results of the action of the force on the material»³. The sum of those forces that bring visual elements to life, creates an object which can be analysed from the structural point of view. As a result, it is possible to recognise main directions that lead the viewer's eyes through the image's surface. What is more, we can «see» the potential of movement or — in opposition — statics of the particular fragment of the composition. Next feature is the arrangement of presentation that indicates the importance of elements. The list of other important aspects of composition are: rhythm (which can be easily illustrated by referring to music), symmetry (especially bilateral) and asymmetry, or the golden mean. During appropriate classes, it appears to be important to explain to students that the certain composition ought to be chosen consciously, and it should not be accidental by no means. In addition, they need to be aware that proper arrangement of picture's elements can affect its viewers much

---

³ Kandinsky, Wassily. *Point and line to plane* (original title: *Punkt und Linie zu Fläche*). Trans. Howard Dearstyne and Hilla Rebay. — New York : The Solomon R. Guggenheim Foundation, 1947 (first edition 1926). — P. 20; 37; 92.

¹ Arnheim, Rudolf. *Sztuka i Percepcja Wzrokowa: Psychologia Twórczego Oka* (original title: *Art and Visual Perception: A Psychology of the Creative Eye.*). Trans. Jolanta Mach. — Warsaw : Wydawnictwa Artystyczne i Filmowe, 1978. — P. 334.

more. As «the action of the force on the given material brings life into the material, which expresses itself in tensions»³, they should develop the basic ability to feel them, which takes some time, but can be really rewarding in a future work.

The third aspect of a work of art that needs to be analysed is its *space*, which enables us to «enter» the picture. Despite the fact that the majority of such works is — literally — flat (with the exception of sculpture, architecture, and other three-dimensional objects), it frequently contains optical illusion of depth. Arnheim illustrates this phenomenon as a continuous relief, in which the areas that exist in different distance from the viewer border each other. Its depth can differ drastically — from shallow to very deep — within the measurably small area of an image¹. When the composition is less depicting and more simple or abstract, there is a place for the rule of simplicity. It says that the viewer (or — better — his eyes and brain) recognises some elements as three-dimensional when such understanding appears to be less complex than the two-dimensional¹. From the practical point of view, the issue of space should be accompanied with the lesson on basics of perspective (especially linear and aerial).

The fourth aspect of a piece of art that has to be analysed is *light* that it contains and the effect caused by brightness, with a chiaroscuro as one of the most outstanding features. From a logical point of view it should be the first examined element: it is the source of visual perception. Without light, eyes are unable to see shapes, colours, space or movement. It also affects the viewer psychologically¹. Light possesses the power of revealing, and as such, it can create an impression of a particular mood. By studying the light, students develop their ability to understand numerous phenomena that surround them.

From the scientific point of view, *colour* is «an attribute of things that results from the light they reflect, transmit, or emit in so far as this light causes a visual sensation that depends on its wavelengths»⁵. It is one of the most important and obvious part of any image, including an artwork. As they surround us in everyday life, we are used to recognising, naming and using them, often in a studied way. On the other hand, it is important to remember that it is not possible to be sure if other people perceive colours in the same way as we do. What is worse, the idea of colours seems to be problematic itself when it comes to naming them. It is not just an uncountable amount of tones — there is a structure based on three primary colours and their mixtures¹. Besides the variety of their culturally accepted names, there are more aspects of this element: saturation, temperature, domination and contrast. While preparing lectures or exercises for digital design students, it is also important to

---

¹ Arnheim, Rudolf. *Sztuka i Percepcja Wzrokowa: Psychologia Twórczego Oka* (original title: *Art and Visual Perception: A Psychology of the Creative Eye*). Trans. Jolanta Mach. — Warsaw : Wydawnictwa Artystyczne i Filmowe, 1978. — P. 243; 251; 306; 332–333.

⁵ Colour, Dictionary. — <http://dictionary.reference.com/browse/colour> [date of access: 31.01.2015].

explain them the difference between RGB and CMYK colours, as both of them are in common usage, but they are not interchangeable and serve different purposes.

The *surface texture* is a very specific aspect of an artwork, as it can be experienced not only by sight, but also by a sense of touch. It is strongly connected with a plastic technique that was used to create a particular image or object. In general, all physical pieces of art possess some kind of texture, but it differs from absolute smoothness to roughness or even sharpness. As the tactile experience is important to our reception of an object, texture is able to strengthen its expression.

Now, it is high time to introduce three aspects of a work of art that are crucial to understanding it. One of them — which is a point — belongs to Kandinsky's category of the basic art elements. Adrian Frutiger calls it an atom of every piece of plastic art². The two others, line and plane, may be secondary, but — as will be shown — are strongly connected with the first one. Their combination, revealed only by light, create the real body of every single piece of plastic art.

Beginning with a *point*, it is important to bear in mind its mathematical meaning, but — if we are not going to give geometry lessons, it would be enough to mention about primitive notions, which it belongs to. Now, Kandinsky says that it «may be defined as the smallest elementary form, but this definition is not exact»³. This lack of precision comes from inability to express the smallest element in a graphic way. Thankfully, it appears to be helpful to refer to relativity of sizes. When trying to distinguish between a point and a plane, it is useful to visually measure «the relation of the size of the point to the size of the plane, and the relative sizes of the point and of the other forms on this plane»³. When we accept the relativity of its size, the next step would be considering the point's shape. If it is not immeasurably small, it has to possess its own external form. In ideal conditions, it would be round, but — as it is impossible (and totally unnecessary) to operate in such situation — «just as in the case of its size, its limits are equally relative. In its material form, the point can assume an unlimited number of shapes»³. It is worth mentioning that the point's status of a basic art element means that it can be used to create other elements. It is not uncommon to see points grouped in some ordered way. Adrian Frutiger says that it is hard to find a point staying all alone; it usually accompanies other signs and shapes. What is more, certain scheme of points results in obtaining raster; from that moment, we do not perceive points as separate elements — they become abstract grey surfaces, useful in a role of halftones². From a practical point of view, it is important to mention how to create a point — it «is the result of the initial collision of the tool with the material plane (...). Paper, wood, canvas, stucco, metal — may all serve as

---

² Frutiger, Adrian, and Heiderhof, Horst. *Człowiek i Jego Znaki* (original title: *Der Mensch und seine Zeichen*). Trans. Czesława Tomaszewska. — Warsaw : Wydawnictwo Do, Wydawnictwo Optima, 2003. — P. 21.

³ Kandinsky, Wassily. *Point and line to plane* (original title: *Punkt und Linie zu Fläche*). Trans. Howard Dearstyne and Hilla Rebay. — New York : The Solomon R. Guggenheim Foundation, 1947 (first edition 1926). — P. 21; 29–31; 40.

this basic plane. The tool may be pencil, burin, brush, pen, etching-point, etc. The basic plane is impregnated by this first collision»³. Taking into account pieces of three-dimensional art, for example architecture or sculpture, «the point results from a cross-section of several planes — it is the termination of an angle in space and, on the other hand, the originating nucleus of these planes which can be guided back to it or can be developed out of it»³.

A penultimate element building an artistic image or object is a *line*. With reference to what has just been mentioned, it is possible to define it as «the track made by the moving point»³. In opposition to a static point, a line is a product and expression of motion. As that, it is «the greatest antithesis to this pictorial protoelement»³. Lines can be straight, curved or angular, sharp or gentle, varying in thickness and much more. They can lead the viewer's eyes in a particular direction, divide a plane into parts and are one of the most important component of a shape. All these examples show vast variety of situations in which a line can be useful, but it also means that their differentiation situates them in a near-opposition — «the angular line is in much closer touch with the plane, and it already carries something plane-like within it. The plane is in the process of creation, and the angular line becomes a bridge»³.

As a consequence of evolution and our need to watch for threats, food, and so on, the ability to see and recognise shapes is crucial to the survival of our (or every) species. It means that we are biologically prepared to perceive them; it is a result of strengthening of contrast between bordering spots of light combined with a binocular vision. When trying to transfer the view of what we (or «an artist») see onto a plane surface, we create an illusion of three-dimensional space. Using plastic techniques where a line is the most basic component of an image, especially drawing, it is almost inevitable to avoid making outlines — despite the fact that they are not that common in our environment, or — better — they usually do not really exist. It is us who interpret our surrounding in a linear way.

Lastly, there is a *plane*, which can be both: a surface of an artwork, or a part of this surface, defined by its shape confronted with other shapes that it borders. The pressure will be put here on the second one. As it has been mentioned before, it is connected with a point and a line; the difference between plane and line lies in the relation of their size, but how it is considering a line? Kandinsky says that «the boundaries are indefinite and mobile», because «everything here depends upon proportions»³. Frutiger tries to make this relativity more precise and claims that a line that is thicker than a half of its length, loses its dynamic character and becomes a

---

³ Kandinsky, Wassily. Point and line to plane (original title: Punkt und Linie zu Fläche). Trans. Howard Dearstyne and Hilla Rebay. — New York : The Solomon R. Guggenheim Foundation, 1947 (first edition 1926). — 57; 69; 81; 90.

static plane². Besides increasing a singular line's volume, it is also possible to obtain a plane by «closing» (or intending to do so) a line by connecting its beginning and its end. «The most unstable and, at the same time, the most stable of planes (...) created» in this manner is the circle³. Analogously to density of points creating a plane (raster), also lines are able to do this. It can be a linear raster or chiaroscuro made with numerous strokes of a tool¹.

Getting to the point

«Aside from its scientific value, which depends upon an exact examination of the individual art elements, the analysis of the art elements forms a bridge to the inner pulsation of a work of art»³.

The limited volume of this piece of writing makes it impossible to focus on the mentioned issues in a more profound way, but there is still some place to exploit. As it has been announced in the first part, it is a time to describe examples of tasks that students can perform in order to understand some aspects of a visual analysis of an artwork.

Because it is important for a future teachers to have self-confidence and believe in their abilities, they should be accustomed with the most basic plastic techniques, especially drawing and painting. It does not mean that they should pretend to be artists themselves. Basics of drawing or painting can be taught to nearly anyone, as it is an ability similar to other manual activities. So, the first step is to encourage a non-art student to take a role of an observer. She will have to forget what she knows about an object (items joined in a still nature, a friend's face) and try to transfer its image onto the piece of paper with a pencil. This is the first lesson and it covers numerous aspects of visual analysis itself. Thanks to observation of light, they see solids and colours, but the results of their work are flat, monochromatic lines and planes. It could be the end of a task, but it is usually better to emphasise the effect by adding something more. Its continuation might be a plane analysis of their own work. Using black and white newspapers, they could try to make a twin composition, where every piece of rectangular paper is covered with different tones of gray. As the newspaper usually offers limited diversity of plane tones, it is necessary to use blocks of text as well. In this exercise, they serve as an equivalent of raster. The main difficulty comes from the need to interpret different levels of brightness and darkness of their previous image by using limited materials with a necessity to keep original shapes.

---

² Frutiger, Adrian, and Heiderhof, Horst. *Człowiek i Jego Znaki* (original title: *Der Mensch und seine Zeichen*). Trans. Czesława Tomaszewska. — Warsaw : Wydawnictwo Do, Wydawnictwo Optima, 2003. — P. 64.

¹ Arnheim, Rudolf. *Sztuka i Percepcja Wzrokowa: Psychologia Twórczego Oka* (original title: *Art and Visual Perception: A Psychology of the Creative Eye.*). Trans. Jolanta Mach. — Warsaw : Wydawnictwa Artystyczne i Filmowe, 1978. — P. 224.

³ Kandinsky, Wassily. *Point and line to plane* (original title: *Punkt und Linie zu Fläche*). Trans. Howard Dearstyne and Hilla Rebay. — New York : The Solomon R. Guggenheim Foundation, 1947 (first edition 1926). — P. 17.

The task for the Digital Design students needs to be different, as their main goal is to work in a digital environment. The first example is a linear analysis and synthesis of a chosen art image (usually non-abstract). Beginning with the necessity of studying the artwork's structure, finding the most important directions, areas and divisions, they obtain a visual record of forces that rule over the particular image. Initially, the process of analysis results in a great number of straight and curved lines. Then, it is time to decide which lines are the most important for the composition, and which are just making a mess. In the end, some of lines remain untouched, the chosen ones are made bold, and the rest of them is erased. During this part, it is acceptable to change location of some lines slightly, in order to produce a clearer image. Analogously to the previous case, there is a second step of this task. Students are asked to create a purely linear composition with a set of strict rules that describe what is allowed and forbidden. The basis of this work is a result of the first exercise. They have to cover the area with new lines that not only would emphasize some of the existing and weaken others, but — sometimes — could create an impression of perspective or depth as well. It is possible (and useful) to begin every one of these exercises with traditional tools: pencils, rulers, callipers and a calque.

Exercises mentioned above are ones of the most fundamental examples of work with an image. They are based on the analysis of different kinds of work of art, but have many things in common. Out of them, the most important one is opportunity to get inside the image and perceive it not as a story told by someone, but as a coherent set of simple elements that build a structure of every visible thing. As a result, the practical knowledge of how to perform such an analysis prove to be extremely useful in many areas connected with creation of a plastic object or image.

Bibliography

1. Arnheim, Rudolf. *Sztuka i Percepcja Wzrokowa: Psychologia Twórczego Oka* (original title: *Art and Visual Perception: A Psychology of the Creative Eye.*). Trans. Jolanta Mach. — Warsaw : Wydawnictwa Artystyczne i Filmowe, 1978.

2. Frutiger, Adrian, and Heiderhof, Horst. *Człowiek i Jego Znaki* (original title: *Der Mensch und seine Zeichen*). Trans. Czesława Tomaszewska. — Warsaw : Wydawnictwo Do, Wydawnictwo Optima, 2003.

3. Kandinsky, Wassily. *Point and line to plane* (original title: *Punkt und Linie zu Fläche*). Trans. Howard Dearstyne and Hilla Rebay. — New York : The Solomon R. Guggenheim Foundation, 1947 (first edition 1926).

4. Łapot-Dzierwa, Kinga, Małoszowski, Robert, and Śmigła, Maria. *Na ścieżkach wyobraźni. Poradnik nauczyciela. Plastyka. Klasa V.* — Warsaw : Wydawnictwo Szkolne i Pedagogiczne, 2013.

5. *Colour, Dictionary.* — <http://dictionary.reference.com/browse/colour> [date of access: 31.01.2015].

Кириченко Микола Олексійович,
доктор філософії, професор кафедри
державної служби і менеджменту освіти
Центрального інституту післядипломної
педагогічної освіти ДВНЗ
«Університет менеджменту освіти»,
Дмитренко Геннадій Анатолійович,
доктор економічних наук, професор,
професор кафедри економіки і
управління персоналом
Навчально-наукового інституту
менеджменту та психології ДВНЗ
«Університет менеджменту освіти»

СОЦІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ В УПРАВЛІННІ: АСПЕКТИ ВИЗНАЧЕННЯ ТА ФОРМУВАННЯ

Анотація. У статті розкривається сутність соціальної відповідальності, визначаються її індикатори як необхідна умова управління формуванням зворотним зв'язком у системі державного управління в контексті підвищення якості життя населення.

Ключові слова: соціальна відповідальність, державні структури, якість життя, кінцеві результати діяльності, еколюдиноцентризм, навчальні заклади й установи освіти.

Кириченко Николай Алексеевич,
Дмитренко Геннадий Анатольевич

СОЦИАЛЬНАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ В УПРАВЛЕНИИ: АСПЕКТЫ ОПРЕДЕЛЕНИЯ И ФОРМИРОВАНИЯ

Аннотация. В статье раскрывается сущность социальной ответственности, определяются ее индикаторы как необходимое условие управления формированием обратной связи в системе государственного управления в контексте повышения качества жизни населения.

Ключевые слова: социальная ответственность, государственные структуры, качество жизни, конечные результаты деятельности, эколудоцентризм, учебные заведения и учреждения образования.

Mykola Kyrychenko,
Hennadii Dmytrenko

SOCIAL RESPONSIBILITY IN ADMINISTRATION: ASPECTS OF DETERMINATION AND FORMING

Abstract. Article is dedicated to cover essentials of social responsibility and distinguish its indicators as necessary condition of administration of forming

feedback contact in system of public administration in the context of life quality improvement of population.

Key words: *social responsibility, state structures, life quality, final results of activity, ecology and human centrism, educational institutions and establishments.*

Постановка проблеми

Упродовж усіх років своєї незалежності Україна знаходилася в стані перманентних реформацій з негативними наслідками для якості життя населення, що, врешті-решт, призвело до системної кризи. Ця криза охопила всі сфери організації суспільства: політичну, економічну, соціальну, культурну. Їх взаємовплив обумовлює замкнуте коло, способів виходу з якого поки що ніхто з управлінської еліти не знає.

Справді, розрізнені реформи в будь-якій із цих сфер не сприяють виходу з системної кризи. Імовірно, це можна здійснити на основі системної модернізації, насамперед, державного управління, що орієнтовано «потягне» за собою відповідні трансформації в інших сферах організації суспільства. Але спочатку потрібно визначитися з глибинними причинами виникнення системної кризи в Україні.

На думку авторів, глибинною причиною такого стану є слабка соціальна відповідальність державних структур управління (передусім владних) перед громадянами, що обумовило відчуження інтересів владної еліти від інтересів своїх співгромадян, викликавши масову недовіру до влади практично на всіх її рівнях.

До того ж саме безвідповідальність державних структур за кінцеві суспільно корисні результати своєї діяльності сприяє масштабному поширенню корупції (насамперед, за «відкатами»), яка роз'їдає систему державного управління. Тому, на нашу думку, важко уявити собі більш важливе стратегічне завдання для суспільної науки, ніж формування національної моделі соціальної відповідальності в межах квадри взаємостосунків «людина – бізнес – влада – суспільство» та її реалізація в країні. Але спочатку потрібно провести певні дослідження в цьому напрямі.

Стан вивченості проблеми. Проблема соціальної відповідальності є об'єктом дослідження філософської, соціальної, економічної, психологічної наук в останні 50 років. Актуальність проблеми викликає великий інтерес учених, які присвятили багато праць її вивченню.

Наприклад, уже визначено, що вітчизняне господарське середовище не пройшло у своєму історичному розвитку необхідних етапів, які в країнах з розвиненою економікою сприяли усвідомленню важливості філософії соціальної відповідальності⁹. До речі, у Великій Британії навіть функціонує міністерство з корпоративної соціальної відповідальності, що підкреслює велику увагу до цієї проблеми.

---

⁹ Петрос О. М. Соціальний діалог як інструмент формування корпоративної соціальної політики : монографія / О. М. Петрос. — К. : Центр учбової літератури, 2008. — 152 с.

Аналіз наукових праць у цій галузі дав змогу також визначити три рівні соціальної відповідальності: окремої людини (особистості), тобто індивідуальної; організації (насамперед, комерційного характеру), тобто корпоративної; держави, тобто її структур, зокрема владних⁹.

Найбільший інтерес науковців викликає другий рівень, а саме: соціальна відповідальність організації. Вона одержала назву «соціальна відповідальність бізнесу», або корпоративна соціальна відповідальність (КСВ)^{11; 5; 4; 12; 2}.

Сутність цього поняття зводиться до розуміння, що соціальна відповідальність загалом — це концепція, яка заохочує громадян до врахування інтересів суспільства, беручи на себе відповідальність за вплив своєї діяльності на інших людей, на громаду та навколишнє середовище в усіх аспектах². Відповідно соціальною відповідальністю бізнесу є діяльність, в якій використовуються лише такі способи отримання прибутку, які не завдають шкоди людям, природі, суспільству².

Певним чином у теоретичному аспекті розглядаються питання соціальної відповідальності людини як особистості (цьому присвячено деякі праці в галузі політології та державного управління).

Водночас практично відсутні прикладні дослідження в галузі органічного поєднання соціальної відповідальності в межах квадрати: «людина – бізнес – влада – суспільство» в системі державного управління, зокрема освіти.

І головне: поки ще немає відповіді на кардинальне запитання: як соціальну відповідальність реалізувати так, щоб вона стала інструментом зворотного зв'язку в усій системі державного управління та в усіх сферах організації суспільства. Мовиться про відповідальність кожного працівника (незалежно від посади), будь-якої організації (незалежно від її масштабу, спрямованості) за наслідки своєї діяльності у межах досягнення кінцевих результатів.

Тому метою нашої статті є обґрунтування шляхів реалізації соціальної відповідальності в Україні (через конкретне визначення її сутності й індикаторів, прояв відповідно єдиної системоутворювальної ідеї) як засобу формування зворотного зв'язку в системі державного управління.

---

¹¹ Соціалізація відносин у сфері праці в контексті стійкого розвитку : монографія / А. М. Колот, О. А. Грішнова, О. О. Герасименко [та ін.] ; за наук. ред. А. М. Колота. — К. : КНЕУ, 2010. — 348 с.

⁵ Котлер Ф. Корпоративна соціальна відповідальність. Як зробити якомога більше добра для вашої компанії та суспільства / Ф. Котлер, Н. Лі ; пер. з англ. С. Яринич. — К. : Стандарт, 2005. — 302 с.

⁴ Кневець О. Соціальна відповідальність бізнесу як запорука соціальної злагоди в суспільстві / О. Кневець. — К. : «Профінформ», ФПУ, 2005. — 48 с.

¹² Соціальна відповідальність бізнесу в Україні: матеріали експерт. досліджень / Д. Л. Коник, М. В. Олійник, Ю. О. Привалов ; НАН України, Ін-т соціології ; Фонд «Інтелектперспектива» ; Пр-во дит. фонду ООН (ЮНІСЕФ). — К., 2002. — 71 с.

² Грішнова О. А. Соціальна відповідальність бізнесу: розуміння сутності, сучасний стан, проблеми і перспективи розвитку в Україні / О. А. Грішнова // Соціалізація відносин у сфері праці в контексті стійкого розвитку ; за наук. ред. А. М. Колота. — К. : КНЕУ, 2010. — Розд. 7. — 348 с. — С. 189–213.

Виклад основного матеріалу

Не треба доводити, що у вищезазначеної взаємопов'язаної квадри соціальної відповідальності ключовим елементом є людина як особистість і головна продуктивна сила суспільства. Саме трудова поведінка працівників на будь-якій посаді обумовлює вплив на навколишнє соціальне і природне середовища. При цьому чим вищою є посада, чим масштабнішою є організація, де працює людина, тим значнішим є її вплив.

Індивідуальна соціальна відповідальність

Відповідальна чи безвідповідальна поведінка людини залежить від двох обставин. По-перше, від внутрішніх особистісних якостей людини та цінностей, поглядів, способу мислення, мотиваційних потреб тощо. По-друге, від зовнішніх факторів, які диктують необхідність чинити так чи інакше. Зовнішні фактори (як вимоги) примушують працівника діяти так чи інакше, незалежно від його внутрішніх потреб. Ці зовнішні вимоги формуються під впливом правових норм, певних правил, тенденцій, стандартів, стилів керівництва, тобто всього того, що характеризує відповідну культуру управління в організації.

Нерідко складається ситуація, коли внутрішні індивідуальні фактори вступають у суперечку із зовнішніми, які панують в організації. У працівника виникає душевний дискомфорт, який він переборює чи шляхом пристосування до зовнішніх умов, чи шляхом розриву відносин у трудовому соціумі та пошуку комфортного соціального середовища. Зазвичай здійснюються пристосування до чинної культури управління, про головний недолік якої у вітчизняних організаціях ітиметься далі.

Отже, проблему формування індивідуальної соціальної відповідальності слід вирішувати у двох аспектах. Передусім, потрібно в самій людині з дитинства прищеплювати почуття відповідальності за свої дії з урахуванням навколишнього середовища. Для цього необхідно виокремити ключовий напрям формування індивідуальної соціальної відповідальності. Таким напрямом є підвищення моральності людини, а розпочинати цей процес треба з дитинства в родині (з продовженням його в дошкільних, шкільних і професійних навчальних закладах, а також у трудових соціумах). Ідеться про загальнолюдську моральність, фундаментальною основою якої є повага до інших людей і до природи. Це перший аспект.

Другий аспект формування індивідуальної соціальної відповідальності, яка проявлятиметься у відповідних діях працівників, пов'язаний з культурою управління в організаціях, яка була б орієнтована на соціальну відповідальність перед соціальним і природним середовищем в інтересах суспільства. В такому випадку виникає необхідність розглянути вже корпоративну соціальну відповідальність (КСВ), якій присвячено багато праць вітчизняних та зарубіжних

науковців. Але досі не визначено конкретні шляхи її формування в контексті кардинального удосконалення системи управління в державі.

Корпоративна соціальна відповідальність (КСВ)

Формування КСВ у будь-якій організації, зокрема органів державного управління, неопосередковано пов'язано з корпоративною культурою управління.

Аналіз чинної культури управління у вітчизняних організаціях (незалежно від профілю і масштабу їх діяльності) виявив їх глибинний недолік, який має катастрофічно негативні наслідки. На жаль, цей недолік не помічають саме ті, хто знаходиться при владі та на інших керівних посадах.

Мається на увазі, що характерною рисою панівної нині господарської корпоративної культури управління у вітчизняних організаціях є «розмитість» цілей і відповідно невизначеність кінцевих результатів діяльності в контексті впливу на навколишні соціальне і природне середовища. Спробуймо розкрити наслідки цієї ситуації, які призводять до неефективного використання трудового потенціалу країни як головної продуктивної сили суспільства.

В умовах відсутності чітко сформульованих конкретних цілей, досягнення яких фіксуються у вимірних результатах, спостерігається повна безпорадність управління. Типовою стає ситуація, коли працівники багато часу зайняті виконанням дрібних завдань, які мало орієнтовані на корисні результати, а постійний проміжний контроль перетворюється на головний засіб впливу на підлеглих. Витрачається час на різні засідання й обговорення. При цьому виникає цікавий парадокс: керівникам не має сенсу об'єднувати біля себе кваліфікованих талановитих працівників, без допомоги яких неможливо досягати високих кінцевих результатів. Тому управління кар'єрою працівників стає порожньою формальністю.

Безвідповідальність за кінцеві результати (які, повторімося, чітко не визначено) в умовах неналагодженого зворотного зв'язку надає можливість посідати керівні посади не найкомпетентнішим, найпоряднішим, патріотично налаштованим працівникам на всіх ієрархічних рівнях управління. Це призвело до того, що «посередність» стала управлінською елітою, яка й далі веде країну в нікуди.

Отже, у вітчизняних організаціях проявляє себе характерна для нас корпоративна культура управління, яка ігнорує закон економії часу й енергії. У такій культурі не є пріоритетними корисні й ефективні витрати робочого часу працівників, максимальне використання їхніх здібностей. При цьому постійний адміністративний тиск вищих на підлеглих визначив назву такої культури – культура адміністративного тиску (КАТ). Саме ігнорування дії закону економії часу

й енергії (на жаль, це розуміють зовсім небагато людей) призвело до великого недовикористання продуктивних сил країни⁷.

У такій культурі управління людина відчужена від результатів своєї праці, вона не відчуває відповідальності за її якість. Особистість працівника не самореалізується в практичній діяльності, що робить його постійно залежним (не вільним) від обставин, які диктує КАТ. Типовою стає ситуація, коли система взаємин усередині організації гальмує ефективну спільну працю. КАТ, яка сьогодні царює у вітчизняних організаціях, є породженням радянського соціалізму, який не витримав конкуренції із зовсім іншою корпоративною культурою управління. У цьому сенсі знаменними є слова великого капіталіста світу Генрі Форда, який ще в 30-ті роки ХХ століття передбачав загибель радянського соціалізму: «Природа наклала вето на всю Советскую Республику. Ибо она пыталась попрасть законы Природы. Она отказывала людям в праве наслаждаться плодами своего труда. Говорят, что России придется научиться работать, но дело совсем не в этом. Русские и так достаточно работают, но их работа ничего не стоит. Это не свободный труд»¹³. А що змінилося у нас відтоді?

Інша корпоративна культура управління, яка привела до успіху всі економічно розвинуті країни, це культура цільового управління (КЦУ) за результатами^{3; 8; 10}. Вона базується на використанні закону економії часу й енергії (роль тейлоризму в цьому важко переоцінити) та оптимальному використанні людського потенціалу в інтересах роботодавців і самих працівників. Основи такої культури цільового управління заклав ще Арістотель: «Благо при всех обстоятельствах зависит от соблюдения двух условий: одно из них – правильное определение задачи и конечной цели всякого рода деятельности, второе – отыскание всякого рода средств, ведущих к конечной цели»¹.

Тобто визначеність кінцевих результатів діяльності в межах культури цільового управління є фундаментальною основою і необхідною умовою реалізації корпоративної соціальної відповідальності як потужного фактора зворотного зв'язку в системі управління. Отже, на нашу думку, немає альтернативи переходу вітчизняних організацій від чинної сьогодні культури адміністративного тиску

---

⁷ Людиноцентрична система державного управління в Україні: утопія чи шанс: кол. монографія / Г. А. Дмитренко, О. Л. Ануфрієва, В. Т. Солодков [та ін.]; за заг. ред. Г. А. Дмитренка. — К. : ДКС-центр, 2014. — 240 с.

¹³ Форд Г. Моя жизнь. Мои достижения / Г. Форд; пер. с англ. Е. А. Бакушева. — 5-е изд. — Минск : Попурри, 2014. — 352 с. — С. 7.

³ Друкер П. Управление, нацеленное на результаты / П. Друкер; пер. с англ. — М. : Тех. шк. бизнеса, 1994. — 200 с.

⁸ Моррисей Дж. Целевое управление организацией / Дж. Моррисей; пер. с англ. — М. : Сов. радио, 1979. — 326 с.

¹⁰ Санталайнен Т. Управление по результатам / Т. Санталайнен, Э. Воутилайнен [и др.]; пер. с финск. — М. : Прогресс, 1993. — 266 с.

¹ Аристотель. Политика. Сочинения / Аристотель. — М. : Мысль, 1983. — Т. 4. — 620 с. — С. 612.

(КАТ) до культури цільового управління (КЦУ) за кінцевими результатами. Але ці кінцеві результати треба ще визначити.

Визначення кінцевих результатів діяльності (КРД) організацій, незалежно від їх профілю і масштабу

Маємо на увазі універсальні види показників, які становлять сутність результатів діяльності будь-якої організації (зокрема органів управління) і відображають споживчі цінності виготовленого продукту чи виконуваних послуг.

Сьогодні теорією управління вже визначено квадру таких видів кінцевих результатів діяльності (КРД), які органічно пов'язані між собою при визначній ролі першого з них:

- суспільно корисні (як пов'язані з якістю життя громадян чи іміджем країни);
- економічні;
- соціальні;
- екологічні.

Якщо під цим кутом розглянути діяльність будь-якої організації, то можна з'ясувати, що кожна з них так чи інакше орієнтована на той чи інший результат. Інша справа, наскільки другий, третій і четвертий види відповідають першому, маючи на увазі пріоритетний характер саме суспільно корисних КРД у демократичних суспільствах.

Наприклад, будь-яка комерційна організація головним для себе визнає економічний КРД у вигляді прибутку і намагається досягнути його в будь-який спосіб. Але цей прибуток має бути, насамперед, суспільно корисним. Це означає, що одержаний прибуток є наслідком реалізації якісного для споживача продукту чи послуги, сплати відповідних податків до державної скарбниці, згідно із законодавством, досягнення соціального й екологічного результатів.

Соціальний вид результатів характеризується рівнем самореалізації працівників у сфері трудової діяльності за ступенем задоволення їхніх потреб в організації. Тобто прибуток, як економічний вид КРД, не повинен одержуватися за рахунок ігнорування потреб працівників щодо якісного трудового життя. Теж саме стосується і природного середовища, за рахунок пошкодження якого не може зростати прибуток.

Усі види КРД організацій повинні вимірюватися кількісною мірою. Це потрібно для реалізації соціальної відповідальності за допомогою налагодження зворотного зв'язку в системі управління. Тобто керівники організацій і всіх структурних підрозділів, а також працівники всередині підрозділів повинні не тільки бути обізнаними з результатами своєї праці, а ще й відчувати на собі вплив цих результатів завдяки певній системі мотивації.

Наприклад, суспільно корисні КРД можна представити у вигляді індексу якості життя громадян (ЯЖГ), який обчислюється за допомогою факторно-

критеріальної кваліметрії⁷. Імідж країни можна спостерігати на основі різних міжнародних рейтингів. Одним із таких офіційних рейтингів є індекс людського розвитку країн, який щорічно розраховує спеціальна комісія ООН (Україна посідає в ньому приблизно 80-ту позицію зі 175 країн світу).

Економічні КРД зазвичай розраховуються на основі грошових показників, в яких виражається прибуток, внутрішній валовий продукт (ВВП) на душу населення певної території тощо.

Екологічні КРД розраховуються як індекси порівняння нормативних показників щодо забруднення атмосфери, літосфери і гідросфери чи вирубки лісів до показників, які характеризують фактичний стан.

Соціальні КРД мають особливий статус як неопосередкована органічна складова якості життя громадян (ЯЖГ) у сфері трудової діяльності. Визначення їх кількісною мірою має велике значення. По-перше, вони характеризують рівень самореалізації працівника (за ступенем задоволення його потреб) у важливій для нього сфері життєдіяльності. По-друге, вони стають перепорою на шляху експлуатації працівників з боку власників. Тому держава через своїх державних інспекторів з праці мусить приділяти особливу увагу визначенню цього показника (індексу якості трудового життя).

Нижче, у наведеній таблиці, представлено макет універсальної і водночас унікальної моделі анкети оцінки ступеня задоволення початкових потреб працівників. Її побудовано за принципами і правилами факторно-критеріальної кваліметрії. Цю модель уже наведено у науковій літературі⁷ і використано на практиці як анкету для опитування працівників. Справді, одержання цього виду КРД базується на щорічному анонімному опитуванні працівників, яке організовує служба управління персоналом, представляючи результати першому керівникові чи власникові. Немає сенсу доводити, що позитивна динаміка індексів самореалізації працівників у трудовій сфері характеризуватиме високу соціальну відповідальність керівництва організації. Для органів влади цей внутрішній показник доповнюється соціальними результатами всіх організацій, що знаходяться на відповідній території.

---

⁷ Людиноцентрична система державного управління в Україні: утопія чи шанс: кол. монографія / Г. А. Дмитренко, О. Л. Ануфрієва, В. Т. Солодков [та ін.]; за заг. ред. Г. А. Дмитренка. — К. : ДКС-центр, 2014. — 240 с. — С. 85.

**Макет факторно-критеріальної моделі оцінки соціальних КРД
будь-яких організацій**

(Анкета для виявлення рівня самореалізації особистості у сфері
«Трудова діяльність»)

№ з/п	Фактор задоволення потреб	Критерій задоволення потреб та значення їх кількісної інтерпретації					Оцінки за факторами	Причини незадоволення за факторами
		Повністю задоволений (1,0)	Більше задоволений, ніж ні (0,75)	Щось середнє (0,5)	Скоріше, ні, ніж так (0,25)	Повністю незадоволений (0,0)		
1	Адекватність посаді		x				(0,75)	
2	Винагорода за працю				x		(0,25)	
3	Мікроклімат у колективі	x					(1,0)	
4	Умови праці за факторами гігієни			x			(0,5)	
5	Умови праці за організаційними факторами			x			(0,5)	
6	Мотивація праці				x		(0,25)	
7	Можливості розвитку та кар'єрного зростання				x		(0,25)	
	Усього						3,50	
	Загальна оцінка						0,50	

Враховуючи універсальність та унікальність такого типу оцінювальних моделей, які є водночас анкетами для опитування, розкриємо технологію їх використання більш детально.

За допомогою 566 експертів було визначено сім факторів, які характеризують сутність соціальних кінцевих результатів діяльності організацій (чи їх перших керівників) через задоволення потреб працівників, які представлено в графі 2 (таблиці). Критерії задоволення потреб коригуються з судженнями працівників про ступінь свого задоволення кожною з початкових потреб: від повного задоволення (1,0) до повного незадоволення (0,0).

Технологію розрахунку наведено нижче. Для прикладу розрахунку кількісної оцінки соціальних КРД у таблиці представлено судження віртуального працівника про ступінь задоволення особистих потреб. Такі судження виражено в цьому випадку знаком «X» при виборі критеріїв факторів.

Оскільки всі вагомості факторів прийнято однаковими, тому загальна оцінка (O) розраховується як середня арифметична величина з оцінок за факторами (див. таблицю, графа 8).

$$O = (0,75+0,25+1,0+0,5+0,5+0,25+0,25) : 7 = 0,50$$

Сукупність оцінок усіх працівників підрозділів дає кінцевий соціальний результат діяльності організації.

Соціальна відповідальність влади

Не всі розуміють сутність соціальної відповідальності всіх структур державної влади, починаючи з центральних, в Україні, яка вперше у своїй історії отримала незалежність як єдина держава. До цього треба було поставитися дуже серйозно.

Після розпаду СРСР змінювалася ідеологія. Як незалежній державі, Україні, передусім, була потрібна нова конкретна ідеологія розвитку молодій країні, яка б об'єднала всю націю для побудови кращого життя для всього народу. Але цього не трапилося саме через відсутність соціальної відповідальності влади перед суспільством.

Нині, коли перед Україною знову постала потреба в проведенні суттєвих стратегічних змін, крім приєднання до Європейського Союзу, у влади, на жаль, не знайшлося жодного стратегічного рішення.

Водночас потрібно раз і назавжди усвідомити, що Україна є унікальною державою з дуже низьким запасом соціального капіталу, що історично склався (соціальний капітал обумовлений згуртованістю нації на основі довіри людей до влади, інших інституцій, довіри один до одного тощо). Цей капітал ще й знижується штучним втручанням політиків у вирішення проблеми мови і визнання (невизнання) українського національного руху.

Тому соціальна відповідальність влади в такий період, насамперед, пов'язана із упровадженням у життя нової об'єднувальної ідеології. Ця ідеологія повинна бути органічною складовою класичної демократії, але більш конкретною і чіткою, за своєю сутністю.

Ідеться про ідеологію еколюдиноцентризму, яка вже знайшла своє обґрунтування у працях вітчизняних філософів та управлінців^{7,6}[та ін.]. Стрижнем цієї ідеології є всіяке сприяння самореалізації особистості в усіх сферах її життєдіяльності в межах загальнолюдської моралі і національної свідомості. При цьому сутність загальнолюдської моральності полягає у повазі до інших людей і до природи. Отже, обґрунтування людиноцентризму як національної ідеї, що є «продуктом» вітчизняної філософської школи В. Кременя⁶, може бути покладено в основу нової ідеології розвитку України на багато років. Але є певні труднощі поширення такої ідеології в Україні.

По-перше, відсутність у представників управлінської еліти розуміння надважливості питання взагалі мати якусь ідеологію (як наслідок соціальної безвідповідальності). По-друге, сама декларація нової ідеології нічого не дає –

---

⁷ Людиноцентрична система державного управління в Україні: утопія чи шанс: кол. монографія / Г. А. Дмитренко, О. Л. Ануфрієва, В. Т. Солодков [та ін.]; за заг. ред. Г. А. Дмитренка. — К. : ДКС-центр, 2014. — 240 с.

⁶ Кремень В. Г. Філософія людиноцентризму в освітньому просторі / В. Г. Кремень. — 2-ге вид. — К. : Знання, 2010. — 520 с.

потрібні докази можливості її використання в системі державного управління та інших сферах організації суспільства.

У цьому напрямі сьогодні вже є наукові напрацювання в галузі переходу структур влади на культуру цільового управління за кінцевими результатами^{2; 10}. Саме останнє дасть змогу, нарешті, запровадити соціальну відповідальність конкретних структур влади на мікро-, мезо- і макрорівнях перед громадянами сіл, селищ, міст, які адміністративно підпорядковані владі на місцях і відповідно районним та обласним адміністраціям.

У кінцевому рахунку вся влада концентрується у центральних органах державного управління, які повинні реалізувати стратегію соціальної відповідальності по всій вертикалі цієї влади. Але нині, не маючи налагодженого зворотного зв'язку через невизначеність кінцевих результатів управління на принципах демократії (знизу – вгору), цей принцип безпрецедентно порушується. Перехід на культуру цільового управління (КЦУ) в органах влади є тим ефективним засобом, який кардинально змінить ситуацію.

Першим кроком для такого переходу є визначення індикаторів соціальної відповідальності з погляду вищезазначеної класифікації видів кінцевих результатів діяльності всіх без винятку організацій (незалежно від профілю і масштабу їх діяльності).

*Безумовно, що суспільно корисним кінцевим результатом діяльності влади на всіх ієрархічних рівнях, починаючи з місцевого, є **рівень якості життя громадян (ЯЖГ)**.* Саме якість життя громадян відображає результати сприяння державою підвищенню рівня самореалізації кожної окремої особистості в певних громадах. Тому вимірний через індекс рівень ЯЖГ повинен визначати кінцеві результати діяльності органів влади — від місцевих до центральних. Нагадаємо, що за допомогою визначеного кінцевого результату діяльності (КРД) органів влади, яким є ЯЖГ, стає реальним налагодження зворотного зв'язку в системі державного управління. Урешті-решт, це надасть можливість вирішити надважливу для України проблему соціальної відповідальності влади (якщо закріпити це законодавчо). Саме через відсутність такої відповідальності спостерігається відчуження інтересів владної еліти від інтересів абсолютної більшості громадян. Це також обумовило дуже низький запас соціального капіталу в Україні, в якій громадяни почуваються безликими «гвинтиками» в механізмі державного управління, об'єктами маніпулювання політиками.

У цьому контексті особливий інтерес викликає процедура визначення індексу ЯЖГ. Він є показником, який характеризує рівень самореалізації людини в різних

---

² Грішнова О. А. Соціальна відповідальність бізнесу: розуміння сутності, сучасний стан, проблеми і перспективи розвитку в Україні / О. А. Грішнова // Соціалізація відносин у сфері праці в контексті стійкого розвитку ; за наук. ред. А. М. Колота. — К. : КНЕУ, 2010. — Розд. 7. — 348 с. — С. 189–213.

¹⁰ Санталайнен Т. Управление по результатам / Т. Санталайнен, Э. Воутилайнен [и др.] ; пер. с финск. — М. : Прогресс, 1993. — 266 с.

сферах її життєдіяльності на основі виявлення ступеня задоволення її потреб за допомогою опитування населення міст, селищ, сіл. Таке виявлення здійснюється не шляхом використання якихось статистичних показників, а шляхом вивчення суб'єктивних суджень людини про рівень задоволення власних потреб за критеріями: повністю задоволений; скоріше, так, ніж ні; щось середнє; скоріше, ні, ніж так; повністю незадоволений. Використання факторно-критеріальної кваліметрії дає змогу виразити ступінь задоволення потреб кількісною мірою, отримавши індекс ЯЖГ.

Узагальнюються судження людей про рівень своєї самореалізації шляхом визначення причин свого незадоволення, які вказують в анкетах самі опитувані. Опитування населення проводять депутати місцевих рад. Вони вже реально здійснюють зв'язок зі своїми виборцями завдяки виявленню причин незадоволення потреб, що дає інформацію для формування планів соціально-економічного розвитку територій. Тобто люди (за допомогою індексу ЯЖГ) оцінюють ефективність владних структур, впливаючи на розроблення «планів їх діяльності, вже як учасники державного управління, а не його гвинтики»^{9; 5}.

Отже, згідно з класифікацією видів кінцевих результатів діяльності організацій, першим і ключовим кінцевим результатом діяльності структур влади є суспільно корисний результат, а саме ЯЖГ — індексом якості життя громадян на відповідній території.

У такому разі економічними кінцевими результатами стають показники ВВП на душу населення відповідних територій, а соціальними — рівень самореалізації працівників в усіх організаціях на території, враховуючи апарат владних структур. При цьому екологічним кінцевим результатом цих структур стає досягнення норм забруднення атмосфери, літосфери, гідросфери на цих територіях. Не треба доводити, що останні три кінцеві результати є технологічними складовими підвищення якості життя громадян.

Соціальна відповідальність національної системи освіти (НСО)

Враховуючи фундаментальну роль освіти у формуванні суспільства, особливу увагу слід приділити визначенню індикаторів її соціальної відповідальності, а саме: кінцевих результатів діяльності всіх структур національної системи освіти — від дошкільних, шкільних, професійних навчальних закладів до центральних та регіональних органів державного управління освітою.

Наявність визначених кінцевих результатів, які об'єднують усі вищезазначені структури НСО, може надати потужний імпульс кардинальному підвищенню її

---

⁹ Петрос О. М. Соціальний діалог як інструмент формування корпоративної соціальної політики : монографія / О. М. Петрос. — К. : Центр учбової літератури, 2008. — 152 с.

⁵ Котлер Ф. Корпоративна соціальна відповідальність. Як зробити якомога більше добра для вашої компанії та суспільства / Ф. Котлер, Н. Лі ; пер. з англ. С. Яринич. — К. : Стандарт, 2005. — 302 с.

якості (про що вже довго і багато говориться, але, на жаль, все залишається як завжди).

Нагадаємо, що кінцеві результати, як реальне відображення кінцевих цілей діяльності, характеризують споживчі цінності виготовленого продукту чи виконаної послуги. Тому відповідь на запитання: хто є споживачами освітянських послуг і які їхні вимоги — надасть первинну інформацію для визначення КРД у системі освіти.

Звісно, що споживачами освітянських послуг є батьки, учні, студенти, а також оточуючий соціум і, нарешті, суспільство (держава) в цілому. Оточуючий соціум представлено, передусім, родиною, учнями та вчителями, працівниками й роботодавцями.

У кожного споживача свої вимоги. Загалом, ці вимоги вже відомі, але потрібно інтерпретувати їх так, щоб зосередитися на головних (ключових) напрямках кінцевих результатів діяльності всіх структур національної системи освіти.

Дуже коротко. Вимоги батьків до освіти стосуються здебільшого здоров'я й успішності їхніх дітей не тільки в процесі навчання, а й у майбутньому. Вимоги дітей – учнів – щоб було цікаво знаходитися в дитячому садку та відвідувати школу. Вимоги студента — професійне навчання для того, щоб потім добре виконувати роботу впродовж життя. Для роботодавців важливо, щоб освіта надавала актуальні професійні знання та вміння їх застосовувати на практиці, а також сформувала такі якості, які б сприяли знаходженню «середньої праці» (за Г. Сковородою) та толерантному ставленню до колег і керівництва («умінню жити разом»). Нагадаймо, що будь-який соціум потребує від людини, насамперед, толерантного ставлення до інших людей та професіоналізму.

Суспільству і державі апріорі потрібні законослухняні, толерантні патріоти країни, особисті інтереси яких не суперечать загальносуспільним, які завжди дотримуються норм загальнолюдської моралі і національної свідомості. Крім того, державі потрібен потужний трудовий потенціал, який має професійну активність працівників кожного на своєму місці (призначеному йому за природою). Отже, перелік лише основних вимог від споживачів дає суттєву інформацію для їх аналізу з метою визначення КРД навчальних закладів (а потім і управлінських структур різного рівня, які забезпечують сприятливі умови для їх дослідження).

Тобто якщо згрупувати ці вимоги зі стратегічних позицій на майбутнє, то пріоритетними стають дві ключові компетентності, які потрібно надавати учням. Саме на них повинна орієнтуватися національна система освіти. ***Перша з них — навчити дитину (учня, студента) вчитися впродовж життя, друга — навчити жити разом у мультикультурному соціумі.*** Про ці компетентності шкільної освіти вже сказано дуже багато, але ще не з'ясовано шляхи їх реалізації в діяльності освітніх закладів.

Розгляньмо це більш детально й глибоко, маючи на увазі, що саме ці компетентності виведуть нас на соціальну відповідальність структур національної системи освіти шляхом визначення їх КРД.

Аналітично-пізнавальна активність (АПА) випускників як кінцевий результат діяльності навчальних закладів

Справді, для того, щоб сконцентрувати реальні зусилля батьків, вихователів, учителів, викладачів на формування у дитини компетентності вчитися за допомогою розвитку здатності до навчання, потрібно зуміти виокремити ключовий індикатор цієї компетентності. Такий індикатор повинен показувати рівень розвитку компетентності, як результат впливу виховних і навчальних дій. Урешті-решт, саме він стає одним із найважливіших кінцевих результатів діяльності навчальних закладів. Пов'язано це з тим, що це дає відповідь на кардинальне запитання: що може надати освіта дитині, щоб сприяти її самореалізації (успішності) впродовж життя в контексті реалізації ідеології еколюдиноцентризму^{7;6}.

Ідеться про аналітично-пізнавальну активність (АПА), яка вимірюється відповідним індексом за допомогою факторно-критеріальної кваліметрії.

Тобто якщо розвивати в дитині, починаючи з дошкільного навчального закладу (краще з родини), а згодом у школі і у вищому навчальному закладі аналітично-пізнавальну активність, то впродовж усього життя вона поновлюватиме актуальні знання та вміння, залежно від потреб того чи іншого періоду.

Така людина в будь-якій ситуації завжди буде конкурентоспроможною на ринку праці через свою конкурентоздатність. Остання як раз і характеризується не тільки постійною тягою до знань, а також уміннями: аналізувати великий обсяг інформації та виокремлювати головне; установлювати причинно-наслідкові зв'язки; формувати з окремих фрагментів щось ціле тощо.

Звісно, сучасна школа обтяжує учнів великим обсягом знань, багато з яких швидко застарівають у наш інформаційний час. Крім того, це ще і шкодить здоров'ю учнів. Тому очевидно, що *в школі дитині треба давати тільки фундаментальні «ядра» знань з кожного предмета (наприклад, закони і тенденції), які довго не застарівають.* При цьому значно більше зусиль потрібно додати в напрямі формування аналітично-пізнавальної активності (АПА). Результати таких спільних зусиль з боку зацікавлених батьків, а також вихователів, учителів і викладачів не можуть не сприяти підвищенню індексу АПА. При цьому зацікавленість вищезазначених працівників освіти, зокрема керівників відповідних закладів, забезпечується оцінкою результатів їхньої діяльності (завдяки індексу

---

⁷ Людиноцентрична система державного управління в Україні: утопія чи шанс: кол. монографія / Г. А. Дмитренко, О. Л. Ануфрієва, В. Т. Солодков [та ін.]; за заг. ред. Г. А. Дмитренка. — К. : ДКС-центр, 2014. — 240 с.

⁶ Кремень В. Г. Філософія людиноцентризму в освітньому просторі / В. Г. Кремень. — 2-ге вид. — К. : Знання, 2010. — 520 с.

АПА) та належним стимулюванням його позитивної динаміки, згідно з одержаною оцінкою.

Ще один не менш цікавий та глибокий кінцевий результат діяльності закладів освіти, який «пронизує» всю систему освіти, пов'язаний з формуванням в учнів (студентів) компетентності «жити разом у мультикультурному суспільстві». Педагогічні і психологічні науки роблять акцент у цьому контексті на соціалізацію особистості, але значних успіхів у цій площині ще не досягнуто.

Автори пропонують комплексний управлінський підхід до вирішення цього дуже складного питання, починаючи зі сприяння особистості в пізнанні себе. Якщо людина добре знає себе (свої професійно-особистісні якості, сильні та слабкі боки, риси характеру, цінності, психомоторику тощо), вона краще пристосовується до оточення, яке має тенденцію постійно змінюватися. І це не тому, що Сократ запропонував філософію людини («Пізнай себе»), а Антуан де Сент-Екзюпері висловив думку, що якщо людина добре знає себе, то вона вже мудра. А тому, що людина без знання своєї особистості не зможе повною мірою самореалізуватися в сучасному суспільстві.

Кожна людина повинна зрозуміти, що знаходиться в різних соціумах, не усвідомлюючи їх цінностей, означає руйнування своєї особистості.

З погляду розвитку людини знання власного «Я» стає потужним підґрунтям для самовдосконалення. Але для того, щоб процес самопізнання, а згодом і самовдосконалення розпочався ще в школі, потрібно використовувати спеціальну технологію. Ця технологія базується, передусім, на діагностувальному моніторингу якостей учня впродовж навчання на основі їх вимірювання за допомогою факторно-критеріальної кваліметрії. Оскільки в такому діагностуванні беруть участь самі учні, починаючи з певного віку (після того, як у них сформувався уявлення про навколишній світ), то одержання оцінки якостей (параметрів) своєї особистості стає для них не байдужим. Особливо важливим є визначення рівнів моральності і здоров'я, які сьогодні ще не усвідомлюються учнями як реальність, яка в майбутньому потужно впливатиме на їхню самореалізацію в різних сферах життєдіяльності.

Вимірювання за допомогою факторно-критеріальної кваліметрії надає унікальну порівняльну інформацію, по-перше, про чітку міру відставання від ідеалу (стандарту, норми, плану), по-друге, про чітку динаміку власних досягнень за певний період часу, по-третє, про чітке порівняння з досягненнями співучнів, співробітників.

Найрозумніше використання цієї порівняльної інформації надає можливість задіяти відомий закон Ш. Фур'є про поведінку людини в соціумі. Сутність його зводиться до того, що людині при порівнянні себе з іншими хочеться завжди бути не гіршою за них. У цьому сенсі правильно організована змагальність може

сприяти вмотивованим діям учнів щодо вдосконалення власних якостей. Насамперед (повторімося), ідеться про рівень морального розвитку і здоров'я.

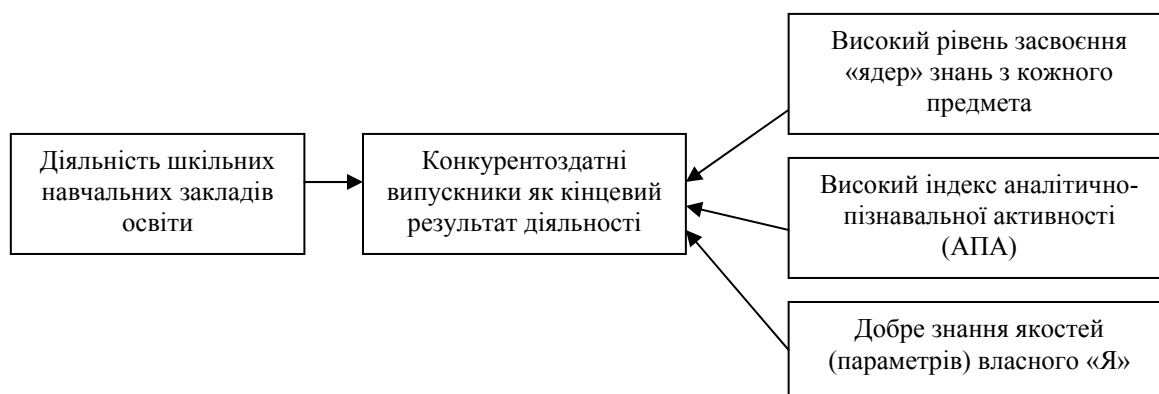
Ще одним із кінцевих результатів діяльності навчальних закладів, отриманню якого повинні всебічно сприяти державні установи освіти, є надання фундаментальних «ядер» знань з кожного предмета (про що вже декілька слів було сказано вище). Саме на цьому фундаменті має базуватися аналітично-пізнавальна активність (АПА), допомагаючи особистості завжди не поверхово, а суттєво оновлювати знання й уміння та в будь-який час бути конкурентоспроможною.

Отже, соціальна відповідальність освіти взагалі (перед батьками, самими учнями, роботодавцями, суспільством), а освітянських закладів та установ, зокрема, пов'язана із сприянням (допомогою) особистості самореалізуватися впродовж життя водночас в інтересах роботодавців, соціуму та держави. Саме для цього всім закладам та установам освіти потрібно сконцентруватися на досягненні тріади кінцевих результатів своєї діяльності (див. рисунок).

Перший — одержання фундаментальних «ядер» знань з кожного предмета, які швидко чи взагалі не застарівають, зокрема, закони, закономірності, тенденції, принципи положення тощо. Оцінка досягнень у цьому стратегічному напрямі здійснюється традиційними методами.

Другий — це розвинена аналітично-пізнавальна активність (АПА) випускників навчальних закладів. Оцінка розвиненості АПА здійснюється за допомогою відповідного індексу, позитивна динаміка якого характеризує результат навчально-педагогічного впливу на цей процес.

Третій кінцевий результат — пізнання випускниками власного «Я». Оцінка здійснюється в «картках досягнень особистості» шляхом визначення якостей (параметрів) особистості на кваліметричній основі. Усі випускники повинні одержувати на руки ці картки після завершення навчання.

Рис. Тріада кінцевих результатів діяльності шкільних навчальних закладів

Висновки

Настає час, коли всім треба усвідомити: соціальна відповідальність людини, бізнесу, держави є надважливим індикатором політичної і соціальної зрілості

суспільства. Незаперечним є той факт, що стан нашого суспільства можна з повною відповідальністю віднести до незрілого.

Але визначення наукою сутності соціальної відповідальності за допомогою відповідних індикаторів у вигляді кінцевих результатів діяльності будь-яких організацій (зокрема органів влади) дає потужне підґрунтя для зміни ситуації на кращу. Мовиться про перехід від чинної культури управління в організаціях — культури адміністративного тиску (КАТ) – до культури цільового управління (КЦУ) за кінцевими результатами.

При цьому надвелику роль у такому переході може і повинна відігравати національна система освіти у двох напрямках, які можна розвивати одночасно. Перший з них – це через структури післядипломної освіти формувати у державних діячів і службовців уявлення про сутність культури цільового управління як потужного засобу налагодження соціальної відповідальності в суспільстві з розкриттям певних технологічних кроків для здійснення цього на практиці.

Другий напрям – це перехід самих структур національної системи освіти до КЦУ шляхом визначення кінцевих результатів діяльності дошкільних, шкільних і професійних навчальних закладів, а також державних установ освітньої галузі.

Саме система освіти спільно з батьками формує індивідуальну соціальну відповідальність особистості в навколишніх соціальному і природному середовищах. Крім того, у процесі освіти закладаються основи корпоративної соціальної відповідальності (зокрема бізнесу) та держави завдяки відповідному навчанню та вихованню тих, чия трудова поведінка згодом буде відповідальною чи безвідповідальною.

Немає сенсу доводити, що корпоративна соціальна відповідальність є такою, яка переборює індивідуальну. І лише за певної критичної кількості соціально відповідальних особистостей можна суттєво впливати на ситуацію.

Отже, щоб налагодити соціальну відповідальність у системі державного управління, треба обов'язково визначитися з кінцевим результатом діяльності (КРД) усіх його структур на всіх без винятку ієрархічних рівнях. Використання КРД як інструментарію зворотного зв'язку в контексті соціальної відповідальності, нарешті, забезпечить ефективне управління державою.

Список використаних джерел

1. Аристотель. Політика. Сочинения / Аристотель. — М. : Мысль, 1983. — Т. 4. — 620 с.
2. Грішнова О. А. Соціальна відповідальність бізнесу: розуміння сутності, сучасний стан, проблеми і перспективи розвитку в Україні / О. А. Грішнова // Соціалізація відносин у сфері праці в контексті стійкого розвитку ; за наук. ред. А. М. Колода. — К. : КНЕУ, 2010. — Розд. 7. — 348 с. — С. 189–213.

3. Друкер П. Управление, нацеленное на результаты / П. Друкер ; пер. с англ. — М. : Тех. шк. бизнеса, 1994. — 200 с.
4. Кневець О. Соціальна відповідальність бізнесу як запорука соціальної злагоди в суспільстві / О. Кневець. — К. : «Профінформ», ФПУ, 2005. — 48 с.
5. Котлер Ф. Корпоративна соціальна відповідальність. Як зробити якомога більше добра для вашої компанії та суспільства / Ф. Котлер, Н. Лі ; пер. з англ. С. Яринич. — К. : Стандарт, 2005. — 302 с.
6. Кремень В. Г. Філософія людиноцентризму в освітньому просторі / В. Г. Кремень. — 2-ге вид. — К. : Знання, 2010. — 520 с.
7. Людиноцентрична система державного управління в Україні: утопія чи шанс : кол. монографія / Г. А. Дмитренко, О. Л. Ануфрієва, В. Т. Солодков [та ін.] ; за заг. ред. Г. А. Дмитренка. — К. : ДКС-центр, 2014. — 240 с.
8. Моррисей Дж. Целевое управление организацией / Дж. Моррисей ; пер. с англ. — М. : Сов. радио, 1979. — 326 с.
9. Петроє О. М. Соціальний діалог як інструмент формування корпоративної соціальної політики : монографія / О. М. Петроє. — К. : Центр учбової літератури, 2008. — 152 с.
10. Санталайнен Т. Управление по результатам / Т. Санталайнен, Э. Воутилайнен [и др.] ; пер. с финск. — М. : Прогресс, 1993. — 266 с.
11. Соціалізація відносин у сфері праці в контексті стійкого розвитку : монографія / А. М. Колот, О. А. Грішнова, О. О. Герасименко [та ін.] ; за наук. ред. А. М. Колота. — К. : КНЕУ, 2010. — 348 с.
12. Соціальна відповідальність бізнесу в Україні: матеріали експерт. досліджень / Д. Л. Коник, М. В. Олійник, Ю. О. Привалов ; НАН України, Ін-т соціології ; Фонд «Інтелектперспектива» ; Пр-во дит. фонду ООН (ЮНІСЕФ). — К., 2002. — 71 с.
13. Форд Г. Моя жизнь. Мои достижения / Г. Форд ; пер. с англ. Е. А. Бакушева. — 5-е изд. — Минск : Попурри, 2014. — 352 с.

**Mykola Kyrychenko,
Hennadii Dmytrenko**

**SOCIAL RESPONSIBILITY IN ADMINISTRATION:
ASPECTS OF DETERMINATION AND FORMING**

During all years of own Independence Ukraine situated at position of permanent reformations with negative results for life quality of population, that finally led country to system crisis. This crisis covered all areas of organization of society: political, economy, social, culture.

Profound reason of such state is weak social responsibility of state structures of administration before citizens, that grounded great alienation of interests of power elite of country from interests of citizens and called massed distrust to power practically at all its levels.

Scientists distinguish three levels of social responsibility: separate human namely individual; organization namely corporative and state namely its structures including power.

In article grounds are executed of ways of realization of social responsibility at different levels via definite distinguishing its essence and indicators as mean of forming feedback contact in system of public administration.

One of directions of strengthening social responsibility is presented via realization ecology and human centrism as national idea, that found its grounds in papers of native scientists and could be stated in bases of new ideology of development of Ukraine for many years. Core of this ideology is all-sided assistance self-realization of personality in all areas of vital activity in frames of general human morality and national consciousness. Including this essence of general human morality is in simple, profound obstacles: respect for other people and respect for nature.

Including fundamental role of education in forming society, special attention is given to distinguishing indicators of its social responsible, namely final results of activity of all structures of national system of education – from pre-school, school, professional educational institutions to central and regional bodies of state administration. Namely in system of education the individual social responsibility of personality is formed and bases of corporate social responsibility are grounded via appropriate education and breeding up.

Киричок Віра Андріївна,
кандидат педагогічних наук, доцент кафедри
педагогіки та психології післядипломної освіти
Національного медичного університету
імені О. О. Богомольця

КОМПЕТЕНТНІСНИЙ ПІДХІД ДО ОРГАНІЗАЦІЇ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ ВИЩИХ МЕДИЧНИХ (ФАРМАЦЕВТИЧНИХ) НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

Анотація. У статті розкрито особливості, умови організації сучасної самостійної роботи студентів у вищих медичних навчальних закладах. Для досягнення мети використано теоретичні та емпіричні методи дослідження. Обґрунтовано умови здійснення самостійної роботи студентів на основі компетентнісного підходу. Доведено необхідність формування внутрішньої мотивації у студентів у процесі самостійного здобуття знань, оволодіння професійними вміннями та навичками. Найбільш оптимальним визначено рефлексивний вид контролю у формі рівноправного діалогу між студентом і викладачем. Обґрунтована необхідність упровадження сучасних форм і методів наукового дослідження в організації самостійної роботи.

Ключові слова: аудиторна та позааудиторна самостійна робота; компетентнісний підхід; мотивація до процесу навчання; науково-дослідна робота студентів; рефлексивний контроль; самостійна робота студентів.

Киричок Вера Андреевна

КОМПЕТЕНТНОСТНЫЙ ПОДХОД К ОРГАНИЗАЦИИ САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ РАБОТЫ СТУДЕНТОВ ВЫСШИХ МЕДИЦИНСКИХ (ФАРМАЦЕВТИЧЕСКИХ) УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ

Аннотация. В статье раскрыты особенности, условия организации современной самостоятельной работы студентов в высших медицинских учебных заведениях. Для достижения цели использованы теоретические и эмпирические методы исследования. Обоснованы условия осуществления самостоятельной работы студентов на основе компетентностного подхода. Доказана необходимость формирования внутренней мотивации студентов в процессе самостоятельного приобретения знаний, овладения профессиональными умениями и навыками. Наиболее оптимальным определен рефлексивный вид контроля в форме равноправного диалога между студентом и преподавателем. Обоснована необходимость внедрения современных форм и методов научного исследования в организацию самостоятельной работы.

Ключевые слова: аудиторная и внеаудиторная самостоятельная работа; компетентностный подход; мотивация обучения; научно-исследовательская работа студентов; рефлексивный контроль.

Vira Kyrychok

COMPETENCE APPROACH OF THE ORGANIZATION OF SELF-DEPENDENT WORK OF STUDENTS OF HIGHER MEDICAL (PHARMACEUTICAL) EDUCATION

Abstract. *In the article the features of modern conditions of self-dependent work of students in higher educational institutions. The necessity of formation of internal motivation of students, which acts as a compensatory factor for the low level of development they have special abilities or gaps in necessary knowledge, skills and abilities of the student. The best defined reflective type of control that is carried out in the form of an exchange of ideas between students and teachers in equal dialogue, which makes it possible to improve student results of self-dependent work, when finding irrational way of its implementation allows you to create student on his way to work in the future.*

Key words: *class and extracurricular self-dependent work; competence approach; motivation for learning; reflexive control; research work of students; self-dependent work of students.*

Постановка проблеми

Вступ. Життя підтверджує, що тільки ті знання, які студент здобув самостійно, завдяки власному досвіду є найміцнішими. В умовах ринкової економіки, яка вимагає нової парадигми навчання, стануть конкурентоспроможними тільки ті фахівці, які, спираючись на фундаментальні знання, в реальній діяльності здатні нестандартно мислити, творчо застосовують знання в постійно змінюваних виробничих і соціальних ситуаціях, що потребує високого рівня самоаналізу, самооцінки і самоконтролю результатів своєї діяльності. Характерною особливістю у вищій медичній школі в умовах кредитно-модульної системи навчання є великий обсяг (до 50%) самостійної роботи студентів (СРС).

У процесі організації самостійної роботи студентів мають бути створені умови для планування студентом самостійної навчально-пізнавальної діяльності, визначення її обсягу, структури, змісту, виконання запропонованих викладачем самостійних завдань, корекції отриманих результатів, їх самоконтролю, контролю та оцінювання педагогом, здійснення навчально-методичного забезпечення.

Актуальність проблеми дослідження. Значне збільшення часу на безпосереднє індивідуальне спілкування викладача і студента в процесі навчання передбачає запровадження кредитно-модульної системи. Це, в свою чергу, зменшує частку прямого зовнішнього інформування і розширює сферу застосування інтерактивних форм і методів роботи студентів під керівництвом викладача (тьютора-наставника) та повноцінної самостійної роботи. На розв'язання цих завдань спрямовані Національна доктрина розвитку освіти України XXI століття, Закон України «Про вищу освіту», Програма щодо реалізації положень Болонської

декларації в системі вищої освіти і науки України^{7; 10}. Широке впровадження новітніх наукових технологій і у сферу медичного обслуговування населення спонукає до підвищення вимог до випускників ВНЗ. Згідно з новим Законом України «Про вищу освіту», самостійна робота визначена як форма організації освітнього процесу у ВНЗ¹.

Самостійна робота — одна з основних складових професійної підготовки студентів у ВНЗ, яка сприяє саморозвиткові необхідних здібностей випускника до більш складних видів діяльності, забезпечує формування мобільних, здатних до інноваційної діяльності кваліфікованих кадрів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

Вивчення наукових джерел дало змогу зазначити, що проблемі організації СРС у вищій школі, зокрема медичній, як в Україні, так і за кордоном, присвятили наукові розвідки педагоги та психологи^{3; 4; 5; 6; 7; 11}. Це стосується розкриття таких питань: визначення змісту СРС, видів та форм її організації, зокрема на засадах компетентнісного підходу, пошуку сучасних видів контролю за результатами самостійної роботи, формування мотивації студентів до навчальної діяльності. Найбільш складними і не до кінця розв'язаними залишаються питання визначення виду контролю та формування мотивації студентів у самостійній роботі.

Метою статті є розкриття особливостей, умов організації сучасної СРС у вищому медичному навчальному закладі (ВМНЗ).

Виклад основного матеріалу

Для досягнення мети нами використано такі методи дослідження: теоретичні (аналіз і систематизація наукової літератури, уточнення понятійного апарату; узагальнення сучасного педагогічного досвіду для виявлення особливостей та умов

---

⁷ Медична освіта у світі та в Україні / Ю. В. Поляченко, В. Г. Передерій, О. П. Волосовець [та ін.]. — К. : Книга плюс, 2005. — 383 с.

¹⁰ Подковко Х. В. Сучасні педагогічні технології – необхідні складові інновації в освітньому просторі / Х. В. Подковко // Якість неперервної освіти в умовах євроінтеграційних процесів: тенденції, проблеми, прогнози : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ – Чернівці, 2–4 листоп. 2015 р.). — Чернівці : Друк ФОП Горюк, 2015. — С. 70–72.

¹ Закон України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 // Відомості Верховної Ради (ВВР). — 2014. — № 1556-VII.

³ Заїка О. В. Організація самостійної роботи студента / О. В. Заїка // Практична психологія та соціальна робота. — 2002. — № 6. — С. 20–29.

⁴ Зайцева І. В. Мотивація учіння студентів / І. В. Зайцева ; за ред. П. Г. Лузана. — Ірпінь : АДПС України, 2000. — 191 с.

⁵ Ільченко А. А. Формування здатності особистості для самоосвітньої діяльності у ВНЗ I–II рівнів акредитації / А. А. Ільченко // Вісник Київського національного університету культури і мистецтв : зб. наук. пр. — 2006. — Вип. 15. — С. 54–58. — (Серія «Педагогіка»).

⁶ Максименко С. Д. Науково-дослідницька діяльність студентів: метод. реком. для слухачів факультету підвищення кваліфікації викладачів I–IV рівнів акредитації вищих медичних навчальних закладів України / С. Д. Максименко, М. М. Філоненко. — К., 2013. — 64 с.

¹¹ Філоненко М. М. Психологія особистісного становлення майбутнього лікаря : монографія / М. М. Філоненко. — К. : Центр учбової літератури, 2015. — 420 с.

організації СРС у вищих навчальних закладах; емпіричні (спостереження, бесіди, анкетування викладачів-слухачів у системі післядипломної освіти).

Аналіз літературних джерел дав змогу зробити висновок, що самостійну роботу у ВНЗ можна розглядати як особливу форму навчальної діяльності, спрямовану на формування самостійності студентів і засвоєння ними сукупності знань, умінь, навичок, що здійснюється за умови запровадження відповідної системи організації всіх видів навчальних занять¹². Самостійна робота може розглядатись як вид діяльності, що стимулює самостійність, активність, пізнавальний інтерес, і як основа самоосвіти, а з іншого боку – як система заходів або педагогічних умов, що забезпечують керівництво самостійною діяльністю студентів. Розрізняють такі види самостійної роботи, як аудиторну та позааудиторну. Аудиторна СРС відбувається під безпосереднім активним керівництвом викладача. Вона передбачає відповідальність та ініціативність студента, вміння робити аналіз своєї навчальної діяльності, і давати самооцінку. Позааудиторна СРС доповнює самостійну аудиторну роботу, студент організовує її самостійно за запропонованою викладачем схемою. Саме тому значно актуалізується проблема активізації самоосвітньої діяльності студента медичного університету. Метою СРС є: формування самостійності як риси особистості та засвоєння знань, умінь та навичок. СРС підвищує відповідальність студентів, допомагає ефективніше розвивати їхнє творче мислення, формувати їхню свідомість. Ефективність СРС залежить від таких необхідних умов: висока мотивація до пізнання; самодисципліна і воля студента; вміння працювати з літературними джерелами, документами, комп'ютерними технологіями та іншими засобами; вміння розподілити час.

Зазначимо, що СРС, яка здійснюється на основі компетентнісного підходу, має низку особливостей, свою специфіку: 1) орієнтація на облік індивідуальних особливостей студентів, яка проявляється у варіативному та диференційованому характері задач та завдань самостійної роботи для виконання студентами. Це, в свою чергу, створює умови для реального вибору студентом тих завдань, які відповідають його здібностям і інтересам, що сприяє просуванню студентів за індивідуальним освітнім маршрутом. Відбувається інтеграція знань. Студенти набувають цілісного уявлення про майбутню професійну діяльність, отримують досвід практичної та дослідницької діяльності; 2) спрямованість на облік предметних та особистісних освітніх результатів студентів, які проявляються у міру їхнього просування за освітнім маршрутом (під час виконання проєктів, ІНДЗ – індивідуальних навчально-дослідних завдань). У процесі виконання самостійної роботи відбувається самовдосконалення та саморозвиток особистості студентів, які визначають напрями їхньої професійної самоосвіти. Студенти оволодівають

---

¹² Маленков Р. А. Специфика самостоятельной работы студентов в условиях реализации компетентностного подхода / Р. А. Маленков // *Alma mater*. — 2011. — № 4. — С. 66–69.

різними уміннями, як методичними (інноваційними технологіями навчання предмета тощо), так і дослідницькими (обґрунтування актуальності дослідження, вибір його об'єкта і предмета, постановка цілей і задач дослідження, висунення гіпотези, проведення дослідження, аналіз та інтерпретація його результатів та практична значущість дослідження); 3) можливість проектування індивідуального освітнього маршруту надається завдяки формуванню портфоліо студента, що дає змогу відслідкувати його особистісний професійний розвиток, сприяє розвитку професійної компетентності студентів¹².

Проведене на кафедрі педагогіки та психології післядипломної освіти Національного медичного університету імені О. О. Богомольця анкетування та бесіди з викладачами-слухачами вищих медичних (фармацевтичних) навчальних закладів (53 респонденти) дали можливість окреслити проблеми в організації СРС. Третина респондентів серед найважливіших проблем, які потребують розв'язання в сучасних умовах у провадженні різних видів самостійної роботи, виділяють такі: пасивність студентів, несформованість вмінь та навичок самостійно працювати, низький рівень мотивації або її відсутність у процесі навчання, проблеми у виборі методів контролю за виконанням самостійних завдань.

Найскладнішим питанням в організації самостійної роботи є формування позитивної мотивації до навчання. Мотиви формуються в діяльності, яку організовує викладач, ставлення ж студентів до цієї діяльності формується в ній самій. До навчального матеріалу має бути позитивне ставлення, тобто предмет засвоєння має бути цікавим для опанування. У багатьох студентів, на жаль, вимоги до своєї навчально-професійної діяльності значно занижені. У проведених наукових дослідженнях (А. Реана, 1988 р.) виявилось, що відсутній значущий зв'язок рівня інтелекту студентів із показниками успішності з усіх дисциплін, вони відрізняються не за рівнем інтелекту, а за мотивацією до навчальної діяльності^{4; 8}.

З'ясувалося, що характерною особливістю «сильних» студентів є сформована внутрішня мотивація: вони зорієнтовані на отримання міцних професійних знань та практичних вмінь, тобто, на першому місці у них – професійний та пізнавальний інтереси; вони відзначаються більш високим рівнем когнітивної гнучкості, креативності, самоповаги, переважанням позитивних емоцій від роботи, кращим запам'ятовуванням матеріалу, високим рівнем засвоєння, наданням переваги розв'язанню складних завдань.

---

¹² Маленков Р. А. Специфика самостоятельной работы студентов в условиях реализации компетентностного подхода / Р. А. Маленков // *Alma mater*. — 2011. — № 4. — С. 66–69.

⁴ Зайцева І. В. Мотивація учіння студентів / І. В. Зайцева ; за ред. П. Г. Лузана. — Ірпінь : АДПС України, 2000. — 191 с.

⁸ Мітіна С. В. Проблема адаптації іноземних студентів до навчання у вищих медичних закладах / С. В. Мітіна // *Якість неперервної освіти в умовах євроінтеграційних процесів: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф.* — Чернівці, 2015. — С. 141–143.

При зовнішній мотивації у «слабких» студентів мотиви зовнішні, ситуативні: уникнути осуду і покарання за низьку успішність, не залишитися без стипендії. При зовнішній мотивації студенти виявляють споживацьке ставлення до учіння, пов'язане з негативними емоціями, навчальний матеріал засвоюється виключно для близької цілі, який після відтворення швидко забувається. Цей вид значно знижує креативність студентів, привчає діяти лише за певними алгоритмами та за винагороду, проте знижує якість і обсяг пошукових задач. Саме тому значно зростає роль викладача у процесі формування внутрішньої мотивації у студентів до процесу навчання. Висока позитивна мотивація відіграє роль компенсаторного чинника за умови недостатньо високого рівня розвитку спеціальних здібностей або прогалин у необхідних знаннях, уміннях і навичках студента. Важливою специфічною рисою СРС виступає зорієнтованість на успіх, оскільки її основною метою є професійний та особистісний розвиток студентів, надання різних можливостей для їхньої творчої та професійної самореалізації. Ось чому викладачеві слід активніше створювати у процесі навчання, особливо в роботі зі «слабкими» студентами, штучні ситуації гарантованого успіху, добирати для них посилені завдання, в разі потреби зменшувати їх обсяг, підтримувати та схвалювати найменші досягнення, у разі потреби допомагати відшукати найоптимальніші шляхи та способи розв'язання проблемних професійних задач, проводити індивідуальні заняття та консультування, використовувати форму взаємоконтролю з делегуванням відповідальності за оцінку на самих студентів тощо.

Для проведення різних видів самостійної роботи раніше використовувались у педагогічній практиці такі види контролю: контроль процесу, контроль за результатом. Загальновідомо, що контроль виконує дві основні функції, а саме: коригувальну та стимулювальну. На жаль, ці види контролю не дають можливості поліпшити результат самостійної роботи у разі нераціонального способу її виконання, здійснити коригувальну функцію контролю. Як виявилось, найбільш оптимальним є рефлексивний вид контролю, який здійснюється в формі обміну думками між студентом і викладачем у рівноправному діалозі, це — «замаскований» контроль. У процесі такого контролю студент розповідає про процес, перебіг своєї діяльності, як про готовий результат, що відбувся, — головний свій здобуток. Це дає можливість викладачеві розгледіти ту конкретну операцію, той конкретний хід, який призвів до пошуку нераціонального способу розв'язання самостійного завдання. Якщо студент недостатньо чітко описує способи своєї діяльності, викладач може поставити прямі питання про їх зміст або змодельовати аналогічну ситуацію, попросити студента знайти з неї вихід, оптимізувати розв'язання завдання.

Таким чином, систематично проведена форма рефлексивного контролю орієнтує студента на початку діяльності на зосередженні на її способах (що саме він робить і чому), оскільки саме це і становить головний інтерес для викладача. Така

увага до власного шляху розв'язання проблеми формує такі важливі якості особистості студента: інтерес до способів своєї діяльності — один із основних мотивів самореалізації, самоствердження, самоактуалізації, які, в свою чергу, можуть виступати в ролі провідних мотивів, здатних вивести студента на нові рівні самостійної роботи; детальна увага до способів своєї діяльності, яка спочатку спонукається очікуванням ситуації контролю-діалога, а з часом набуває власного змісту всередині діяльності, яка здійснюється, що, по суті, є самоконтролем за своєю діяльністю. У міру формування самоконтролю студента за способом своєї діяльності в перспективі може взагалі відпасти необхідність у діалозі з викладачем. Це і буде вищою формою контролю в навчально-пізнавальній діяльності. Перевагою рефлексивного контролю є орієнтація студента на аналіз власних способів роботи з проблемою, що позбавляє його від спроб шукати «лінії найменшого спротиву», тобто вчить розв'язувати проблему самостійно³.

В умовах реалізації особистісно орієнтованого підходу в організації СРС відбуваються певні зміни в позиції викладача зі зміною основних функцій: він виступає організатором пізнавальної діяльності студентів, їх консультантом і помічником, здійснюючи систематичний контроль різних видів СРС, привертаючи їх увагу до різноманітних видів такої роботи, зокрема, її пріоритетного напрямку — завдань дослідницького, творчого характеру, які формують критичний тип мислення майбутніх медиків. При плануванні СРС слід враховувати її спрямованість та характер змін протягом навчання у ВМНЗ: для молодшокурсників вона спрямована на поглиблене вивчення окремих дисциплін, на старших курсах — набуває більш науково-дослідного та творчого характеру.

У сучасних умовах викладачеві у навчальному процесі слід активніше використовувати позааудиторні форми науково-дослідної роботи зі студентами, а саме: предметний науковий гурток; проблемні групи, об'єктом наукового дослідження яких може бути проблема, якою займаються наукові керівники цих груп, об'єднуючи студентів різних курсів та факультетів ВМНЗ; проблемні студентські лабораторії (ПСЛ), які вчать студентів працювати колективно, здобуваючи знання, які дають змогу реалізувати їх в дослідженнях, що мають практичне значення; наукові конференції, на яких студенти вчаться презентувати результати своєї наукової роботи, формують ораторські здібності, навички самооцінки⁶.

Вагоме місце серед методів наукового дослідження в організації СРС на новітніх засадах займає метод індивідуального навчально-дослідного завдання (ІНДЗ) — як окремий змістовий модуль, який містить елемент пошукової, частково

---

³ Заїка О. В. Організація самостійної роботи студента / О. В. Заїка // Практична психологія та соціальна робота. — 2002. — № 6. — С. 20–29.

⁶ Максименко С. Д. Науково-дослідницька діяльність студентів: метод. реком. для слухачів факультету підвищення кваліфікації викладачів I–IV рівнів акредитації вищих медичних навчальних закладів України / С. Д. Максименко, М. М. Філоненко. — К., 2013. — 64 с. — С. 44–45.

науково-дослідної роботи, що дає можливість залучити студента до науково-дослідної роботи. До найпоширеніших ІНДЗ можна віднести: конспекти з теми (модуля) за заданим планом або планом, який студент розробив самостійно; реферат з теми; розв'язування та складання практичних задач різного рівня; виконання індивідуальних завдань студентами; розробку моделей, явищ, процесів тощо, анотацію прочитаних додаткових джерел з курсу, написання тез, статті, есе, наукової роботи⁶.

Висновки

Ми вважаємо, що діяльність викладача з організації самостійної роботи студентів має відбуватися на таких засадах: розробка системи нових завдань з предмета різних рівнів складності з урахуванням можливостей здібностей і рівня підготовленості студентів; необхідність здійснення контролю за будь-яким завданням; створення позитивного емоційного фону заняття; зорієнтованість на майбутню професію, інтегрованість з іншими профільними дисциплінами, зміст завдань із фахових дисциплін; спрямованість завдань на перевірку раніше засвоєних знань та вмінь, які дають змогу використовувати ці знання; співвіднесення оптимальних поєднань фронтальної, групової та індивідуальної форм роботи з урахуванням специфічних відмінностей кожної групи студентів; надання викладачем консультативно дозованої допомоги залежно від підготовленості студентів і рівня складності навчального завдання^{2;9}.

Таким чином, СРС є важливим елементом процесу підготовки майбутнього фахівця, що дає змогу зробити студента активним суб'єктом навчального процесу, розвиває його творчу активність, критичне мислення, самостійність, викликає у нього бажання постійно самовдосконалюватись, оволодіваючи навичками самоконтролю, стимулює його до постійного підвищення свого професійного рівня в майбутньому. Специфіка СРС на засадах компетентнісного підходу має проявлятися в її спрямованості на конкретного студента; у наявності навчально-методичного забезпечення з метою реалізації особистісної спрямованості СРС; у наявності інформаційного, освітнього середовища ВНЗ, що дає можливість використовувати нове навчально-методичне забезпечення і є запорукою індивідуального професійного розвитку студента; використання сучасних форм і методів наукового дослідження в організації СРС; впровадження інноваційної рефлексивної форми контролю.

---

⁶ Максименко С. Д. Науково-дослідницька діяльність студентів: метод. реком. для слухачів факультету підвищення кваліфікації викладачів I–IV рівнів акредитації вищих медичних начальних закладів України / С. Д. Максименко, М. М. Філоненко. — К., 2013. — 64 с. — С. 38–39.

² Демченко О. Дидактична система організації самостійної роботи студентів / О. Демченко // Рідна школа. — 2006. — № 5. — С. 68–70.

⁹ Мисула І. Р. Результати впровадження засад Болонської декларації та кредитно-модульної системи навчання у Тернопільському державному медичному університеті імені І. Я. Горбачевського / І. Р. Мисула, А. Г. Шульгай, Н. Я. Панчишин // Медична освіта. — 2008. — № 1. — С. 7–10.

Перспективи подальших досліджень у цьому напрямі

У перспективі можливим є впровадження у навчальний процес дистанційної форми в організації самостійної роботи студентів, як засобу спілкування викладача і студента.

Список використаних джерел

1. Закон України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 // Відомості Верховної Ради (ВВР). — 2014. — № 1556-VII.
2. Демченко О. Дидактична система організації самостійної роботи студентів / О. Демченко // Рідна школа. — 2006. — № 5. — С. 68–70.
3. Заїка О. В. Організація самостійної роботи студента / О. В. Заїка // Практична психологія та соціальна робота. — 2002. — № 6. — С. 20–29.
4. Зайцева І. В. Мотивація учіння студентів / І. В. Зайцева ; за ред. П. Г. Лузана. — Ірпінь : АДПС України, 2000. — 191 с.
5. Ільченко А. А. Формування здатності особистості для самоосвітньої діяльності у ВНЗ I–II рівнів акредитації / А. А. Ільченко // Вісник Київського національного університету культури і мистецтв : зб. наук. пр. — 2006. — Вип. 15. — С. 54–58. — (Серія «Педагогіка»).
6. Максименко С. Д. Науково-дослідницька діяльність студентів: метод. реком. для слухачів факультету підвищення кваліфікації викладачів I–IV рівнів акредитації вищих медичних навчальних закладів України / С. Д. Максименко, М. М. Філоненко. — К., 2013. — 64 с.
7. Медична освіта у світі та в Україні / Ю. В. Поляченко, В. Г. Передерій, О. П. Волосовець [та ін.]. — К. : Книга плюс, 2005. — 383 с.
8. Мітіна С. В. Проблема адаптації іноземних студентів до навчання у вищих медичних закладах / С. В. Мітіна // Якість неперервної освіти в умовах євроінтеграційних процесів : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. — Чернівці, 2015. — С. 141–143.
9. Мисула І. Р. Результати впровадження засад Болонської декларації та кредитно-модульної системи навчання у Тернопольському державному медичному університеті імені І. Я. Горбачевського / І. Р. Мисула, А. Г. Шульгай, Н. Я. Панчишин // Медична освіта. — 2008. — № 1. — С. 7–10.
10. Подковко Х. В. Сучасні педагогічні технології – необхідні складові інновації в освітньому просторі / Х. В. Подковко // Якість неперервної освіти в умовах євроінтеграційних процесів: тенденції, проблеми, прогнози : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Київ – Чернівці, 2–4 листоп. 2015 р.). — Чернівці : Друк ФОП Горюк, 2015. — С. 70–72.
11. Філоненко М. М. Психологія особистісного становлення майбутнього лікаря : монографія / М. М. Філоненко. — К. : Центр учбової літератури, 2015. — 420 с.

12. Маленков Р. А. Специфика самостоятельной работы студентов в условиях реализации компетентностного подхода / Р. А. Маленков // *Alma mater*. — 2011. — № 4. — С. 66–69.

Vira Kyrychok

COMPETENCE APPROACH OF THE ORGANIZATION OF SELF-DEPENDENT WORK OF STUDENTS OF HIGHER MEDICAL (PHARMACEUTICAL) EDUCATION

In the article the features of modern conditions of self-dependent work of students in higher educational institutions. To achieve the goal, the following methods, such as theoretical (analysis and systematization of scientific literature, clarify the conceptual apparatus, synthesis of modern pedagogical experience problems) and empirical (observation, interviews, surveys of teachers-students in post-graduate education). Grounded conditions of self-dependent work on based competency approach: focus on account of the individual characteristics of students, which is reflected in the variable and differentiated nature of the problems and challenges for bidding; focus on accounting subject and personal educational outcomes of students as they progress on the educational route, the possibility of designing individual educational route by forming portfolio students. The necessity of formation of internal motivation of students, which acts as a compensatory factor for the low level of development they have special abilities or gaps in necessary knowledge, skills and abilities of the student. The role of the teacher in the process of formation. The best defined reflective type of control that is carried out in the form of an exchange of ideas between students and teachers in equal dialogue, which makes it possible to improve student results of self-dependent work, when finding irrational way of its implementation (that is to put into practice corrective control function) allows you to create student on his way to work in the future. The necessity of introducing modern forms and methods of scientific research in the organization of self-dependent work (subject-scientific group, problematic group, problematic student laboratories, individual method of teaching and research tasks).

Куровска Барбара,
доктор наук хабілітований,
професор Педагогічного університету
імені Комісії народної освіти в Кракові
(Республіка Польща)

РАННЕЕ ОБУЧЕНИЕ ЧТЕНИЮ И ПИСЬМУ: ПРЕДПОСЫЛКИ И ВОЗМОЖНОСТИ

Чтение и письмо связаны с общим процессом развития, а необходимые для них навыки дети приобретают постепенно. Несмотря на то, что чтение и письмо являются разными действиями, между ними существует тесная взаимосвязь. По сравнению с письмом, чтение является ведущим, но составляющие их основу психологические процессы взаимообусловлены и дополняют друг друга. По мнению Я. Цешиньской, если ребенок не умеет читать, то он не сможет и правильно писать¹².

Чтение — это создание звуковой формы слова на основании его графического образа, а также одна из форм межчеловеческой коммуникации⁴. Для чтения требуется развитая способность идентификации, распознавания, умения различать различные графические знаки, отличающиеся формой или положением в пространстве. Кроме того, необходимо обладать развитой способностью линейного восприятия, т. е. соблюдения направления чтения слева направо.

Чтение является процессом, требующим взаимодействия визуального, слухового и кинестетического анализаторов, правильного хода мыслительных процессов, обработки полученной информации и связывания этой информации с ранее приобретенным опытом¹. Начальный этап чтения — это визуальный анализ букв в словах и распознавание их формы в структурах визуальной памяти. Затем проводится связь между графемами и соответствующими им звуками. Следующим этапом является соединение соответствующих буквам звуков в смысловую единицу, которой является слово¹³.

А. Бжезиньска выделила три аспекта умения чтения. *Первый аспект* — технический (касающийся техники чтения). Его основа — это связывание графических знаков со знаками фоническими, распознавание, соединение и разделение графемы и фонемы. *Второй аспект* — семантический (касающийся понимания читаемого текста), *последний аспект* — критическо-творческий

¹² Цешиньска Я. Краковский метод для детей с нарушениями развития / Я. Цешиньска. — Краков : Omega Stage Systems – Энджей Цешиньски, 2013.

⁴ Каминьска К. Обучение чтению детей дошкольного возраста / К. Каминьска. — Варшава : ВСиП, 1999.

¹ Бжезиньска А. Психолого-педагогические проблемы дошкольного образования / А. Бжезиньска, М. Буртовы. — Познань : науч. изд-во УАМ, 1985.

¹³ Юрек А. Развитие ребенка и методы обучения чтению и письму / А. Юрек. — Гданьск : Гармония, 2012.

(касающийся рефлектирующего и критического отношения к читаемому тексту)⁴.

В свою очередь, письмо — это действие, основанное на соединении мысленного представления письменных знаков (букв) с движениями руки⁷. Для этого необходимы способности сравнения, распознавания и воспроизведения графических знаков. В процессе обучения письму выделяют два этапа. *Вступительный этап*, для которого основными действиями являются процессы визуального восприятия, основанные на распознавании расположения букв в качестве пространственных импульсов. Во время этого этапа ведущую роль играет правое полушарие. *Поздний этап* связан с последовательным кодированием визуальных импульсов в языковую систему¹⁰. Умение писать обеспечивают следующие функции: чтение, линейная упорядоченность и мануальная четкость¹².

Изучать польский язык, особенно письмо, достаточно трудно, поскольку он характеризуется многофункциональностью и многозначностью графических знаков, в частности, одна и та же фонема может обозначаться с помощью разных букв. Поэтому очень важно рано начать обучение ребенка чтению, еще в садике, до того, как он сможет понять все трудности, которые обычно возникают во время обучения.

Среди методов раннего обучения чтению и письму можно выделить метод Глена Домана, метод обучения чтению И. Майхжак, основанный на визуальном восприятии написанных слов, фонетическо-буквенно-цветовой метод Б. Роцлавского, одновременно-последовательный метод Я. Цешиньской, а также метод хорошего старта М. Богданович.

Г. Доман рассматривает процесс обучения чтению как элемент детской игры, используя знания, касающиеся нейропсихологических возможностей маленьких детей и легкости усвоения ими в самом раннем периоде их жизни целостной информации⁴. Обучение глобальному чтению методом Г. Домана осуществляется с использованием так называемых битов информации, т. е. белых листов размерами 10x60 см, на которых большими красными буквами написаны слова. Следуя предложенным автором этапам, обучение чтению можно начать уже в возрасте нескольких месяцев. На первом этапе автор предлагает введение отдельных слов, на втором — фраз из двух слов, на третьем — первых предложений. Четвертый этап основан на расширении ранее

---

⁴ Каминьска К. Обучение чтению детей дошкольного возраста / К. Каминьска. — Варшава : ВСиП, 1999. — С. 14; 72.

⁷ Оконь В. Новый педагогический словарь / В. Оконь. — Варшава : изд-во Жак, 1996. — С. 214.

¹⁰ Хенрик А. Асимметрия, интеграция полушарий и поведение / А. Хенрик. — Люблин : изд-во ун-та Марии Кюри-Склодовской, 1992. — С. 84.

¹² Цешиньска Я. Краковский метод для детей с нарушениями развития / Я. Цешиньска. — Краков : Omega Stage Systems – Энджей Цешиньски, 2013.

введенных предложений, пятый — на чтении детьми книг³. Обучение чтению этим методом основано на целостном запоминании графической формы слова, без ознакомления с его отдельными элементами.

К сожалению, во флексийных языках, к которым принадлежит польский язык, методы глобального чтения себя не оправдывают. Такие методы можно вводить в качестве вступительного этапа для того, чтобы формировать интерес ребенка к печатному слову, но не для обучения чтению. Психолингвисты утверждают, что для того, чтобы научиться читать, надо научиться различать тысячи напечатанных слов, которые часто отличаются, например, только одной буквой. Этого невозможно достичь, основываясь только на визуальном восприятии¹².

Глобальное рассмотрение слов не является чтением *sensu stricto*. Прежде всего, оно имеет эмоциональную ценность, и для детей может послужить мотивацией в процессе обучения чтению (но это не линейное чтение новых слов). Оно используется исключительно для тренировки визуальной памяти и концентрации. Следует также помнить о том, что имя существительное в именительном падеже, которое обычно дается для глобального прочтения, не имеет смыслового значения. Кроме того, польский язык, как флексийный, не поддается типичным механизмам, используемым для изолирующих и позиционных языков, таких как, например, английский. В связи с этим использование методов обучения чтению, применяемых в английском языке, не является для польского языка ни правильным, ни мериторически и методически обоснованным¹².

Одним из методов раннего обучения чтению является метод И. Майхжак, основанный на визуальном восприятии написанных слов. Его элементы часто используются преподавателями, работающими с детьми дошкольного возраста, например, для подписания игровых уголков, детских стульчиков именами детей, приготовления визитных карточек с именами, подписания предметов в зале, рисунков, картинок и т. п.

Ирена Майхжак разработала этот метод, занимаясь с индейцами Чентоли в мексиканском штате Табаско. Во время выполнения домашнего задания с девочкой по имени Симона автор показывала ей буквенную запись ее имени на визитной карточке. Благодаря этому и другим опытам, проведенным с мексиканскими детьми, автор пришла к выводу, что они лучше воспринимают информацию в виде картинки или образа, чем в форме звука. Поэтому она предположила, что при обучении чтению решающую роль играют зрение и

---

³ Доман Г. Как научить читать маленького ребенка / Г. Доман, Дж. Доман. — Быдгошч : EXCALIBUR, 1992.

¹² Цешиньска Я. Краковский метод для детей с нарушениями развития / Я. Цешиньска. — Краков : Omega Stage Systems – Энджей Цешиньски, 2013.

мыслительный процесс⁶. По мнению автора, ребенок с самого начала входит в мир письма как в мир значений, а не отдельных букв.

Обучение чтению начинается от прочтения собственного имени. Это верная, дающая результаты идея, которая на протяжении многих лет используется, например, в школах для глухих детей. Зачастую собственное имя является первым словом, которое ребенок способен самостоятельно записать. В обсуждаемом методе можно выделить несколько этапов. Первым из них является так называемый *акт инициирования* — ознакомление ребенка с графической записью его имени, отдельно с каждой буквой. Следующий этап — *стена, полная букв*, — демонстрация печатных и рукописных букв алфавита, объясняющая детям, что все имена, звучащие по-разному, записываются с помощью ограниченной системы знаков. *Демонстрация алфавита* (следующий этап) служит для ознакомления с большими и маленькими буквами, их формой и звучанием для нахождения их в собственных именах.

Буквенный базар — это языковые игры с использованием знакомых букв, слогов и фраз, имеющих простое фонетическое строение. *Поименное называние мира* — это называние предметов, находящихся в окружении ребенка, в зале детского садика⁶.

Часто учителя используют метод И. Майхжак наряду с глобальными методами (что может снижать его популярность). Автор подчеркивает, что метод не является глобальным, т. к. внимание в нем обращено на вид и характерные черты отдельных букв, а не на целостный образ записанного выражения. Во время обучения рекомендуется введение больших, маленьких, печатных и рукописных букв. Это не совпадает с мнением некоторых логопедов¹¹, которые утверждают, что для обучения чтению детей дошкольного возраста следует использовать большие печатные буквы, записываемые группой рубленых шрифтов, и только в процессе обучения детей школьного возраста использовать большие и маленькие рукописные буквы. Мы считаем, что чтение фраз, содержащих маленькие буквы, следует начать после усвоения ребенком больших букв. Иногда случается, что после усвоения больших букв, ребенок спонтанно читает и маленькие буквы. Кроме того, подтверждает этот тезис факт, что узнавание, идентификация и умение различать большие буквы лучше удается детям с нарушениями способности визуального наблюдения, которых в детских садах становится все больше, особенно демонстрирующих проблемы в области восприятия атематического материала.

Методически недопустимым является называние встречающихся в этом методе букв: *энь, зэт, цэ, эл, гэ* и т. п. Информирование о том, что буква «г»

---

⁶ Майхжак И. Называние мира – поименное называние мира / И. Майхжак. — Кельце : МАЦ-образование, 2005.

¹¹ Цешиньска Я. Обучение чтению шаг за шагом. Как бороться с дислексией? / Я. Цешиньска. — Краков : науч. изд-во АП, 2001.

называется «гэ», требует метаязыковых знаний, которые у детей дошкольного возраста еще не развиты на достаточном уровне. Кроме того, такая система называния букв может привести к ошибочному записыванию выражений детьми. Большим недостатком этого метода, как нам кажется, является также критика упражнений фонематического слуха. Автор считает, *что письмо узнается видением, а не на слух*⁶. Однако следует помнить о том, что способность проведения анализа и слухового синтеза являются необходимыми для проведения связи между звуками и соответствующими этим звукам буквами.

Заставляет задуматься также критика мануальных упражнений. Крупная и мелкая моторика являются очень важными функциями для развития как вышеупомянутых способностей, так и остальных функций, с учетом как минимум направления развития человека: проксимодистального и цефалокаудального. Кроме того, существует связь между уровнем мануальной точности и правильной работой артикуляционных органов. Часто бывает так, что чем слабее развита мануальная точность, тем хуже и работа артикуляционных органов. Это связано с близким соседством отвечающих за данные функции областей в мозге.

На этапе *поименного называния мира* появляется этап самостоятельного подписывания предметов детьми. Теоретически на этапе дошкольного образования происходит не обучение письму, а лишь подготовка к нему. Е. Харлок считала, что у 6–7-летних детей нервы и мышцы пальцев, руки, запястья и предплечья не развиты настолько, чтобы точно выполнять необходимые для процесса писания координированные движения⁹. Однако накопленный опыт показывает, что ребенок может рано научиться писать, но при этом он должен писать буквы на больших, чем тетрадные строчки, поверхностях.

Стоит также упомянуть о фонетическо-буквенно-цветовом методе Бронислава Роцлавского, который предлагает начинать подготовку к обучению чтению и письму с трехлетнего возраста, ограничивая по мере возможности до минимума время овладения относительно плавным письмом и достаточно быстрым чтением с пониманием⁸. Задания из области подготовки для овладения этими умениями должны рассматриваться как задания, способствующие познавательному, социальному и эмоциональному формированию, а также развивающие восприимчивость анализаторов: слухового, визуального и кинестетического. Подготовка к обучению чтению и

---

⁶ Майхжак И. Называние мира – поименное называние мира / И. Майхжак. — Кельце : МАЦ-образование, 2005. — С. 49.

⁹ Харлок Е. Развитие ребенка / Е. Харлок. — Варшава : ПВН, 1985.

⁸ Роцлавски Б. Обучение чтению и письму / Б. Роцлавски. — Гданьск : Глоттиспол, 1996. — С. 5.

письму предполагает также овладение способностью проведения синтеза: слогового, морфемного, логотомово-фонемного, фонемного-логотомового и фонемного.

Метод Б. Роцлавского соединяет в себе технику плавного чтения с пониманием и письмо, поскольку, по мнению автора, не следует отделять чтение от письма или обучать одному из этих умений без другого. Ведь именно знакомство с буквами вызывает у ребенка желание писать. Поэтому обучение письму прогрессирует одновременно с обучением правильному начертанию и соединению букв. Дети знакомятся с алфавитом, состоящим из 44 букв, смягчениями, диграфами, триграфами и т. п. С самого начала дети имеют контакт с печатными и рукописными, большими и маленькими буквами. Для облегчения обучения в качестве вспомогательного материала вводятся кубики ЛОГО, благодаря которым дети учатся замечать отличительные черты букв, проводить анализ и фонемный синтез, знакомятся с графической записью выражения. Кубики содержат четыре основных варианта данной буквы. Каждый вариант является знаком одного и того же фонема. На каждом кубике изображены большая и маленькая печатные буквы, а также большая и маленькая рукописные буквы.

Автор также вводит понятие цвета букв: красный и зеленый. Это продиктовано необходимостью выделения строго определенных звуков во время обучения чтению. Цветовое разделение применяется во фразах, в которых количество звуков равно количеству букв. Некоторые звуки записываются двумя или тремя буквами. В этом случае данный фрагмент записи обозначается зеленым цветом. Красным цветом обозначается такое место во фразе, где буква или диграф являются графическими символами записывающегося в другом месте, в другом выражении другой буквой звука. Чтение выражений, по мнению Б. Роцлавского, следует начинать так называемой техникой скольжения от буквы к букве. «Скольжение» с продлением звуков является лишь начальным этапом, в котором чтение коротких фраз и слогов переходит в чтение коротких текстов. Чтобы усовершенствовать чтение, техника скольжения заменяется плавным чтением в приближенном к разговорной речи темпе⁸.

Одновременно-последовательный метод Ягоды Цешиньской своим названием относится к мозговой организации языковых функций. Он предусматривает одновременные процессы, характерные для обработки языковой информации правым полушарием, а также последовательные процессы, за которые отвечает левое полушарие. Обучение чтению одновременно-последовательным методом разделено на пять этапов, в которых

---

⁸ Роцлавски Б. Обучение чтению и письму / Б. Роцлавски. — Гданьск : Глоттиспол, 1996. — С. 8.

точно определена последовательность введения отдельных звуков/букв, появление парадигматики слогов, а также постепенное усложнение заданий. Этап I называется от примарных гласных до открытого слога, II — от открытого слога до первых фраз, III — это чтение закрытых слогов, IV — это чтение новых открытых и закрытых слогов, последний этап — это самостоятельное чтение текстов. Все задания с задействованным правым полушарием мозга — узнавание гласных, чтение эмоциональных восклицаний, чтение звукоподражательных фраз и глобальное различение фраз — должны стимулировать мотивацию ребенка к чтению, чтобы как можно скорее перейти к чтению последовательному, за которое отвечает левое полушарие. При обучении чтению используются слоги, а не отдельные фонемы. Это связано с результатами исследований (например, Д. Массаро, П. Лобач), которые подтверждают *первенство слога в восприятии звуков языка* и факт, что *гласные не являются перцепционными в изоляции*⁸. Гласные повторяются, узнаются и прочитываются в противопоставлениях, согласно порядку: от открытых до закрытых, от состоящих из примарных согласных до тех, которые состоят из вторичных согласных, от наиболее контрастных до наименее контрастных. Обучение чтению каждого нового элемента языка проводится в три этапа: повторение (подражание учителю); понимание (называние/показывание записанных гласных, слогов, прочитанных учителем); самостоятельное называние (прочтение указанного текста)⁸. В соответствии с принципами метода обучать чтению следует путем ознакомления со значением, а не путем узнавания отдельных букв.

Автор одновременно-последовательного метода ясно обозначает, что именно запрещено делать, обучая детей читать и писать. Она считает, что запрещено: называть буквы, делить фразы на звуки, диктовать фразы для записи (нельзя говорить: произноси вслух то, что пишешь, и пиши то, что слышишь), использовать шрифты с засечками, вводить названия букв (*эм, зэт*), что требует от ребенка метаязыковых знаний, разбивать фразы на звуки, поскольку в этом случае появляется вокалический эффект: «ы», который может быть записан ребенком неверно⁸.

Ягода Цешиньска считает, что раннее обучение чтению является очень важным для познавательного процесса в развитии ребенка. Она также утверждает, что ребенок должен уметь правильно говорить для того, чтобы научиться читать с пониманием и правильно писать. В то же время, считает автор, благодаря раннему обучению чтению дошкольник может овладеть правильной артикуляцией звуков. Таким образом, обучение чтению является

---

⁸ Роцлавски Б. Обучение чтению и письму / Б. Роцлавски. — Гданьск : Глоттиспол, 1996. — С. 361; 370–371.

как целью, так и средством овладения языковой системой, стимулируя все другие познавательные функции, формируя концентрацию и внимание.

Метод хорошего старта (МХС) М. Богданович — это польская модификация французского метода Ле Бон Департ. Его принципом является развитие языковых и наблюдательных функций: визуальных, слуховых, осязательных, кинестетических и моторных, а также взаимодействия между ними². Выполнение упражнений способствует улучшению памяти, визуального и слухового представления, моторики и визуально-двигательно-слуховой координации, благодаря чему дети подготавливаются к обучению чтению и письму. Выделяются три основные формы МХС:

1. Песни и рисунки (простые узоры и песенки) — для самых младших детей, для поддержки их психомоторного развития; для старших детей с замедленным развитием.

2. Песни и знаки (сложные узоры и песенки) — для детей дошкольного возраста (их подготавливают к обучению чтению и письму); для детей с угрозой дислексии, а также для детей старшего возраста с отсталым умственным развитием на этапе, предшествующем изучению букв.

3. Песни и буквы (буквы латинского алфавита и польские буквы) — для учеников первого класса, которые начинают учиться читать и писать; ученикам, для которых данная наука дается с трудом; для учеников с дислексией².

В методе хорошего старта можно выделить три основных вида упражнений: моторные, моторно-слуховые и моторно-слухово-визуальные. Занятия с использованием данного метода проходят по неизменному сценарию, а их структура представляет собой следующее:

1. Занятия вступительные, состоящие из упражнений ориентационно-порядковых, изучения песенки, а также игры в «языковые загадки» — служат развитию языковых компетенций на эпизодическом и метаязыковом уровнях.

2. Основные занятия, которые состоят из трех видов упражнений: моторных, моторно-слуховых и моторно-слухово-визуальных:

- моторные упражнения, развивающие ощущение собственного тела, осязательное восприятие, улучшают крупную и мелкую моторику;

- моторно-слуховые упражнения — задействованы кинестетический и слуховой анализаторы; развивают память, слуховое восприятие и моторно-слуховую координацию. На этом этапе к моторным упражнениям добавляется музыкальный элемент — песня;

- моторно-слухово-визуальные занятия — это наиболее сложная форма занятий, т. к. содержат моторный, звуковой и визуальный аспекты. Эти занятия

---

² Богданович М. Метод хорошего старта / М. Богданович. — Варшава : ВСиП, 1985. — С. 12; 22.

основаны на воспроизведении движением графических образов (букв или геометрических фигур) в ритме одновременно исполняемой песенки².

3. Заключительные занятия носят характер расслабляющих, успокаивающих и вокально-ритмических упражнений.

Раннее обучение чтению является частью целостного воздействия, стимулирующего развитие ребенка, имеющего свое нейробиологическое обоснование. Результаты исследований показывают, что у лиц, использующих язык письма, констатируется более интенсивная коммуникация между полушариями мозга. В детском возрасте мы имеем дело с огромной нейронной пластичностью, поэтому, если в определенное время нейроны не научатся соответственно работать, то не научатся уже никогда. Этим временем, как утверждает Я. Цешиньска, является момент, когда ребенок готов к так называемому совместному делению внимания со взрослым. Это умение, от которого зависит обучение путем подражания, совместного действия, следования инструкциям¹². Автор, ссылаясь на исследования нейропсихологов, также утверждает, что наилучшим временем для начала обучения чтению является начало дошкольного периода, т.к. это может способствовать постепенному формированию преимущества левого полушария в вербальной коммуникации, что, в свою очередь, является необходимым условием быстрого чтения с пониманием, а в результате — эффективного обучения.

Список использованных источников

1. Бжезиньска А. Психолого-педагогические проблемы дошкольного образования / А. Бжезиньска, М. Буртовы. — Познань : науч. изд-во УАМ, 1985.
2. Богданович М. Метод хорошего старта / М. Богданович. — Варшава : ВСиП, 1985.
3. Доман Г. Как научить читать маленького ребенка / Г. Доман, Дж. Доман. — Быдгошч : EXCALIBUR, 1992.
4. Каминьска К. Обучение чтению детей дошкольного возраста / К. Каминьска. — Варшава : ВСиП, 1999.
5. Куровска Б. Ребенок с предрасположенностью к дислексии в дошкольном учреждении / Б. Куровска. — Краков : науч. изд-во УП, 2011.
6. Майхжак И. Называние мира – поименное называние мира / И. Майхжак. — Кельце : МАЦ-образование, 2005.
7. Оконь В. Новый педагогический словарь / В. Оконь. — Варшава : изд-во Жак, 1996.

---

² Богданович М. Метод хорошего старта / М. Богданович. — Варшава : ВСиП, 1985. — С. 26–30.

¹² Цешиньска Я. Краковский метод для детей с нарушениями развития / Я. Цешиньска. — Краков : Omega Stage Systems – Энджей Цешиньски, 2013. — С. 360–361.

8. Роцлавски Б. Обучение чтению и письму / Б. Роцлавски. — Гданьск : Глоттиспол, 1996.
9. Харлок Е. Развитие ребенка / Е. Харлок. — Варшава : ПВН, 1985.
10. Хенрик А. Асимметрия, интеграция полушарий и поведение / А. Хенрик. — Люблин : изд-во ун-та Марии Кюри-Склодовской, 1992.
11. Цешиньска Я. Обучение чтению шаг за шагом. Как бороться с дислексией? / Я. Цешиньска. — Краков : науч. изд-во АП, 2001.
12. Цешиньска Я. Краковский метод для детей с нарушениями развития / Я. Цешиньска. — Краков : Omega Stage Systems – Энджей Цешиньски, 2013.
13. Юрек А. Развитие ребенка и методы обучения чтению и письму / А. Юрек. — Гданьск : Гармония, 2012.

**Отич Олена Миколаївна,
доктор педагогічних наук, професор,
проректор з науково-методичної роботи
та міжнародних зв'язків ДВНЗ
«Університет менеджменту освіти»**

СТИЛІ УПРАВЛІННЯ: АНАЛІЗ НАУКОВИХ ПІДХОДІВ ДО ВИЗНАЧЕННЯ СУТНОСТІ І ВИДІВ

Анотація. *На основі аналізу психологічних і педагогічних підходів до визначення сутності та різновидів стилів діяльності виявлено особливості та схарактеризовано основні стилі управління. Обґрунтовано переваги демократичного, ситуативного та партисипативного стилів керівництва над авторитарним, ліберально-анархічним та непослідовним стилями. Розкрито залежність стилю управління керівника від рівня професійної зрілості підлеглих.*

Ключові слова: *управління, стиль, індивідуальний стиль діяльності, стиль управління, керівник, управлінська діяльність.*

Отыч Елена Николаевна

СТИЛИ УПРАВЛЕНИЯ: АНАЛИЗ НАУЧНЫХ ПОДХОДОВ К ОПРЕДЕЛЕНИЮ СУЩНОСТИ И ВИДОВ

Аннотация. *На основе анализа психологических и педагогических подходов к определению сущности и видов стилей деятельности выявлены особенности и охарактеризованы основные стили управления. Обоснованы преимущества демократического, ситуативного и партисипативного стилей руководства над авторитарным, либерально-анархическим и непоследовательным стилями. Раскрыта зависимость стиля управления руководителя от уровня профессиональной зрелости подчиненных.*

Ключевые слова: *управление, стиль, индивидуальный стиль деятельности, стиль управления, руководитель, управленческая деятельность.*

Otych Olena Mykolayivna

THE STYLES OF MANAGEMENT: ANALYSIS OF SCIENTIFIC APPROACHES TO DEFINING THE ESSENCE AND TYPES

Abstract. *On the basis of analysis of the psychological and pedagogical approaches to determination of essence and types of styles of activity are educed features and described basic styles of management. Reasonable advantage of democratic, situational and participational styles of governance of authoritarian, liberal-anarchistic and inconsistent styles. Dependence of style of management of leader is exposed on the level of professional maturity of inferiors.*

Keywords: *management, style, individual style of activity, management style, leader, administrative activity.*

Постановка проблеми

Актуальність проблеми дослідження. Початок ХХІ століття характеризується неймовірним прискоренням темпів розвитку усіх сфер суспільної практики, переходом від індустріальних до наукоємних інформаційних та комунікативних технологій, динамічними змінами на ринках праці, товарів і послуг. В ефективній організації цих новітніх цивілізаційних процесів та управлінні ними винятково важливу роль відіграють менеджери різних рівнів.

Водночас життя засвідчує, що реальним керівником є не той, хто наділений повноваженнями офіційно, а той, за ким підлеглі визнають право керувати ними. Для цього фахівцеві в галузі менеджменту необхідні спеціальні особистісні та професійні якості, які дають йому можливість здобути авторитет серед колег й оптимізувати процес управління установою, закладом чи підприємством, перетворивши його на продуктивну й творчу співпрацю усіх працівників, спрямовану на розв'язання професійних завдань з максимально повним урахуванням особистісних потреб кожного.

Таке керівництво ґрунтується на міцних наукових знаннях керівника про сутність і психолого-педагогічні особливості управлінської діяльності й передбачає високий рівень оволодіння ним формами та методами цієї діяльності, що надають йому свободу у її здійсненні та допомагають виробити свій власний управлінський стиль, у якому виявляється його неповторна професійна і творча індивідуальність.

Згідно з результатами історичних наукових розвідок, поняття стилю увійшло в широкий вжиток завдяки використанню у давнину писцями під час написання текстів різного змісту і характеру відповідних їм паличок для письма (латинською мовою – *stilus*). Саме цим було зумовлено виникнення різних стилів мовлення, а згодом і перенесення стильових ознак на характеристику сутнісних особливостей різних явищ і процесів. Таким чином виникли стилі одягу, діяльності, поведінки, мистецтва, боротьби тощо.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

Як загальнонаукова категорія «стиль» базується на позиціях діалектики змісту й форми і, будучи вживаним стосовно людської особистості, вказує на те, що її стильова характеристика втілюється в характерній лише для неї формі її зовнішнього прояву, тобто в певній системі засобів та прийомів діяльності. Разом з тим, оскільки у філософській літературі форма традиційно розглядається у двох аспектах (як зовнішній прояв змісту та внутрішня його організація), то влучним, на нашу думку, є визначення стилю Н. Посталюк як єдності й взаємозумовленості

його зовнішнього прояву та внутрішньої структури, що репрезентується через нього⁹.

Розуміння стилю історично змінювалося під впливом панівних ідей епохи й філософських парадигм. Так, у XVIII ст., коли панував біхевіористський підхід, згідно з яким особистість ототожнювалася з її поведінкою, поняття стилю було втілене у формулі французького натураліста Г. де Бюффона: «Стиль – це людина з усіма її індивідуальними особливостями»¹. Згодом Й. Гете запропонував нову формулу: «Стиль — це прояв найвищих властивостей індивідуальності людини»⁴. Таке тлумачення стилю відбилося на теоріях А. Альфреда, Г. Олпорта, Г. Роршаха, в яких до певної міри ототожнюються поняття індивідуальності, стилю та життєдіяльності.

Виклад основного матеріалу

Тривалий час поняття «стиль» пов'язувалося лише з творчою мистецькою діяльністю, типологією явищ культури певного народу чи епохи, на підтвердження чого слугують численні дефініції стилю, вміщені у довідкових виданнях, згідно з якими він є: сукупністю художніх засобів, характерних для твору мистецтва відомого митця, певної епохи або нації; системою мовленнєвих засобів та ідей, притаманних конкретному твору, жанру або літературному напрямку; засобом, манерою висловлювання думки, поведінки, організації роботи, де індивідуальність виступає суб'єктом діяльності; методом діяльності, сукупністю професійних прийомів у виконанні будь-якої роботи; усталеною цілісністю, характерною єдністю, системою прийомів та засобів діяльності; характеристикою продукту творчості; своєрідним самопроявом особистості суб'єкта діяльності тощо.

Узагальнення цих визначень уможливило висновок, що:

- по-перше, в понятті стилю втілюється розуміння його як сплаву типового (спільні риси, властиві багатьом митцям, які творчо працюють) та індивідуального (притаманного конкретному митцю як представнику певного соціуму);
- по-друге, стиль пов'язується зі свободою вираження, нерегламентованістю й неалгоритмізованістю, варіативністю діяльності, наявністю зони її невизначеності, що залишає людині можливість виявити власну індивідуальність у постановці проміжних цілей, виборі засобів їх досягнення та в реалізації самої діяльності (В. Мерлін);
- по-третє, головною умовою формування стилю визначається особистісна зануреність людини в певну діяльність, повна самовіддача в її здійсненні;

---

⁹ Посталюк Н. Ю. Творческий стиль деятельности: педагогический аспект / Н. Ю. Посталюк. — Казань : Изд-во Казанского ун-та, 1989. — 205 с.

¹ Гей Н. К. Об изучении взаимосвязей метода и стилей / Н. К. Гей // Художественный метод и творческая индивидуальность писателя. — М. : Наука, 1964.

⁴ Либин А. В. Дифференциальная психология: на пересечении европейских, российских и американских традиций / А. В. Либин. — М. : Смысл ; Академия, 2004. — 527 с.

• по-четверте, стиль розглядається у прямій залежності від рівня професійної майстерності фахівця. Майстер, який володіє яскраво вираженим індивідуальним стилем, найчастіше є новатором у своїй галузі. Застосовуючи відомі у теорії й на практиці засоби і прийоми діяльності, він надає їм власного особистісного бачення, завдяки чому відкриває нові шляхи, принципи, методи й форми роботи. Його індивідуальний стиль зумовлюється синтезом індивідуальних особливостей розвитку його особистості та рівнем його професіоналізму.

У психології першим вивчати феномен стилю почав А. Адлер, який визначив його як унікальний стійкий спосіб дії людини, що складається з безлічі мотивів, інтересів, цінностей та проявляється в її поведінці. Вчений довів, що індивідуальні стилі виконують функцію структурування і взаємозв'язку індивідуальності людини із середовищем, відрізняються індивідуальною своєрідністю, варіативною змінністю, ієрархією рівнів, різним ступенем продуктивності і розвитку й формуються спонтанно і цілеспрямовано, свідомо й несвідомо. Вони становлять собою сплав типологічного та індивідуального.

Подальші дослідження з цієї проблеми зумовили диференціацію поняття індивідуального стилю на два самостійні поняття: «стиль» як індивідуально-своєрідна психологічна система окремої людини та «стиль» як сукупність визначальних ознак її діяльності, загальних та індивідуальних способів роботи, що надають можливість максимально використовувати цінні якості людини та компенсувати її недоліки (Є. Клімов).

Зі зміною в суспільній свідомості образу людини від людини-гвинтика до людини-чинника і далі до людини-особистості, відбувалася й еволюція змісту поняття індивідуального стилю: від стилю-інструменту до стилю-варіанту і далі – до стилю-індивідуальності (Д. Леонт'єв)³.

Розгляд поняття стилю стосовно діяльності людини зумовив виникнення поняття *індивідуальний стиль діяльності* (ІСД), який визначається у психології як *«підклас психологічних властивостей індивідуальності, що має низку визначальних ознак, відповідно до яких займає проміжне місце між конституційними чинниками й іншими утвореннями, зокрема, темпераментом, характером, здібностями»* (Я. Стреляу)¹¹; *«стійкий цілісний паттерн індивідуальних проявів, що виявляється у наданні переваги конкретній формі взаємодії суб'єкта з фізичним і соціальним середовищем»*⁴; *«універсальна характеристика й спосіб самопрояву творчої спонтанної індивідуальності»* (О. Лібін)^{4,5}. Останнє уявлення протистоїть

³ Леонт'єв Д. А. Проблема смысла в современной зарубежной психологии / Д. А. Леонт'єв // Современный человек: цели, ценности, идеалы. — М. — Вып. 1. — С. 73–100.

¹¹ Стреляу Я. Местоположение регулятивной теории темперамента (РТТ) среди других теорий темперамента / Я. Стреляу // Иностранная психология. — 1993. — Т. 1. — № 2. — С. 37–48.

⁴ Либин А. В. Дифференциальная психология: на пересечении европейских, российских и американских традиций / А. В. Либин. — М. : Смысл ; Академия, 2004. — 527 с.

⁵ Либин А. В. Стилевые и темпераментальные свойства в структуре индивидуальности человека : автореф. дис. на соискание учен. степ. канд. психол. наук / А. В. Либин. — М. : Ин-т психологии РАН, 1993. — 18 с.

розумінню стилю як формальної характеристики (тобто такої, що надає лише форму поведінці чи діяльності людини), жодним чином не пов'язаної зі змістом, сутністю особистості.

В. Мерлін розглядає індивідуальний стиль діяльності як *системотвірний механізм інтегральної індивідуальності*, який реалізується в операціях внутрішнього й зовнішнього поєднання індивідуальних властивостей і складається зі стилю операцій, стилю дій або реакцій та стилю цілепокладання. Формування ІСД залежить, на його думку, від різнорівневих властивостей людини як індивідуальності. Завдяки ІСД, вважає вчений, виникають нові зв'язки між індивідуальними властивостями її різних ієрархічних рівнів, й тому стиль діяльності визначається ним як виразник інтегральної індивідуальності⁷. Водночас О. Лібін зауважує, що ця продуктивна спроба має бути доповнена положенням про існування основи, яка обмежує багатоманітність стильових проявів індивідуальності, за яку може виступати, на його думку, темперамент у широкому розумінні – як базова формально-динамічна характеристика⁴.

Конкретизацією змісту ІСД в аспекті професійної діяльності є поняття *індивідуальний стиль професійної діяльності (ІСПД)*, під яким науковці розуміють типову для конкретної людини систему психологічних засобів, до яких вона свідомо або стихійно вдається, щоб реалізувати власну індивідуальність, відповідно до вимог професійної діяльності, культури й епохи. Стилі професійної діяльності виникають у процесі становлення та розвитку професії, закріплюються в її продуктах та логіці використовуваних засобів праці й стають своєрідними еталонами, нормативами для людей, які ідентифікують себе з професіоналами у певній галузі діяльності. Отже, ІСПД становить собою єдність професійно незмінного та індивідуально неповторного у тій чи іншій діяльності.

Функціями ІСПД, за В. Мерліним та Є. Клімовим, є: системотвірна, смислотвірна, інструментальна та компенсаторна⁸.

Системотвірна функція ІСПД виявляється в тому, що в міру становлення стилю, по-перше, окремі властивості індивідуальності інтегруються у гармонійне ціле, створюючи неповторне поєднання елементів професійної компетентності; а по-друге, закріплюються індивідуально неповторні способи виконання об'єктивних вимог діяльності, покращуються її результати, підвищується задоволеність особистості своїм професійним вибором.

---

⁷ Мерлін В. С. Очерк интегрального исследования индивидуальности / В. С. Мерлин. — М. : Педагогика 1986. — 254 с.

⁴ Либин А. В. Дифференциальная психология: на пересечении европейских, российских и американских традиций / А. В. Либин. — М. : Смысл ; Академия, 2004. — 527 с.

⁸ Мерлин В. С. Формирование индивидуального стиля деятельности в процессе обучения / В. С. Мерлин, Е. А. Климов // Советская педагогика. — 1967. — № 4. — С. 110–119.

Смислотвірна функція реалізується в різного роду інтенціях професіонала – схильностях, намірах, прагненнях. Визначальним універсальним мотивом становлення ІСПД є прагнення людини завжди залишатися самою собою.

Компенсаторна функція передбачає компенсацію, заміщення тих індивідуальних особливостей особистості, які за своєю сутністю є протилежними стосовно вимог конкретної професії, в результаті чого фахівець досягає успішності у професійній діяльності. Це відбувається завдяки своєрідному поєднанню певних індивідуально-стильових властивостей, що створюють ІСПД як єдину систему. Таким чином ІСПД, який, на думку М. Левітова та І. Страхова, залежить від специфіки діяльності й індивідуально-психологічних особливостей самого суб'єкта діяльності, дає змогу людям з різними індивідуально-типологічними особливостями нервової системи, різною структурою здібностей, темпераменту, характеру досягати високої ефективності у певній професійній діяльності різними способами, компенсуючи при цьому ті індивідуальні особливості, які ускладнюють досягнення успіху.

Інструментальна функція ІСПД полягає в тому, що стиль зумовлює систему операцій, завдяки яким фахівець реалізує власну діяльність, досягає поставлених цілей⁸.

Доповнюючи цю структуру новими компонентами, О. Гребенюк у числі основних функцій індивідуального стилю професійної діяльності виокремлює системотвірну, опосередковану, регуляторну, синтезовану та евристичну².

Механізмом становлення ІСПД є особистісно-діяльнісна саморегуляція, яка спонукає суб'єкта до самовдосконалення діяльності в процесі професійного саморозвитку і самоосвіти. Таким чином, становлення ІСПД відбувається як поетапний процес входження особистості до професійного буття (О. Торхова), джерелом якого є суперечність між її потребою у персоналізації, індивідуалізації власної діяльності, реалізації власної унікальності та наявністю єдиних для всіх професіоналів норм, цілей та завдань професійної діяльності⁶.

Розглядаючи стилі управлінської діяльності, слід звернути увагу на те, що вони зумовлюються передусім особливостями адміністраторських і лідерських якостей керівника і виступають важливим чинником впливу на його взаємини з підлеглими, психологічний клімат у колективі, результати його роботи та ін.

Серед основних стилів управління науковці традиційно виділяють: авторитарний, демократичний, ліберально-анархічний, непослідовний, ситуативний¹⁰.

---

⁸ Мерлин В. С. Формирование индивидуального стиля деятельности в процессе обучения / В. С. Мерлин, Е. А. Климов // Советская педагогика. — 1967. — № 4. — С. 110–119.

² Гребенюк О. С. Педагогика индивидуальности / О. С. Гребенюк. — Калининград, 1995. — 561 с.

⁶ Маркова А. К. Психология профессионализма / А. К. Маркова. — М.: Знание, 1996. — 308 с.

¹⁰ Столяренко Л. Д. Психология делового общения и управления: учебник / Л. Д. Столяренко. — Ростов н/Д: Феникс, 2001. — 512 с.

Авторитарний (або директивний, диктаторський) **стиль** характеризується:

- жорстким одноосібним ухваленням рішень («мінімум демократії»);
- пильним постійним контролем за виконанням рішень із загрозою покарань («максимум контролю»);
- відсутністю інтересу до робітника як особистості.

За рахунок постійного контролю цей стиль керівництва забезпечує досить високі результати роботи (за непсихологічними критеріями: прибуток, продуктивність, якість продукції), але за психологічними критеріями він є непродуктивним. Недоліків у нього більше, ніж позитивів:

- висока вірогідність одноосібних помилкових рішень;
- придушення ініціативи, творчості підлеглих, уповільнення нововведень, застій, пасивність співробітників;
- невдоволення людей своєю роботою, своїм станом, статусом у колективі;
- несприятливий психологічний клімат («підлабузники», «козли-відбувайли», інтриги), що зумовлює підвищене психологічно-стресове навантаження і негативно впливає на психологічне і фізичне здоров'я працівників.

Водночас цей стиль керівництва є доцільним у критичних ситуаціях (аварії, бойові дії тощо).

Демократичний (колегіальний) **стиль** має такі ознаки:

- ухвалення управлінських рішень на основі обговорення проблеми, врахування думок та ініціатив співробітників («максимум демократії»);
- контроль за виконанням ухвалених рішень як з боку керівника, так і співробітників («максимум контролю»);
- зацікавленість керівника і прояв доброзичливої уваги до особистості співробітників, врахування їхніх інтересів, потреб, особливостей.

Демократичний стиль є найефективнішим, оскільки він забезпечує високу вірогідність ухвалення правильних, виважених рішень, високі показники виробництва, ефективність праці, ініціативу, активність співробітників, задоволеність людей своєю роботою і членством у колективі, сприятливий психологічний клімат і згуртованість колективу.

Водночас реалізація демократичного стилю уможливується за наявності в керівника високих інтелектуальних, організаторських і комунікативних здібностей, визнаного особистого авторитету.

Ознаками **ліберально-анархічного** (нейтрального, поблажливого, «попустительського») **стилю** є:

- «максимум демократії» – усі можуть висловлювати свої позиції, але реального їх врахування й узгодження не прагнуть;
- «мінімум контролю» — навіть ухвалені рішення не завжди виконуються, немає контролю за їх реалізацією, усе пускається на «самоплин», наслідком чого є низькі результати роботи;

- люди не задоволені своєю діяльністю, керівником;
- психологічний клімат у колективі несприятливий – немає співробітництва, відсутній стимул щодо сумлінної праці, відбувається розшарування колективу на конфліктні підгрупи, які мають свої окремі інтереси.

Непослідовний (алогічний) стиль виявляється у немотивованому, непередбачуваному й недоцільному переході керівника від одного стилю управління до іншого, що зумовлює вкрай низькі результати роботи й максимальну кількість конфліктів і проблем.

Ситуативний стиль – або *стиль ефективного менеджера* – відзначається гнучкістю, індивідуальним підходом, урахуванням ситуації, що склалася, рівня психологічного розвитку очолюваного ним колективу і кожного конкретного співробітника, зокрема.

Окрім проаналізованих вище стилів управління, більшість зарубіжних фахівців з менеджменту виділяють ще один ефективний стиль – **партисипативний (співучасний)**, який характеризується такими рисами:

- регулярні наради керівника із підлеглими;
- відкритість у стосунках між керівником і підлеглими;
- залученість підлеглих до розроблення і ухвалення організаційних рішень;
- делегування керівником низку повноважень і прав своїм підлеглим;
- участь рядових працівників як у плануванні, так і у здійсненні організаційних змін;
- створення особливих групових структур, наділених правом самостійного ухвалення рішень (групи контролю якості);
- надання працівнику можливості автономно розробляти проблеми й нові ідеї.

Партисипативний стиль слід застосовувати за умов, якщо:

- керівник упевнений в собі, має високий освітній, управлінський і творчий рівень, вміє цінувати й використовувати творчі пропозиції підлеглих;
- підлеглі мають високий рівень професійної компетентності, інтерес до роботи, сформовані потреби у творчості, незалежності, особистісному зростанні;
- задача, що стоїть перед працівниками, передбачає множинність рішень, вимагає теоретичного аналізу й високого професіоналізму, творчого підходу.

Отже, партисипативний стиль є доцільним у наукоємних виробництвах, наукових установах та інноваційних закладах освіти.

Творці теорії ситуаційного лідерства П. Херсі й К. Бландед довели, що стиль взаємодії між керівником і підлеглими якнайтісніше пов'язаний з рівнем професійної зрілості останніх, тобто у міру зростання професіоналізму колективу чи співробітника, керівник:

- усе менше управляє й усе більше підтримує співробітника, вселяючи в нього впевненість у своїх силах;

• із досягненням співробітником середнього рівня професійної зрілості керівник не лише менше управляє ним, а й менше емоційно підтримує його, оскільки підлеглий вже у змозі сам контролювати себе і зменшення опіки з боку керівника розцінюється ним вже як підвищення довіри до себе.

Такий підхід передбачає чотири види стосунків у системі «керівник – підлеглий»: наказ, доведення (навчання), співучасть і делегування (див. табл.).

Таблиця
Види стосунків у системі «керівник – підлеглий»¹⁰

№ з/п	Рівень розвитку підлеглого, колективу	Форми управлінської поведінки
1	<i>Низький рівень:</i> не хочуть працювати, не вміють працювати (низька кваліфікація, несумлінність працівників)	<i>«Авторитарна вказівка» (наказ):</i> 1) інструктаж, чіткі вказівки, що і як робити; 2) постійний контроль роботи; 3) за необхідності – покарання, відзначення помилок і гарно зробленої роботи, заохочення працівників до підвищення результатів роботи
2	<i>Середній рівень:</i> хочуть працювати, але ще не вміють (недостатньо досвіду, хоча володіють певними базовими навичками, й старанні, сумлінні)	<i>«Популяризація» (доведення):</i> 1) вказівки, інструктаж у популярній формі (наставництво, порада, рекомендація, надається і можливість самостійно працювати); 2) регулярний контроль роботи; 3) уважне, доброзичливе ставлення; 4) інтенсивне спілкування (оцінювання індивідуальних, професійних і характерологічних якостей, виявлення спільних інтересів); 5) за необхідності – застосування наказів; 6) винагородження позитивної поведінки, за необхідності – покарання
3	<i>Достатній рівень:</i> хочуть і вміють працювати (мають базові навички й кваліфікацію, достатні для більшості аспектів роботи). Подальший розвиток такої групи співробітників вимагає, щоб вони у своїй роботі брали на себе більше відповідальності й щоб їхній моральний стан залишався позитивним	<i>«Участь в управлінні» (співучасть):</i> 1) проведення консультацій зі співробітниками з окремих питань, запитування порад від них; 2) заохочення ініціатив підлеглих, висловлення їм своїх зауважень, пропозицій; 3) надання більшої самостійності; 4) обмеження прямих вказівок і контролю; 5) створення системи самоконтролю співробітників; 6) постановка цілей без уточнення способів їх досягнення; 7) активне спілкування; 8) винагородження активності, ініціативи, гарної роботи
4	<i>Високий рівень:</i> хочуть і вміють працювати творчо (спеціалісти екстракласу, які досягли високої кваліфікації, відповідальні, ініціативні)	<i>«Передача повноважень» (делегування):</i> 1) висунення проблем, пояснення цілей і досягнення згоди стосовно них; 2) надання необхідних прав, повноважень співробітнику для самостійного розв'язання проблеми; 3) уникання втручання у справи; 4) підтримка самоуправління і самоконтролю у співробітників; 5) надання підтримки у разі прохання про неї; 6) серйозне реагування на прохання

Низький рівень розвитку підлеглих і колективу вимагає від керівника застосування більш жорстких і регламентованих дій, які до певної міри обмежують

¹⁰ Столяренко Л. Д. Психология делового общения и управления: учебник / Л. Д. Столяренко. — Ростов н/Д : Феникс, 2001. — 512 с.

їхню свободу і водночас посилюють відповідальність, що дає змогу досягти запланованих результатів роботи. Середній рівень розвитку колективу й підлеглих спрямовує керівника на посилення їхньої мотивації і допомогу їм у роботі. Достатній рівень розвитку колективу і працівників зумовлює необхідність дій керівника щодо більш активного залучення їх до розв'язання виробничих проблем, виявлення уваги і поваги до їхньої особистості. Високий рівень розвитку колективу і співробітників висуває до керівника вимогу щодо визнання й гідної оцінки їхнього професіоналізму, поваги до них і надання їм якомога більшої свободи для продуктивної і творчої праці. При цьому неприпустимою є регламентація професійної діяльності фахівців, дріб'язкова опіка, а тим більше посилений контроль, який сприймається працівниками як недовіра до них і заважає встановленню сприятливого психологічного клімату в колективі.

Висновки

Отже, в управлінській діяльності керівника можуть і мають гнучко поєднуватися різні стилі управління, які обов'язково мусять бути адекватними ситуації взаємодії керівника з підлеглими, відповідати рівню їхнього професійного розвитку й соціальної зрілості і сприяти налагодженню продуктивної творчої співпраці, що приносить високі виробничі результати і надає моральне задоволення її учасникам.

Список використаних джерел

1. Гей Н. К. Об изучении взаимосвязей метода и стилей / Н. К. Гей // Художественный метод и творческая индивидуальность писателя. — М. : Наука, 1964.
2. Гребенюк О. С. Педагогика индивидуальности / О. С. Гребенюк. — Калининград, 1995. — 561 с.
3. Леонтьев Д. А. Проблема смысла в современной зарубежной психологии / Д. А. Леонтьев // Современный человек: цели, ценности, идеалы. — М. — Вып. 1. — С. 73–100.
4. Либин А. В. Дифференциальная психология: на пересечении европейских, российских и американских традиций / А. В. Либин. — М. : Смысл ; Академия, 2004. — 527 с.
5. Либин А. В. Стилевые и темпераментальные свойства в структуре индивидуальности человека : автореф. дис. на соискание учен. степ. канд. психол. наук / А. В. Либин. — М. : Ин-т психологии РАН, 1993. — 18 с.
6. Маркова А. К. Психология профессионализма / А. К. Маркова. — М. : Знание, 1996. — 308 с.
7. Мерлин В. С. Очерк интегрального исследования индивидуальности / В. С. Мерлин. — М. : Педагогика 1986. — 254 с.

8. Мерлин В. С. Формирование индивидуального стиля деятельности в процессе обучения / В. С. Мерлин, Е. А. Климов // Советская педагогика. — 1967. — № 4. — С. 110–119.
9. Посталюк Н. Ю. Творческий стиль деятельности: педагогический аспект / Н. Ю. Посталюк. — Казань : Изд-во Казанского ун-та, 1989. — 205 с.
10. Столяренко Л. Д. Психология делового общения и управления: учебник / Л. Д. Столяренко. — Ростов н/Д : Феникс, 2001. — 512 с.
11. Стреляу Я. Местоположение регулятивной теории темперамента (РТТ) среди других теорий темперамента / Я. Стреляу // Иностранная психология. — 1993. — Т. 1. — № 2. — С. 37–48.

Otych Olena Mykolayivna

THE STYLES OF MANAGEMENT:

ANALYSIS OF SCIENTIFIC APPROACHES TO DEFINING THE ESSENCE AND TYPES

The transition from industrial society to knowledge society, based on information and communication technologies, leads to dynamic changes in the labor markets, goods and services and requires improving the management of these processes. However, life shows, that the real leader is not one, who has the authority officially, but one, for whom subordinates recognize the right to manage them. The specialist in management requires special personal and professional qualities, that allow him to gain credibility among colleagues and optimize the management of the establishment or enterprise, turning it into a productive and creative collaboration of all employees, aimed at solving professional problems with the fullest taking into account the personal needs of each.

This guidance is based on solid scientific knowledge of manager about the nature and psycho-pedagogical features of management activities and provides a high level of mastery of forms and methods of activities that give him freedom and allow its implementation into develop his own management style.

The concept of «style» reflects the typical method of human activity, a set of professional techniques in the performance of any work.

Styles of management activities are determined by the features administrator and manager and leadership, skills is an important factor influencing the relationships manager with subordinates psychological climate in the team, the results of his work and others.

The main styles of management, which scientists traditionally isolated, are: authoritarian, democratic, liberal-anarchistic, inconsistent, situational and participational. However, in the management of the head may have the flexibility to combine different styles of management, that must be adequately interaction manager with subordinates, consistent with their level of professional development and social maturity and facilitate productive creative collaboration, that determinate high production results and provides moral satisfaction to the participants.

**Natalia Pryhodkina,
Ph.D., associate professor,
associate professor of Department of management
of educational institutions and pedagogics of high school**

USING TECHNOLOGY OF INVERTED TRAINING IN PREPARATION OF MASTERS IN PEDAGOGY OF HIGHER SCHOOL

Annotation. *The author describes the essence of the "inverted learning" concepts, provides a comparative analysis of the traditional inverted training. In article there is noted that the value of the inverted classes is an ability to use study time for group activities, where students can discuss the content of the lecture, test their knowledge and interact with each other in practice.*

Keywords: *«inverted learning», flipped classroom, teaching information and communication technologies, Internet, video lecture.*

Приходькіна Наталія Олексіївна

ВИКОРИСТАННЯ ТЕХНОЛОГІЇ ПЕРЕВЕРНЕНОГО НАВЧАННЯ У ПРОЦЕСІ ПІДГОТОВКИ МАГІСТРІВ З ПЕДАГОГІКИ ВИЩОЇ ШКОЛИ

Анотація. *Авторкою розглянуто сутність поняття «перевернене навчання», подано порівняльний аналіз переверненого навчання з традиційним. Зазначено, що цінність перевернених класів у можливості використовувати навчальний час для групових занять, де студенти можуть обговорити зміст лекції, перевірити свої знання й взаємодіяти один з одним у практичній діяльності.*

Ключові слова: *«перевернене навчання», перевернений клас, інформаційно-комунікаційні технології навчання, Інтернет, відеолекція.*

Приходькина Наталия Алексеевна

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ТЕХНОЛОГИИ ПЕРЕВЕРНУТОГО ОБУЧЕНИЯ В ПРОЦЕССЕ ПОДГОТОВКИ МАГИСТРОВ ПО ПЕДАГОГИКЕ ВЫСШЕЙ ШКОЛЫ

Аннотация. *Автором рассмотрены сущность понятия «перевернутое обучение», представлен сравнительный анализ перевернутого обучения с традиционным. Отмечено, что ценность перевернутых классов в возможности использовать учебное время для групповых занятий, где студенты могут обсудить содержание лекции, проверить свои знания и взаимодействовать друг с другом в практической деятельности.*

Ключевые слова: *«перевернутое обучение», перевернутый класс, информационно-коммуникационные технологии обучения, Интернет, видеолекция.*

Introduction. The modern learning process main requirement is to make the students more active. It helps to form their active lifestyle, independence, interest in a subject, to make their knowledge and skills better. The strategies and directions of the radical educational changes are clearly defined in National development strategy of education in Ukraine for the period up to 2021, the laws of Ukraine «on Education» and «on Higher Education», the National Program of Informatization of Ukraine, where the development of education based on the modern pedagogical concepts, the establishment of the personal and operational pedagogical technologies, especially the ICT studies, in the educational process of higher educational establishments are emphasised.

Problem. The higher educational reform leads to the development of the distance education concept, which provides the development of different technologies, including a blended learning. The blended learning means an educational technology, which is realized in combination of the full-time and electronic education. This is a «blending» of the class-and-lesson system and modern digital education. The most famous form of the blended learning is a flipped classroom.

Literary review. The researches about the ICT study usage by the lecturers are described in the works of V. Bykova, L. Zabrodska, O. Yelnykova, L. Liakhotska, V. Oliinyk and other. The implementation of the «flipped classroom» technology in the training process was investigated by such researches as D. Berhman, K. Buhaichuk, O. Yelnykova, M. Kurvits, E. Popov, A. Sams and other.

Body paragraphs. During the lectures the students often try to apprehend all the material they hear. They have no possibility to stop and think the information over, because they can miss some important things. That is why they try to write down the lecture. The students, who possess a wide range of computer skills, want and can use them while learning the new subjects. The video and other data medium let the students have an absolute control over the lecture. They can watch, rewind or fast it forward the way they need.

The flipped classroom is a pedagogical model, which provides the lecture presentation and home task organisation in reverse. At home the students watch the short video lectures and during the class they do the exercises, discuss the projects and have some disputes. The video lectures are often considered as the key component in the flipped approach. Such lectures are recorded by the lecturers and uploaded to the Internet or kept in some on-line file sharing storage. The accessibility to the video is so spread nowadays that it can be made an integral part of the flipped classroom concept².

---

² Каленський А. А. Застосування педагогічних інформаційних технологій у навчальному процесі вищої школи / А. А. Каленський. — К. : Аграрна освіта, 2011. — 280 с.

The authors of the «flipped class» model of teaching are the chemistry teachers Aaron Sams and Jonathan Bergmann. In 2008 they started to record their lectures and «flip» them to homework. Aaron Sams thinks that in the classroom the students should not just get the theory, but show how they can apply the knowledge, which they have got from the video at home.

In their book «Flip Your Classroom: Reach Every Student in Every Class Every Day» they point out the peculiarities and possibilities of this technology. However the scientists note, that some material is better to be given at a lecture than with a help of a video. That means, that teachers should not use the methods, which do not fulfil the contents of the material.

In 2010 Clintondale High School in Detroit, USA, put into practice the «flipped classroom» model and became the first «flipped school».

One of the examples of the new approach successful implementation is the Pennsylvania State University. Here more than thousand and a half students are successfully learning the accounting, using the «flipped classroom» technology video lectures. The students should discuss the material and apply the knowledge, which they have got after watching the video lectures.

The research of Center for Digital Education and Sonic Foundry shows that among the Internet community of Educational Exchange (Center for Digital Education) members, half of the teachers staff is already using the «flipped classroom» technology or is planning its implementation during the coming 12 months. 309 responses were taken. There are some basic reasons, why teachers prefer the «flipped classroom» model: better learning experience for the students, the accessibility of ICT, the first positive results taken. While using this model, the teachers discover the rise of the students' activity, number of discussions and development of cooperation in the classroom. They think, that the important thing is the possibility to make the learning process personalized for every student, to raise the learning efficiency and to rate the students more accurately. 69% of the interviewed think, that the most acceptable number of students in the «flipped classroom» is from 11 to 30.

The «flipped classroom» concept is based on such ideas as active learning, students' occupation in the general activity, combined learning system and of course podcast. The «flipped classroom» is important, because the learning time is used for a group study, where the students can discuss the contents of a lecture, check their knowledge and interact with each other practically. During the classes a teacher is a coach or consultant, who encourages the students to make their own researches and cooperate with each other.

In the «flipped classroom» model the role of a teacher is changed. That means, that a teacher yields his or her functions in favour of the cooperation and mutual contribution in the learning process. The students, whose function used to be the

passive comprehension of the prepared material, should also change. In the «flipped classroom» model the students take more responsibility of their learning, for them to be motivated in making an experiment. The activity can be ruled by the students and the communication between them can become a determinant process driving force, which is aimed at learning with the help of practical skills. What makes the «flipped classroom» special is the shift of priorities from giving the prepared material to the work on its improvement.

Let's compare the conventional and «flipped» model of learning according to some criteria: the student's role, the teacher's role, the role of ICT in the learning process, the methods and structure used during the classes (table 1).

Table 1

The conventional and «flipped» models of learning comparison

	The conventional learning	The «flipped» learning
Student	Passivity, the absence of initiative and wish in self studying. The working model «listen, remember, retell»	The students' occupation in the learning process. The responsibility of the learning. The cooperation with the all learning process participants. The comprehension of learning
ICT	The technologies and web tools usage in the learning process	The ICT working methods and forms change
Teacher	Giving knowledge, keeping the discipline in the class, students' knowledge control	Learning situation construction, making the students to be responsible for their learning
Methods	The passive methods of giving the learning material, when the information comes from a teacher to a student	Active and interactive learning methods. Personal oriented approach
The structure of the lesson	During the lecture in the class the students listen to the theory without any opportunity to discuss it because of the time limit	At home the students watch the video lectures with a theory and discuss the problematic moments during the class

There are many «flipped classroom» models of teaching. This term is used to describe nearly any learning structure, which is based on watching the recorded lectures with their following discussion during the class. The students can watch several 5–7 minutes lectures in one general model. During the on-line inquiry or some tasks the students can be asked to prove the knowledge they have got. Direct inquiry response and the possibility to watch a video again make it easier to understand some difficult things. The short video lectures with a theory let the students learn the material in a suitable speed, rewind to some important moments and skip the already known facts. As a result at the class the students are ready to use the software and do the creative projects with others. When analysing the material during the class, the teachers can find out the mistakes in the theory comprehension, especially the most widespread ones. In addition the common projects can make the social interaction between students better and the information perception easier.

The teachers can make discussions during the class or even turn it into a studio, where the students can interact with each other, apply the lecture theory and the other material, which they have observed outside the classroom. The teachers, as the

experts in the field, set different approaches, specify the content and observe the progress. To solve the problem, which is the subject of the work for several students, the teachers can organize them into a working group. Some teachers use only several flipped classroom model of teaching elements or several flipped lectures during all the learning course.

We believe, that the «flipped classroom» model of teaching makes great use for the postal tuition students. The subjects present great deal of material. But there are only 24 contact hours or even less. It is impossible to make the students comprehend such a big deal of material and form good practical skills within the time limit by the conventional means of classical pedagogics. The teachers should search for the ways of lectures and practical courses intensification. Within the time limit the «flipped classroom» stipulates the rejection of such ineffective methods: the students' public presentations, general questioning, lecture dictation, watching the long training films and presentations. Instead the elements of cooperation pedagogics are implemented when the teacher acts as a colleague and consultant. The students comprehend the learning material themselves developing their cognitive activity and independence.

Before implementing the «flipped classroom» model of teaching you should weigh, whether it is suitable for the curriculum and the students. The critics doubt, whether the students will be receptive to the new learning ideology, whether it is possible to record the lectures in a good quality, whether the technologies are accessible to the teachers.

Approbation of the research results. During the «Innovative pedagogical technologies» course taken by the students of Higher Education Pedagogy (HEP) field, we approbated the «flipped classroom» model. As these students are getting the second degree in pedagogics and working as lecturers, they were proposed to make a creative task during the intersession period: to approbate the «flipped classroom» model in their classes. This includes making the training system project (the contents of lessons), which suits the educational standard of the subject, which they teach and make the play list of video with a theory. There are open educational resources (also in Ukrainian), where they could take the videos, so they might not record the material themselves. They could add the links to the book chapters in the play list. The electronic educational resources (EER) helped them to raise the learning efficiency. The EER is a specific educational accessory for the students' self studying. This makes them intensely active, individualizes their work and gives the opportunity to manage their cognitive activity themselves⁴. The EER combine the e-learning modules of three types: informational, practical and control. They are followed by the

---

⁴ Мур М. Информационные и коммуникационные технологии в дистанционном образовании : специализир. учеб. курс / Г. Майкл, М. Мур, У. Макинтош, Л. Блэк ; пер. с англ. — М. : Издательский дом «Обучение-Сервис», 2006.

subject videos and interactive tasks. For the practical courses (in mathematics, physics, chemistry) the EER provide laboratory works, homework assignments and the examples of how to do the tasks.

As a technological base for the flipped classroom realisation Moodle system may be used. Moodle (Modular Object-Oriented Dynamic Learning Environment) is a regulating educational system, which is oriented on the interaction between a teacher and a student². Using Moodle the teacher makes the course of lectures material, presentations, practical tasks, tests and pictures, diagrams, tables, links and other Internet resources. Moodle is the center of learning material making and means of interaction between a teacher and a student, where the first can always provide a help.

After the intersession period we made a survey of HEP students about the realization of flipped classroom model. The results showed mainly the positive response about the flipped classroom. 87% of students admitted, that the flipped classroom helped them to enjoy their work more, 67% said about the students' better testing results, 80% noticed the better attitude of the students towards the learning process, 99% are ready to use these forms of study elements further. In particular, the answers were the following: «this was the most serious and successful step I have made during the 11 years of working as a teacher», «the changes are appreciable and I can work with the students more effectively», «the students are really interested in working at the class», «the students asked to keep on working this way», «I have been teaching philosophy for 10 years and never seen that the students worked so assiduously and comprehended the material so well», «the flipped studying made a better possibility and efficiency in individual communication with the students», «I think, that the conventional teaching methods I will use seldom» and other.

In the context of the «flipped classroom» there arises a question: how to make the students interested in learning the forward material, if they usually do not do the home task properly. They think, that the only way of solving this problem is using the interesting, informative and understandable content in the video lessons, video lectures or books, which are used in this methodology.

But the students admit, that it is easy to make mistakes when learning according to the flipped classroom model. Though the idea is very simple, the efficient «switch» requires the diligent preparation. The lectures recording requires a lot of teachers' time, so that the classroom and extracurriculum elements look like a single unit, for the students to understand the principle of this model and to be motivated to prepare for the classes. And finally the implementation of the flipped classroom model means the additional bit of work and requires some new teachers' skills. But this process can be made easier by integrating the model gradually.

---

² Каленський А. А. Застосування педагогічних інформаційних технологій у навчальному процесі вищої школи / А. А. Каленський. — К. : Аграрна освіта, 2011. — 280 с.

The students complain about the absence of full-time lectures, especially knowing that the video lectures are accessible to everyone in the Internet. That is why they can not judge the practical meaning of the model. They ask, what they can get from such a learning, just browsing the Internet. Those students, who used to visit the lectures, can easily miss the practical courses, so they miss the real value of the flipped studying. Finally, even if the students appreciate this learning model their technical resources not always give the opportunity to watch a video in a good quality.

Conclusions

So, the flipped study technology gives the opportunity to change the learning approach from passive to active. As a result the students are well prepared for their future career and comprehend the material deeper. This model, as one of the mixed learning types, helps to use the teachers' and students' time efficiently.

Bibliography

1. Ахмад І. М. Навчання в дистанційній і змішаній формі студентів ВНЗ / І. М. Ахмад // Сучасні підходи та інноваційні тенденції у викладанні іноземних мов: матеріали VII Міжнар. наук.-практ. конф. (13 берез. 2012 р.). — К. : НТУУ «КПІ». — 248 с.

2. Каленський А. А. Застосування педагогічних інформаційних технологій у навчальному процесі вищої школи / А. А. Каленський. — К. : Аграрна освіта, 2011. — 280 с.

3. Курвитс М. Переворачиваем обучение. Часть первая: предпосылки модели обучения «перевернутый класс» [електронний ресурс] / М. Курвитс. — Режим доступу : http://blognauroke.blogspot.com/2013/09/blog-post_26.html

4. Мур М. Информационные и коммуникационные технологии в дистанционном образовании : специализир. учеб. курс / Г. Майкл, М. Мур, У. Макинтош, Л. Блэк ; пер. с англ. — М. : Издательский дом «Обучение-Сервис», 2006.

5. Приходькіна Н. О. Використання технології «переверненого навчання» у професійній діяльності викладачів вищої школи / Н. О. Приходькіна // Науковий вісник Ужгородського національного університету. — 2014. — Вип. 30. — С. 141–144. — (Серія «Педагогіка. Соціальна робота»).

6. Q&A: Jon Bergmann, Flipped Classroom Pioneer, Reflects on His Journey / Ricky Ribeiro. — Access mode : <http://www.edtechmagazine.com/k12/article/2013/11/qa-jon-bergmann-flipped-classroom-pioneer-reflects-his-journey>

7. <http://flipped-learning.com>

8. <http://www.knoxnews.com/news/2012/oct/01/stem-teacher-uses-flip-method-to-put-classroom>

Ружицький Валерій Андрійович,
кандидат педагогічних наук, директор
КЗ КОР «Білоцерківський
гуманітарно-педагогічний коледж»

РОЗВИТОК ПРОФЕСІЙНИХ ХУДОЖНИХ УМІНЬ У МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА В ПРОЦЕСІ ФОРМАЛЬНОЇ, ІНФОРМАЛЬНОЇ Й НЕФОРМАЛЬНОЇ ОСВІТИ

Анотація. У статті проаналізовано шляхи розвитку професійних умінь майбутніх учителів образотворчого мистецтва в процесі формальної, неформальної та інформальної освіти, виокремлено види діяльності та форми робіт зі студентами, які впливають на результативність професійних умінь.

Ключові слова: професійні уміння, майбутній учитель образотворчого мистецтва, формальна, неформальна та інформальна освіта.

Ружицкий Валерий Андреевич

РАЗВИТИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ ХУДОЖЕСТВЕННЫХ УМЕНИЙ У БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОГО ИСКУССТВА В ПРОЦЕССЕ ФОРМАЛЬНОГО, ИНФОРМАЛЬНОГО И НЕФОРМАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация. В статье проанализированы пути развития профессиональных умений будущих учителей изобразительного искусства в процессе формального, неформального и информального образования, выделены виды деятельности и формы работ со студентами, которые влияют на результативность профессиональных умений.

Ключевые слова: профессиональные умения, будущий учитель изобразительного искусства, формальное, неформальное и информальное образование.

Valery Ruzhytsky

ART DEVELOPMENT OF PROFESSIONAL SKILLS OF FUTURE TEACHERS OF FINE ART IN THE PROCESS OF FORMAL, AND INFORMAL EDUCATION ARE ANALYZED IN THE ARTICLE

Abstract. The article analyzes the ways of professional skills of future teachers of fine arts in the formal, non-formal education and informal education, singled activities and forms of work with students that affect the performance of professional skills.

Keywords: professional skills, the future teacher of fine art, formal, non-formal education and informal education.

Постановка проблеми

Сучасні освітні тенденції, які проголошують проблеми неперервного навчання, навчання протягом життя, є наслідком глобалізації та інформатизації всіх

освітніх процесів. Інформаційний світ і педагогічні інновації постійно змінюються, оновлюються та вдосконалюються, тому студенти вже не можуть обмежуватися кількома роками навчання у вищому навчальному закладі, натомість потребують постійного самовдосконалення й навчання. Нині відбувається процес зближення та взаємодоповнення формальної, неформальної й інформальної освіти. Процеси системного наукового дослідження у вітчизняній освіті потребують механізмів взаємодії усіх трьох її гілок (формальної, неформальної та інформальної), з урахуванням європейського та міжнародного співробітництва, обміну досвідом та взаємодії. Тенденції до постійного розвитку та посилення взаємовпливу і взаємопроникнення між формальною, неформальною й інформальною освітою умотивовують появу нових видів навчання, особливо у сфері набуття студентами професійних умінь.

Актуальність проблеми дослідження. Студенти мистецьких факультетів та молодь, яка прагне здобути професію вчителя образотворчого мистецтва, особливу увагу приділяють набуттю професійних художніх умінь, що формуються в процесі навчання й удосконалюються впродовж професійного життя, набуваючи нових форм і трансформацій. Саме тому проблема розвитку професійних умінь потребує подальшого дослідження та ґрунтовного вивчення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Ґрунтовними у педагогічній науці є розроблення із класифікації щодо з'ясування змісту педагогічних умінь у працях І. Зязюна, Л. Крамущенко, В. Семиченко, які пов'язують педагогічні вміння з рівнем виконання педагогічної діяльності і трактують їх як «способи педагогічної діяльності»⁴. Аналіз науково-літературних джерел доводить, що питанням професійних художніх умінь студентів приділяли увагу С. Архангельський, Ю. Бабанський, В. Беспалько, Л. Виготський, П. Гальперін, Т. Ільїна, Є. Кабанова-Меллер, О. Леонт'єв, М. Махмутов, Н. Менчинська, К. Платонов, С. Рубінштейн, М. Скаткін, Н. Тализіна та ін. Невирішеним залишається питання взаємозв'язку та подальшого розвитку взаємодії формальної, неформальної й інформальної освіти в сенсі розвитку професійних художніх умінь студентів.

Мета статті — проаналізувати процес розвитку професійних художніх умінь майбутніх учителів образотворчого мистецтва в процесі формальної, неформальної й інформальної освіти, визначити основні види діяльності та форми розвитку професійних художніх умінь у цих напрямках для студентів педагогічних коледжів, майбутніх учителів образотворчого мистецтва.

---

⁴ Зязюн І. А. Неперервна освіта як основа соціального поступу / І. А. Зязюн // Неперервна професійна освіта: теорія і практика : зб. наук. пр. : у 2-х ч. ; за ред. І. А. Зязюна, Н. Г. Ничкало. — К., 2001. — Ч. 1. — С. 16.

Виклад основного матеріалу

Видатні педагоги В. Сухомлинський, К. Ушинський, С. Шацький зазначали, що для кожного педагога важливим та актуальним завжди є поєднання знань, педагогічних здібностей, умінь, професіоналізму і високої культури особистості⁴. У багатьох психолого-педагогічних дослідженнях *уміння* найчастіше розглядають як засвоєний суб'єктом спосіб виконання дій, що забезпечує здатність їх ефективного використання відповідно до поставленої мети й умов. Розвиток таких умінь здійснюється на основі активного, свідомого та цілеспрямованого практичного використання представленого в знаннях і навичках досвіду людини. Важливого значення набуває досвід, що стає підґрунтям для організації певної системи розумових і практичних дій. У процесі професійної діяльності вміння постійно вдосконалюються, стають засобом досягнення нових цілей. Н. Кузьміна розглядає педагогічні вміння як набуту вчителем здатність на основі знань і навичок виконувати певні види діяльності щодо навчання та виховання учнів у ситуаціях, що змінюються¹⁰, а О. Абдуліна характеризує означене поняття як форму функціонування теоретичних знань¹ і доводить, що в педагогічних уміннях реалізуються психолого-педагогічні знання як цілі, завдання, принципи, методи і прийоми навчання і виховання, а також способи організації педагогічного процесу. Отже, вважаємо, що педагогічні вміння вчителя – це його здатність на основі знань і навичок здійснювати навчання й виховання учнів в умовах, що змінюються. Сутність педагогічних умінь полягає в аналізі вчителем умов і способів розв'язання певного завдання (проблеми), відборі з наявних у досвіді знань, способів діяльності та навичок і їх застосуванні в навчально-виховному процесі.

Але, ураховуючи специфіку роботи вчителя образотворчого мистецтва та науково-методичні аспекти його професійної діяльності, ми можемо наголошувати на тому, що професійні художні вміння студентів, майбутніх учителів, мають певні особливості. Професійні вміння майбутніх учителів образотворчого мистецтва мають різновиди, які визначаються особливістю майбутньої педагогічної діяльності. Розгляньмо шляхи розвитку професійних умінь майбутніх учителів образотворчого мистецтва у процесі формальної, неформальної й інформальної освіти.

Формальна освіта, яка організовується у навчальних закладах, має затверджені програми й терміни навчання, проходить зазвичай у спеціально створених умовах та контролюється державою. Навчальні заклади цієї системи надають «освітні кваліфікації» – посвідчення, атестати, сертифікати, дипломи, титули, що засвідчують здобуття певного рівня знань, умінь, навичок,

---

¹⁰ Кузьміна Н. В. Методи исследования педагогической деятельности / Н. В. Кузьмина. — Л. : ЛГУ, 1970. — 160 с. — С. 48.

¹ Абдуліна О. А. Общепедагогическая подготовка учителя в системе высшего педагогического образования / О. А. Абдуліна. — М. : Просвещение, 1984. — 208 с. — С. 27.

підтверджених оцінкою, що присуджується за загальноприйнятими критеріями¹¹. Тому у вищих навчальних закладах студенти набувають первинні професійні вміння, якими повинен володіти і вчитель образотворчого мистецтва. У процесі формальної освіти визначаються мотиви і професійні потреби студентів, надається інформація щодо змісту, структури та видів професійних умінь майбутніх митців, створюються консультпункти для них. З метою поглиблення й розширення загальнопедагогічних і суспільно-культурологічних знань здійснюється культурологічне наповнення навчального матеріалу програм, вводяться розвивальні теми і завдання.

Навчальні заняття професійного спрямування орієнтуються на розвиток професійної компетентності, педагогічної майстерності майбутніх митців. Фахова складова містить заняття, спрямовані на вдосконалення художньої техніки, комунікативних якостей, оволодіння новітніми художніми техніками та вміннями.

Загалом, професійні вміння учителя образотворчого мистецтва у межах формальної освіти можна розглядати як низку його якостей і властивостей, які виокремлюємо у такі види умінь: *аналітично-пошукові* – здатність формулювати та розв'язувати проблеми; *імпровізаційно-педагогічні* – уміння знаходити нестандартне вирішення в педагогічних ситуаціях, генерувати оригінальні ідеї, висувати гіпотези, креативно мислити; *імпровізаційно-художні* – здатність генерувати асоціації, творчі ідеї у художній діяльності, уміння імпровізаційного малювання на основі асоціативного мислення, творчої уяви, фантазії¹⁷.

Розвиток професійних умінь майбутніх митців — це розгорнутий у часі педагогічний процес, що сприяє особистісно-професійному зростанню майбутніх фахівців, розвитку цілісності їхніх педагогічних (гностичних, проектувальних, конструктивних, комунікативних, дослідницьких, організаційних), художніх (зображувальних (графічних, живописних), конструктивних, композиційних, сприймально-оцінних) і творчих (аналітико-пошукових, імпровізаційно-педагогічних, імпровізаційно-художніх) умінь, що реалізуються в художній діяльності й є основою професійної майстерності фахівця⁶.

Педагогічне керівництво процесом розвитку професійних умінь базується на таких підходах: *андрагогічному*, який передбачає врахування рівня розвиненості різних видів умінь та професійних потреб фахівців з образотворчого мистецтва, забезпечує активну діяльність майбутніх митців, їхню високу мотивацію, а отже, високу ефективність процесу навчання й розвитку професійних умінь; *особистісно*

---

¹¹ Маркова А. К. Психологические критерии и ступени профессионализма учителя / А. К. Маркова // Педагогіка. — 1995. — № 6. — С. 57.

¹⁷ Стрельников В. Ю. Развитие профессиональной компетентности учителей в учреждениях послыдипломной освіти : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / В. Ю. Стрельников. — К., 1995. — 184 с. — С. 12.

⁶ Кайдановська О. О. Творчо-розвивальні функції дисципліни «Основи композиції» в професійній підготовці вчителя образотворчого мистецтва / О. О. Кайдановська // Мистецька освіта в контексті європейської інтеграції: теоретичні та методичні засади розвитку : тези Міжнар. наук. конф. (30 черв. – 2 лип., 2004 р.). — К.; Суми : СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2004. — С. 201.

орієнтованому, згідно з яким в освітньому процесі відбувається особистісний розвиток фахівців з образотворчого мистецтва на основі врахування суб'єктивного досвіду, реальних навчальних можливостей, потреб, інтересів для розвитку професійних умінь; *діяльнісному*, який передбачає залучення фахівців з образотворчого мистецтва до різноманітних форм професійної діяльності з метою розвитку їхніх педагогічних, художніх (фахових) та творчих умінь; *компетентнісному*, згідно з яким освітній процес спрямовується на формування та розвиток ключових (базових, основних) і предметних компетентностей майбутніх митців, зміщуються акценти з процесу накопичення нормативно визначених знань, умінь і навичок у площину формування й розвитку в майбутніх митців здатності практично діяти і творчо застосовувати набуті знання і досвід у різних ситуаціях.

У процесі формальної освіти розвиток отримують водночас професійні педагогічні уміння та професійні художні уміння майбутніх учителів образотворчого мистецтва.

Основними завданнями формальної освіти в сенсі розвитку професійних умінь є: організувати процес розвитку професійних умінь майбутніх митців; організувати систематичну діагностику зростання рівня професійних умінь майбутніх митців, результативності їхньої діяльності, забезпечити реалізацію змісту навчання, розробленого відповідно до виявлених особистісно-професійних потреб студентів; сформувати готовність студентів до особистісно-професійного розвитку (інтелектуального, духовного й культурного); створити умови для вдосконалення професійних умінь, постійного їх оновлення⁷.

У процесі формальної освіти в сенсі розвитку професійних художніх умінь виокремлюються основні завдання формальної освіти, які полягають у тому, щоб: удосконалити художні вміння; розширити композиційні уміння; вміти виявляти і розвивати художні здібності; формувати в студентів естетичні та патріотичні почуття, бережливе ставлення до традицій і художніх надбань українського народу; розвивати у студентів загально-навчальні та спеціальні вміння; володіти зображувальною технікою (живописом, графікою), основами композиції тощо; добирати індивідуальні творчі завдання до певної теми, готувати студентів до самостійної роботи з вивчення образотворчого мистецтва; вивчати й творчо використовувати ідеї передового педагогічного досвіду навчання образотворчого мистецтва; працювати в комп'ютерних програмах пакета Microsoft Office та в графіці; володіти методикою професійного самовдосконалення; користуватися художніми знаряддями праці та вміти виготовляти деякі з них; самостійно підвищувати рівень власної художньої майстерності.

---

⁷ Котляревська Н. В. Формування художньо-творчих умінь майбутніх фахівців сфери послуг у позанавчальній діяльності вищого професійного училища : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Н. В. Котляревська. — К., 2010. — 193 с. — С. 43.

Освітньо-кваліфікаційні вимоги до фахівців з образотворчого мистецтва, які здобули формальну освіту, передбачають наявність у них певних знань: розуміння концепції художньо-естетичного виховання, основних теорій, положень і закономірностей з образотворчого мистецтва, передових технологій, досягнень у мистецтві та педагогічній науці; практичне володіння методами роботи та різними художніми (традиційними і нетрадиційними) техніками, процесом створення картини, творчого підходу до виконання самостійної роботи; вимог до формування теоретичних знань, умінь та навичок у зображувальній діяльності, змісту підручників, методичних посібників з образотворчого мистецтва; шляхів використання навчально-методичної бази в навчально-виховному процесі; принципів виготовлення, систематизації дидактичного матеріалу та вимог до наочності; основ здійснення самоаналізу результативності діяльності.

Студент повинен уміти: застосовувати закони та правила основ композиції; аналізувати твори українського та світового мистецтва; користуватися виражальними засобами різних технік відповідно до програмного матеріалу; на практиці застосовувати основи зображувальної граматики; володіти методикою зображення на площині; здійснювати планування роботи з малюнку і живопису за різними методиками; здійснювати науковий підхід до визначення рівня знань з малюнку і живопису; користуватися різноманітним довідковим матеріалом.

Результативність усіх означених складових розвитку професійних умінь майбутніх митців перевіряється такими формами контролю, як: діагностика (анкетування, інтерв'ювання, бесіди, співбесіди); оцінювання результатів художньо-педагогічної діяльності (проведення тематичних виставок, огляд творчих робіт, творчих педагогічних проєктів, методичних розробок)²⁰.

Таким чином, розвиток професійних умінь майбутніх митців є розгорнутим у часі педагогічним процесом, що сприяє їхньому особистісно-професійному зростанню, розвитку цілісності педагогічних (гностичних, проєктувальних, конструктивних, комунікативних, дослідницьких, організаційних), художніх (зображувальних (графічних, живописних), конструктивних, композиційних, сприймально-оцінювальних) і творчих (аналітико-пошукових, імпровізаційно-педагогічних, імпровізаційно-художніх) умінь, що реалізуються в художньо-педагогічній діяльності й виступають основою професійної майстерності.

Неформальна освіта майбутніх учителів образотворчого мистецтва також має певні особливості. Неформальна освіта є діяльністю, яка передбачає здобуття знань, умінь і навичок для задоволення освітніх особистісних потреб, не регламентоване місцем здобуття, терміном та формою навчання, заходами державної атестації. До сфери неформальної освіти належать індивідуальні заняття

---

²⁰ Щербина В. Т. З досвіду формування композиційних умінь у майбутніх учителів образотворчого мистецтва / В. Т. Щербина // Професійно-художня освіта України : зб. наук. пр. ; редкол. : І. А. Зязюн, В. О. Радкевич, Р. Т. Шмагало [та ін.]. — К., Черкаси : Черкаськ. ЦНТЕІ, 2002. — Вип. І. — С. 172.

майбутніх учителів під керівництвом тренерів чи репетиторів, тренінги та короткотермінові курси, що переслідують практичні короткострокові цілі. Неформальна освіта не має ані вікових, професійних, ані інтелектуальних обмежень щодо учасників, зазвичай не обмежуючись часовими межами. Цей напрям освітньої діяльності передбачає спільну участь студентів у всеукраїнських, обласних науково-практичних семінарах, навчально-показових майстер-класах, творчих групах. З метою обміну творчим досвідом художньо-педагогічної діяльності студентам організуються зустрічі з педагогами-новаторами. У процесі такої діяльності відбувається творча самореалізація студентів, обмін досвідом художньо-педагогічної діяльності, створюються власні педагогічні майстерні. Це дає змогу цілісно оцінити загальний рівень розвитку професійних умінь студентів. Показники усіх означених складових розвитку професійних умінь майбутніх митців перевірялися такими формами контролю: діагностика (анкетування, інтерв'ювання, бесіди, співбесіди); оцінювання результатів художньо-педагогічної діяльності (проведення тематичних виставок, огляд творчих робіт, творчих педагогічних проєктів, методичних розробок).

Загалом, неформальна освіта майбутніх учителів образотворчого мистецтва має швидко реагувати на потреби ринків праці та послуг, задовольняти вимоги студентів, вмотивовувати учасників навчально-виховного процесу на самовдосконалення та самооцінювання студентів, виховання почуття причетності, солідарності; оптимальне поєднання свободи і відповідальності; можливість самостійного вибору часу, місця, тривалості навчання тощо. Закладам, організаціям, які займаються неформальною освітою, зазвичай не присуджують кваліфікацій і не проводять формальне оцінювання навчальних досягнень учасників. У цьому секторі найчастіше застосовують інноваційні підходи, апробують новаторські методики та технології навчання. Сьогодні в Україні неформальна освіта охоплює багато галузей, до яких належать позашкільна освіта, післядипломна освіта та освіта дорослих, громадянська освіта, шкільне та студентське самоврядування, освітні ініціативи, спрямовані на розвиток додаткових умінь та навичок (комп'ютерні курси, гуртки за інтересами тощо).

Основними формами навчання майбутніх фахівців з образотворчого мистецтва в межах означеної проблеми є: індивідуальні: індивідуальні консультації з викладачами закладу; самоосвіта – вивчення рекомендованого передового художнього досвіду, матеріалів каталогів виставок, фахових, психологічних, дидактичних, культурологічних видань і публікацій, розроблення авторського проєкту тощо; групові та колективні: обласні, всеукраїнські науково-практичні, науково-методичні семінари, конференції, «круглі столи»; конференції з обміну досвідом під час навчання, майстер-класи, створення творчих груп, а також виконання групових проєктів тощо.

Основними видами діяльності фахівців у процесі неформальної освіти є: навчання як спосіб особистісного розвитку, засвоєння нових знань, їх поповнення, процес набуття та вдосконалення вмінь, навичок і способів художньої діяльності; самоосвіта та, власне, професійна діяльність, що передбачає реалізацію власної творчості та інші види діяльності з метою підвищення власного рівня особистісно-професійного розвитку (робота в творчих групах, активна участь у семінарах, конференціях, «круглих столах», розроблення методичних матеріалів тощо). З метою здійснення моніторингу власного рівня самоосвітньої діяльності щодо розвитку професійних умінь майбутнім фахівцям з образотворчого мистецтва слід вести щоденник професійного зростання, що сприятиме підвищенню самоаналізу власної особистості, саморефлексії, самовдосконаленню своїх професійних умінь.

Інформальна освіта є неорганізованим, не завжди усвідомленим та цілеспрямованим процесом, що триває протягом усього життя людини. Фактично це здобуття необхідних знань, умінь, навичок у формі життєвого досвіду. Тому інформальна освіта є дуже важливим елементом розвитку професійних художніх умінь студентів. У процесі *інформальної освіти* майбутніх учителів образотворчого мистецтва варто приділяти більше уваги різноманітним формам самоосвітньої діяльності та рефлексії власної практичної художньої діяльності³.

Інформаційно-самоосвітня діяльність майбутніх митців передбачає самостійне опрацювання навчальної, методичної літератури з проблеми розвитку професійних умінь, збір інформаційно-ілюстративного матеріалу, написання статей, доповідей, повідомлень, проектування та оформлення виставок. У цей період студенти активно залучалися до участі у науково-практичних, науково-методичних семінарах, конференціях, «круглих столах», до розробки методичних матеріалів тощо.

Висновки

Отже, розвиток професійних умінь майбутніх митців передбачає реалізацію підготовки у процесі формальної, інформальної і неформальної освіти нових форм і видів діяльності студентів, які базуються на методиці розвитку професійних умінь майбутнього вчителя образотворчого мистецтва й ґрунтуються на андрагогічному, особистісно орієнтованому, діяльнісному, компетентнісному підходах. Методику навчання розроблено з урахуванням принципів варіативності, гнучкості, різнорівневості, індивідуалізації, диверсифікації освітніх програм, вона охоплює мету, зміст, форми, методи, засоби, прийоми і напрями навчальної, самоосвітньої та методичної роботи зі студентами у процесі формальної, інформальної та неформальної освіти.

---

³ Дмитрієва І. В. Сприйняття та розуміння творів образотворчого мистецтва учнями допоміжної школи / І. В. Дмитрієва // Наукові записки. — Кіровоград : РВЦ КДПУ, 2001. — Вип. 32. — Ч. II. — С. 43. — (Серія «Педагогічні науки»).

Перспективи подальших досліджень у цьому напрямі

Подальших досліджень потребують теми підготовки студентів до практичної педагогічної діяльності у процесі формальної освіти та проблеми впровадження інноваційних форм індивідуальної науково-дослідницької діяльності майбутніх учителів образотворчого мистецтва в межах інформальної і неформальної педагогічної мистецької освіти, з урахуванням європейського та вітчизняного досвіду.

Список використаних джерел

1. Абдулина О. А. Общепедагогическая подготовка учителя в системе высшего педагогического образования / О. А. Абдулина. — М. : Просвещение, 1984. — 208 с.
2. Голота Н. М. Формування художніх і конструктивних умінь у майбутніх вихователів дошкільних закладів : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. пед. наук : 13.00.08 – теорія і методика професійної освіти / Н. М. Голота. — К., 2000. — 20 с.
3. Дмитрієва І. В. Сприйняття та розуміння творів образотворчого мистецтва учнями допоміжної школи / І. В. Дмитрієва // Наукові записки. — Кіровоград : РВЦ КДПУ, 2001. — Вип. 32. – Ч. II. — С. 40–43. — (Серія «Педагогічні науки»).
4. Зязюн І. А. Неперервна освіта як основа соціального поступу / І. А. Зязюн // Неперервна професійна освіта: теорія і практика : зб. наук. пр. : у 2-х ч. ; за ред. І. А. Зязюна, Н. Г. Ничкало. — К., 2001. — Ч. 1. — С. 15–23.
5. Кайдановська О. О. Методи контролю за рівнем аналітичних вмінь студентів / О. О. Кайдановська // Наука і сучасність: зб. наук. пр. Національного пед. ун-ту ім. М. П. Драгоманова. — К. : Логос, 2002. — Т. XXXV. — С. 312–317.
6. Кайдановська О. О. Творчо-розвивальні функції дисципліни «Основи композиції» в професійній підготовці вчителя образотворчого мистецтва / О. О. Кайдановська // Мистецька освіта в контексті європейської інтеграції: теоретичні та методичні засади розвитку : тези Міжнар. наук. конф. (30 черв. – 2 лип., 2004 р.). — К.; Суми : СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2004. — С. 201–202.
7. Котляревська Н. В. Формування художньо-творчих умінь майбутніх фахівців сфери послуг у позанавчальній діяльності вищого професійного училища : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Н. В. Котляревська. — К., 2010. — 193 с.
8. Кравченко Л. М. Професійна діагностика у системі післядипломного підвищення кваліфікації вчителя : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. пед. наук : 13.00.08 – теорія і методика професійної освіти / Л. М. Кравченко. — М., 1996. — 24 с.
9. Кузин В. С. Психология: учебник / В. С. Кузин ; под ред. Б. Ф. Ломова. — 2-е изд., перераб. и доп. — М. : Высш. шк., 1982. — 256 с.

10. Кузьмина Н. В. Методы исследования педагогической деятельности / Н. В. Кузьмина. — Л. : ЛГУ, 1970. — 160 с.
11. Маркова А. К. Психологические критерии и ступени профессионализма учителя / А. К. Маркова // Педагогика. — 1995. — № 6. — С. 55–63.
12. Олійник В. Проблеми та шляхи розвитку системи післядипломної педагогічної освіти України в сучасному полікультурному суспільстві / В. Олійник // Вища освіта України. — 2009. — № 4. — 24–34.
13. Пічкур М. О. Навчально-методична сутність композиційної схеми / М. О. Пічкур // Мистецька освіта в контексті європейської інтеграції: теоретичні та методичні засади розвитку : тези Міжнар. наук. конф. (30 черв. – 2 лип., 2004 р.). — К., Суми : СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2004. — С. 220–222.
14. Семиченко В. А. Психологічні аспекти професійної підготовки і післядипломної освіти педагогічних кадрів / В. А. Семиченко // Післядипломна освіта в Україні. — 2001. — № 1. — С. 54–56.
15. Сисоева С. О. Проблема формування особистості, здатної до творчої самореалізації / С. О. Сисоева // Наукові праці : зб. наук. пр. ; Нац. ун-т «Києво-Могилянська академія», Миколаїв. філія. — Миколаїв, 2000. — Т. 7 : Педагогіка. — С. 13–19.
16. Сліпак В. О. Образотворча система як технологічний комплекс – крок у ХХІ століття / В. О. Сліпак // Постметодика. — 1999. — № 2; 3; 4. — С. 104–108.
17. Стрельников В. Ю. Розвиток професійної компетентності вчителів у закладах післядипломної освіти : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / В. Ю. Стрельников. — К., 1995. — 184 с.
18. Ткачук О. В. Педагогічний малюнок як засіб наочного навчання учнів / О. В. Ткачук, М. І. Резніченко // Діалог культур: Україна у світовому контексті. Художня освіта : зб. наук. пр. ; ред. кол. : І. А. Зязюн (голов. ред.), С. О. Черепанова (упоряд. і відп. ред.), Н. Г. Ничкало, О. П. Рудницька [та ін.]. — Львів : Каменяр, 2000. — Вип. 5. — С. 288–297.
19. Шевандрин Н. И. Психодиагностика, коррекция и развитие личности / Н. И. Шевандрин. — М. : ВЛАООС, 1999. — 512 с.
20. Щербина В. Т. З досвіду формування композиційних умінь у майбутніх учителів образотворчого мистецтва / В. Т. Щербина // Професійно-художня освіта України : зб. наук. пр. ; редкол. : І. А. Зязюн, В. О. Радкевич, Р. Т. Шмагало [та ін.]. — К., Черкаси : Черкаськ. ЦНТЕІ, 2002. — Вип. I. — С. 172–173.

Valery Ruzhytsky

**ART DEVELOPMENT OF PROFESSIONAL SKILLS OF FUTURE TEACHERS
OF FINE ART IN THE PROCESS OF FORMAL, AND INFORMAL EDUCATION
ARE ANALYZED IN THE ARTICLE**

The ways of development of professional skills of future teachers of fine arts in formal, non-formal and in-formal education are analyzed in the article.

The possibilities of formal education as a form of teaching that provides primary professional skills and forms professional competence, pedagogical mastery of future professionals in art theory and practice are observed. The attention is focused on such professional skills of future teachers of fine arts as analytical-research, improvisational-pedagogical, improvisational-artistic. It is proved that the pedagogical supervising of the process of development of professional skills is based on: andragogical, person-centered, activity-organized, competence approaches. Different teaching methods and techniques aimed at development of professional skills of future teachers of fine arts in the process of formal education are considered in details. Among the activities aimed at development of professional skills in non-formal education, individual lessons under the guidance of coaches or tutors, workshops and short courses pursuing practical short-term goals are observed.

The possibilities of in-formal education as an important element of the development of students' professional skills are examined, which presuppose self-studying of educational and methodological literature on the professional skills development, collection of information and illustrations, writing articles, reports, messages, projects, organization and design of exhibitions and engaging students into participation in research and practical, scientific and methodological seminars, conferences, round tables, as well as into developing methodological teaching materials etc.

The influence of non-formal education on the development of professional skills of future teachers of fine arts is analyzed, which presupposes students' cooperative work in regional research and practical seminars, participation in training and demonstrating workshops, creative groups, meetings with teachers-innovators and taking active part in the exchange of artistic and creative experience, educational activities of students.

Types of activities and forms of work with students that affect the effectiveness of professional skills are determined.

**Сіданіч Ірина Леонідівна,
доктор педагогічних наук,
професор кафедри управління навчальними
зкладами та педагогіки вищої школи
Навчально-наукового інституту менеджменту
та психології ДВНЗ
«Університет менеджменту освіти»**

**ДУХОВНО-МОРАЛЬНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ВИКЛАДАЧА
ЯК ПЕРЕДУМОВА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДУХОВНО-МОРАЛЬНОЇ
СПРЯМОВАНOSTІ ВИКЛАДАННЯ НАВЧАЛЬНИХ ПРЕДМЕТІВ
У ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ**

Анотація. У статті розглядаються теоретичні засади духовно-моральної компетентності магістрів християнської педагогіки як професійної основи під час викладання навчальних предметів духовно-морального спрямування у закладах освіти України. Автор аналізує компетентність як складову наукових досліджень, аналізує шляхи оптимізації духовно-моральної освіти у навчальних закладах.

Ключові слова: компетентність, духовно-моральна компетентність, навчальні предмети духовно-морального спрямування.

Сіданич Ирина Леонидовна

**ДУХОВНО-МОРАЛЬНАЯ КОМПЕТЕНТНОСТЬ ПРЕПОДАВАТЕЛЯ
КАК ПРЕДПОСЫЛКИ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ДУХОВНО-ПРАВСТВЕННОГО
НАПРАВЛЕНИЯ ПРЕПОДАВАНИЯ УЧЕБНОГО ПРЕДМЕТА
В УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ**

Аннотация. В статье рассматриваются теоретические засады духовно-моральной компетентности магистров христианской педагогике как профессиональной основы в процессе преподавания учебных предметов духовно-нравственного направления в учебных заведениях Украины. Автор анализирует компетентность как составляющую часть научных исследований, рекомендует пути оптимизации духовно-нравственного образования в учебных заведениях.

Ключевые слова: компетентность, духовно-моральная компетентность, учебные предметы духовно-нравственного направления.

Iryna Sidanich

**SPIRITUAL AND MORAL TEACHER COMPETENCE
AS A PREREQUISITE FOR PROVIDING SPIRITUAL
AND MORAL ORIENTATION OF TEACHING SUBJECTS
IN EDUCATIONAL INSTITUTIONS**

Abstract. In the article the theoretical basis of spiritual and moral competence christian education masters as a professional basis for teaching subjects spiritual

and moral guidance in educational institutions of Ukraine. The author analyzes competence as part of scientific research, analyzes ways of optimizing the spiritual and moral education in schools.

Key words: *competence, spiritual and moral competence, subjects spiritual and moral guidance.*

Постановка проблеми

Процеси глобалізації економіки, формування інформаційного суспільства та інтеграція української системи вищої професійної освіти у світовий освітній простір поставили перед нашою педагогічною наукою завдання — визначити традиційний український науковий апарат відповідно до загальноприйнятої в Європі системи педагогічних понять. Зокрема, знаннева парадигма освіти повинна бути переглянута з позиції компетентнісного підходу. Парадигмальною ознакою сучасності є нова концепція освіти – *competencebased-education*. Її мета – подолання розбіжностей між результатами навчання та сучасними вимогами практики. У цьому контексті застосування компетентнісного підходу під час формування завдань навчання зумовлене необхідністю поєднання освітніх програм вищих навчальних закладів із зовнішніми вимогами (передовсім з потребами працедавців).

Оцінка компетентності на відміну від екзаменаційних іспитів, орієнтованих на виявлення об'єму та якості засвоєних знань, передбачає пріоритетне використання об'єктивних методів діагностики діяльності (спостереження, експертиза продуктів професійної діяльності, захист навчальних проєктів тощо). Сама ж компетентність розглядається як спроможність до розв'язання проблем і готовність до ефективного виконання професійної ролі в тій чи іншій сфері суспільної життєдіяльності⁴.

На думку українських вчених М. Носко й С. Гаркуші, знання, уміння та навички, які молодь набуває й виробляє, навчаючись у закладах освіти, беззаперечно, є важливими, але нині актуальності набуває поняття компетентності майбутнього фахівця, що визначається багатьма чинниками, оскільки саме компетентності, на думку міжнародних експертів, є тими індикаторами, що дають змогу показати готовність випускника до життя, його подальшого особистого розвитку й до активної участі в житті суспільства⁷.

Орієнтуючись на сучасний ринок праці, освіта до пріоритетів сьогодення відносить уміння оперувати такими технологіями та знаннями, що задовольнятимуть потреби інформаційного суспільства, підготують молодь до нових ролей у цьому суспільстві. Саме тому важливим нині є не тільки вміння оперувати власними знаннями, а й бути готовим змінюватися та пристосовуватися

---

⁴ Сисоєва С. О. Педагогічна компетентність викладача вищого навчального закладу непедагогічного профілю / С. О. Сисоєва // Компетентнісний підхід у сучасній університетській освіті : зб. наук. пр. — Рівне : НУВГП, 2011. — 165 с. — С. 3–11.

⁷ Хуторской А. В. Ключевые компетенции как компонент личностно ориентированной парадигмы образования / А. В. Хуторской // Народное образование. — 2003. — № 2. — С. 58–64.

до нових потреб ринку праці, оперувати й управляти інформацією, активно діяти, швидко ухвалювати рішення, навчатись упродовж життя. Прогресивна освітня спільнота сьогодні ставить перед собою нове завдання – сформуванню в школяра, студента та дорослого вміння вчитись⁸.

Традиційно цілі освіти визначалися набором знань, умінь, навичок, якими має володіти випускник. Сьогодні такий підхід виявився недостатнім. Соціуму (професійним навчальним закладам, виробництву, сім'ї) потрібні випускники, підготовлені до включення в подальшу життєдіяльність, здатні практично розв'язувати життєві та професійні проблеми. А це багато в чому залежить не від здобутих знань, умінь, навичок, а від деяких додаткових якостей, які більш відповідають розумінню сучасних цілей освіти і для позначення яких вживаються поняття «компетенції» і «компетентності».

Введення цих понять у педагогічну практику середньої та вищої шкіл потребує зміни змісту й методів освіти, уточнення видів діяльності, якими повинні оволодіти учні та студенти до закінчення освіти і під час вивчення окремих предметів. Визначення випускника, який володіє компетенціями, тобто тим, що він може робити, яким способом діяльності опанував, до чого він готовий, – називають компетентнісним підходом.

Компетентнісний підхід означає поступову переорієнтацію домінуючої освітньої парадигми з переважною трансляцією знань, формуванням навичок на створення умов для оволодіння комплексом компетенцій, що означають потенціал, здібності випускника до виживання і стійкої життєдіяльності в умовах сучасного багатофакторного соціально-політичного, ринково-економічного, інформаційно і комунікаційно насиченого простору.

Цілеспрямоване входження України у світову спільноту модернізації міжнародного порядку в контексті визначених пріоритетів майбутнього світоустрою потребує від організаторів вищої освіти поетапної реалізації складових наявної мегасистеми цілісного освітнього простору, де виразною ознакою її змісту є розбудова на компетентнісно зорієнтованій основі⁷.

Цей процес зумовлено кількома причинами:

- по-перше, переходом світової спільноти до інформаційного суспільства, де пріоритетним вважається не просте накопичення студентами знань і предметних умінь і навичок (мета так званої «знаннєвої педагогіки»), а й формування вміння вчитися, оволодіння навичками пошуку інформації, здатності до самонавчання упродовж життя, де ці новоутворення стають визначальною сферою професійної діяльності людини;

---

⁸ Сіданіч І. Л. Збірник нормативно-правових актів і документів щодо запровадження предметів духовно-морального спрямування в систему освіти України: навч. метод. посіб. для пед. працівників освіти / І. Л. Сіданіч. – 2-ге вид. — К. : Вид-во ДВНЗ «УМО», 2016. — 238 с.

⁷ Хуторской А. В. Ключевые компетенции как компонент личностно ориентированной парадигмы образования / А. В. Хуторской // Народное образование. — 2003. — № 2. — С. 58–64.

- по-друге, упровадженням моделі особистісно зорієнтованого освітнього процесу як оновленої парадигми освіти, яка передбачає визнання студента суб'єктом цього процесу, носієм двох груп якостей через уміння навчатися та бажання вчитися, що можливе за умови, з одного боку, оволодінням ним продуктивними (загальнонавчальними) уміннями і навичками та розгорнутою рефлексією, а з іншого – сформованістю позитивного емоційно-ціннісного ставлення до процесу діяльності, її результату, самореалізації особистості;

- по-третє, особливими акцентами на глобалізацію усіх сфер життєдіяльності особистості і суспільства в умовах загальноцивілізаційних тенденцій сучасного світу, що потребує від вищої школи надання молодій людині елементарних можливостей інтегруватися в різні соціуми, самовизначатися в житті, активно діяти, бути конкурентоспроможною на світовому ринку праці;

- по-четверте, необхідністю опанувати мистецтво швидких трансформаційних змін в освітніх системах як у локальному (регіональному, національному) середовищі, так і глобальному просторі.

Мета статті — проаналізувати теоретичні основи духовно-моральної компетентності магістрів християнської педагогіки як професійної компоненти під час викладання навчальних предметів духовно-морального спрямування у закладах освіти України та розробити пропозиції щодо шляхів формування духовно-моральної компетентності у майбутніх викладачів педагогіки вищої школи.

Компетентність є предметом дискурсу у професійних співтовариствах філософів, психологів, педагогів, менеджерів, економістів тощо. Багатоманітність компетентності означає, що існують різні погляди як на визначення, так і на застосування, зміст і структуру компетентностей. Має місце також нечіткість визначення цього поняття та його онтологічних меж.

Популяризацію компетентності в науково-освітньому середовищі здійснив Наум Хомський, який, аналізуючи процеси засвоєння граматичної будови рідної мови, дійшов висновку, що в основі мовної поведінки, зокрема комунікативної діяльності людини, загалом лежать знання фундаментальних лінгвістичних категорій (універсалій), а також спроможність конструювати граматику – ті правила, що конвенційно прийнятні для мовного середовища в цілому. Зазначені знання мають емпіричний характер і є імпліцитними. Як правило, вони не усвідомлюються носіями мови і функціонують за принципом лінгвістичної інтуїції. Тим не менше, попри недостатньо раціоналізований рівень, саме вони дають людині змогу оперативно розуміти більшість висловлювань й інформаційного масиву загалом. Такі знання Н. Хомський, власне, і назвав компетентністю⁴.

---

⁴ Сисоєва С. О. Педагогічна компетентність викладача вищого навчального закладу непедагогічного профілю / С. О. Сисоєва // Компетентнісний підхід у сучасній університетській освіті : зб. наук. пр. — Рівне : НУВГП, 2011. — 165 с. — С. 3–11.

Аналіз останніх праць і публікацій з досліджуваної проблеми дає підстави для ствердження про ґрунтовне вивчення психолого-педагогічної сутності компетентнісного підходу та різних видів компетенцій і компетентностей. Нині науковці не тільки досліджують компетенції, виділяючи від 3 до 39 (Дж. Равен) видів, а й починають будувати професійне навчання, маючи на увазі їх формування як кінцевий результат цього процесу (Н. Кузьміна, А. Маркова, Л. Петровська). Дослідники для різних діяльностей виділяють різні види компетентності^{1; 2; 3; 4}.

Професійно-педагогічна компетентність, за Н. Кузьміною, включає п'ять елементів або видів компетентності: «спеціальна й професійна компетентність у галузі дисципліни; методична компетентність у сфері способів формування знань, умінь; соціально-психологічна компетентність у галузі процесів спілкування; диференційно-психологічна компетентність у сфері мотивів, здібностей, напрямів, аутопсихологічна – гідності й недоліків власної діяльності та особистості»⁷.

Згідно з визначенням Міжнародного департаменту стандартів для навчання, досягнення та освіти (International Board of Standards for Training, Performans and Instruction), поняття компетентності визначається як спроможність кваліфіковано здійснювати діяльність, виконувати завдання або роботу. При цьому поняття компетентності включає знання, навички та відносини, що дають змогу особистості ефективно діяти або виконувати певні функції, спрямовані на набуття певних стандартів у галузі професії або виду діяльності.

Виходячи з того, що в перекладі з латинської мови слово «competentia» означає коло питань, з якими людина добре обізнана, має певний досвід, відомі російські вчені А. Хуторський та В. Краєвський трактують компетентність у певній галузі як «володіння відповідними знаннями й здібностями, які дають змогу ґрунтовно судити про цю галузь і ефективно діяти в ній», тобто компетентність є результатом набуття компетенції. На думку дослідників, сьогодення характеризується низкою спроб визначити поняття «компетентність» з освітнього погляду. Наприклад, на нараді концептуальної групи проекту «Стандарт загальної освіти» сформульоване таке робоче визначення поняття «компетентність», як:

---

¹ Жуковський В. М. Духовно-моральні знання вчителя – основа національного відродження України за умов сучасних цивілізаційних змін / В. М. Жуковський // Професійна педагогічна освіта: становлення і розвиток педагогічного знання: монографія ; за ред. О. А. Дубасенюк. — Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. — С. 262–279.

² Концептуальні засади вивчення предметів духовно-морального спрямування в загальноосвітніх навчальних закладах: курси «Етика», «Основи християнської етики», «Основи релігійної етики» [електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://uazakon.com/document/fpart16/idx16792.htm>

³ Перелік навчальних програм, підручників та навчально-методичних посібників, рекомендованих Міністерством освіти і науки, молоді та спорту України для використання в основній і старшій школі у загальноосвітніх навчальних закладах з навчанням українською мовою у 2012/13 навчальному році [електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://osvita.ua/school/news/30819/>

⁴ Сисоєва С. О. Педагогічна компетентність викладача вищого навчального закладу непедагогічного профілю / С. О. Сисоєва // Компетентнісний підхід у сучасній університетській освіті : зб. наук. пр. — Рівне : НУВГП, 2011. — 165 с. — С. 3–11.

⁷ Хуторской А. В. Ключевые компетенции как компонент личностно ориентированной парадигмы образования / А. В. Хуторской // Народное образование. — 2003. — № 2. — С. 58–64.

«готовність учня використовувати засвоєні знання, навчальні вміння та навички, а також способи діяльності в житті з метою розв'язання практичних і теоретичних задач»⁸.

Відповідно до поділу змісту освіти на загальну метапредметну (для всіх предметів), міжпредметну (для циклу предметів або освітніх галузей) і предметну (для кожного навчального предмета), А. Хуторський виділяє трирівневу ієрархію компетентностей: ключові компетентності – належать до загального (метапредметного) змісту освіти; загальнопредметні компетентності — до певного кола навчальних предметів та освітніх галузей; предметні компетентності – частки стосовно двох попередніх рівнів компетентності, що мають конкретний опис і можливість формування в рамках навчальних предметів⁷.

Українські вчені визначили сім ключових компетентностей школярів: уміння вчитися, загальнокультурна, громадянська, підприємницька, соціальна, з інформаційних і комунікаційних технологій, здоров'язбережувальна. Інститутом інноваційних технологій і змісту освіти в 2008 р. створено «Комплекс нормативних документів для розроблення складових системи галузевих стандартів вищої освіти» (ГСВО), в основу якого покладено компетентнісний підхід через формування нової системи діагностичних засобів із переходом від оцінювання знань до оцінювання компетенцій та визначення рівня компетентності в цілому.

Запропоноване в європейському проєкті TUNING «...поняття компетенцій включає знання й розуміння (теоретичне знання академічної галузі, здатність знати й розуміти), знання як діяти (практичне й оперативне застосування знань до конкретних ситуацій), знання як бути (цінності як невід'ємна частина способу сприйняття й життя з іншими в соціальному контексті)». Поняття «компетенція» включає не тільки когнітивну й операційно-технологічну складові, а й мотиваційну, етичну, соціальну, поведінкову сторони (результати освіти, знання, уміння, систему ціннісних орієнтацій). У формуванні компетенції вирішальну роль відіграє не тільки зміст освіти, а й освітнє середовище вищих навчальних закладів, організація освітнього процесу, освітні технології, включаючи самостійну роботу студентів тощо. Треба підкреслити узагальнений, інтегральний характер поняття «компетенція» стосовно понять «знання», «уміння», «навички».

В. Луговий щодо категоризації компетентностей застосовує ще один досить універсальний підхід: «Більш системно і науково обґрунтовано можна було б визначити та згрупувати компетентності, враховуючи види людської діяльності, на які вона розщеплюється в системі суб'єкт-об'єктних (суб'єктних) відносин. У такому разі можна теоретичним шляхом дійти висновку про існування п'яти видів

---

⁸ Сіданіч І. Л. Збірник нормативно-правових актів і документів щодо запровадження предметів духовно-морального спрямування в систему освіти України: навч. метод. посіб. для пед. працівників освіти / І. Л. Сіданіч. – 2-ге вид. — К. : Вид-во ДВНЗ «УМО», 2016. — 238 с.

⁷ Хуторской А. В. Ключевые компетенции как компонент личностно ориентированной парадигмы образования / А. В. Хуторской // Народное образование. — 2003. — № 2. — С. 58–64.

компетентностей: інтелектуально-знаннєвих, творчо-інноваційних, ціннісно-орієнтаційних, діалогу (консенсусно)-комунікаційних, художньо-творчих»⁸.

В. Луговий за змістом і роллю поділяє компетентності на загальні (ключові) й специфічні (предметні). Емпіричним шляхом ним визначено перелік загальних компетентностей, властивих різним предметним галузям освіти, який містить інструментальні, міжособистісні та системні компетентності.

Н. Кропотова визначає професійну компетентність як «систему особистісних якостей, знань і умінь, що обумовлюють готовність і здатність фахівця (професіонала) здійснювати професійну діяльність у контексті наявних соціально-економічних і соціокультурних реалій». С. Сисоєва та І. Соколова під «професійною компетентністю фахівця» розуміють «інтегровану властивість особистості, що визначатиме здатність фахівця здійснювати професійну діяльність на найвищому рівні»⁴.

Професійна компетентність, на думку С. Калашникової, – це здатність фахівця ефективно виконувати професійну діяльність, і ця здатність є результатом набуття фахівцем необхідних компетенцій. Запровадження компетентнісного підходу в діяльність вищих навчальних закладів накладає певні вимоги на варіативну складову стандартів вищої освіти, потребує перегляду під кутом зору компетентнісного підходу методичних систем вивчення різноманітних навчальних дисциплін (мети, змісту, методів, засобів, форм організації навчання).

У Національному освітньому глосарії поняття «компетентність / компетентності (Competence, competency / competences, competencies)» визначено так: за проектом Тьюнінг Європейської Комісії, це динамічна комбінація знань, розуміння, умінь, цінностей, інших особистих якостей, що описують результати навчання за освітньою / навчальною програмою. Компетентності покладено в основу кваліфікації випускника. Компетентність (компетентності) як набуті реалізаційні здатності особи до ефективної діяльності не слід плутати з компетенцією (компетенціями) як наданими особі повноваженнями.

Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Національної рамки кваліфікацій» від 23 листопада 2011 р. № 1341 запропоновано послуговуватися такими визначеннями компетентність / компетентності, як здатність особи до виконання певного виду діяльності, що виражається через знання, розуміння, уміння, цінності, інші особисті якості⁸.

Наведемо формулювання розглядуваного терміна, яке наведено у новій редакції Закону України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 р. № 1556-VII:

---

⁸ Сіданіч І. Л. Збірник нормативно-правових актів і документів щодо запровадження предметів духовно-морального спрямування в систему освіти України: навч. метод. посіб. для пед. працівників освіти / І. Л. Сіданіч. – 2-ге вид. — К. : Вид-во ДВНЗ «УМО», 2016. — 238 с.

⁴ Сисоєва С. О. Педагогічна компетентність викладача вищого навчального закладу непедагогічного профілю / С. О. Сисоєва // Компетентнісний підхід у сучасній університетській освіті : зб. наук. пр. — Рівне : НУВГП, 2011. — 165 с. — С. 3–11.

«компетентність – динамічна комбінація знань, вмінь і практичних навичок, способів мислення, професійних, світоглядних і громадянських якостей, морально-етичних цінностей, яка визначає здатність особи успішно здійснювати професійну та подальшу навчальну діяльність і є результатом навчання на певному рівні вищої освіти».

Виклад основного матеріалу

На сучасному етапі розвитку суспільства пріоритетною характеристикою викладача вищої школи є його компетентність як здатність орієнтуватись у швидкоплинних умовах професійної діяльності, оскільки затребуваним є спеціаліст, який не чекатиме інструкцій, а прийматиме самостійні рішення, відрізнятиметься мобільністю, динамізмом і конструктивністю. Ми вважаємо, що загальнокультурна компетентність педагога, яка полягає в досягненні високого рівня розвитку в суспільному, виробничому й духовному житті, характеризує педагога-християнина як інтелектуального, вихованого, толерантного, гречного фахівця, впливатиме на формування окремих компетентностей у студентів.

Поняття компетентності вченими подається в широкому смисловому діапазоні: як сукупність знань, умінь, навичок і способів дії індивіда в контексті певного предмета, галузі знань, що формуються у процесі навчання і слугують засобом досягнення мети навчання – формування компетентності. Уміле узгодження окремих компетентностей за найважливішими напрямками діяльності є необхідною умовою формування компетентного працівника. Компетентність вбирає в себе коло питань, в яких людина добре обізнана, володіє знаннями й досвідом. Компетентна в певній сфері людина має такі знання і здібності, які дають змогу їй обґрунтовано говорити про цю сферу й ефективно функціонувати в її межах.

На думку С. Калашникової, правомірно використовувати ключові поняття компетентнісного підходу та їх взаємозв'язок у такому формулюванні: компетентність (у множині – компетентності) – здатність людини ефективно виконувати певну (професійну) діяльність; компетенція (у множині – компетенції) – особиста якість людини, що визначає її поведінку та впливає на рівень виконання певної (зокрема професійної) діяльності. Компетентність є результатом набуття компетенцій. Компетенції є складовими компетентності. Ланцюжок компетентнісного підходу (від меншого до більшого) є таким: індикатор → індикатори → компетенція → компетенції → компетентність → компетентності.

Компетентнісний підхід у сфері вищої духовно-моральної освіти на християнських засадах, який ґрунтується на міждисциплінарних, інтегрованих вимогах до результату освітньої діяльності, потребує подальшого наукового дослідження, оскільки він вимагає від учасників освітнього процесу кардинально змінювати як мету, так і вектор змісту вищої християнської освіти: від передавання

знань і умінь предметно-духовного змісту до формування духовно-розвиненої особистості з життєвими і професійними компетентностями.

Упровадження компетентнісного підходу в процес підготовки майбутніх фахівців християнської педагогіки і психології (соціології, культурології – усіх навчальних дисциплін гуманітарного циклу) передбачає розроблення нових стандартів вищої християнської освіти (освітньо-кваліфікаційних характеристик, освітньо-професійних програм, навчальних планів, педагогічних технологій на християнських засадах тощо), розширення в структурі навчальних програм міжпредметного духовно-морального компонента, упровадження інтегрованих навчальних дисциплін духовно-морального спрямування, у яких предметні галузі співвідносяться з різними видами компетентностей, зокрема духовно-моральними.

Людина може бути компетентною як професіонал, але відсутність у неї належно розвинених власне особистісних компетенцій (комунікативність, презентабельність, повага до людей, толерантність, гнучкість тощо) значно зменшує результативність та ефективність її роботи. Саме особистісні компетенції дають можливість досягти успішності у професійній діяльності. Бути компетентним фахівцем – значить бути всебічно обізнаною у всіх сферах своєї професійної діяльності особистістю, вміти на основі здобутих знань і навичок кваліфіковано орієнтуватися у будь-якій неординарній ситуації і ухвалювати нестандартні рішення.

Підготовка майбутнього викладача християнської педагогіки вищої школи передбачає виховання особистості, яка ставитиме перед собою завдання самовдосконалення та саморозвитку; позитивно впливатиме на духовне життя суспільства. Безумовно, духовність і мораль – це взаємопов'язані регулятори суспільних відносин, які традиційно є чинниками організації взаємин і зв'язків, у процесі яких виявляється ставлення особистості до людей та самої себе. Моральне виховання формує в людині характерні для суспільства норми поведінки. Відповідно до цього, професійна підготовка майбутнього фахівця в умовах вищого навчального закладу мусить включати й формування духовно-моральної компетентності.

Розглядаючи духовно-моральну підготовку як частину професійної підготовки в умовах магістратури вищого навчального закладу, варто зазначити, що така компетентність визначається рівнем свідомості та самосвідомості, духовних ціннісних орієнтацій, які проявляються в межах колективу. Ми вважаємо, що особистісна культура майбутнього викладача Університету визначається рівнем набуття ним системи моральних знань, духовно-моральних переконань, оволодіння знаннями щодо тлумачення та застосування моральних норм у житті з глибокими ціннісними установками, вольовими компетентнісними якостями, які координуватимуть правосвідому професійну діяльність. Компетентний магістр,

компетентна людина – це гідна перспектива для реалізації запропонованої формули компетентності з її основними складовими:

- знання як змінювана, динамічна, різноманітна інформація, яку треба вміти знайти, відсіяти від непотрібної, перевести у досвід власної діяльності;
- вміння використовувати ці знання у конкретній ситуації; розуміння, яким чином можна здобути ці знання, для якого знання який метод потрібний;
- адекватне оцінювання – себе, світу, свого місця в світі, конкретного знання, необхідності чи зайвості його для своєї діяльності, а також методу його здобування чи використання.

Узагальнюючи погляди науковців і зміст згаданих нормативних документів, доречно сформулювати термін «духовно-моральна компетентність» як інтегративну особистісну якість, що виявляється в готовності людини до ефективної реалізації професійної діяльності на християнських засадах, що визначає її духовно-моральну поведінку та впливає на рівень виконання певної (зокрема професійної) діяльності; готовність студента використовувати засвоєні духовно-моральні знання, християнські навчальні вміння та навички, а також способи діяльності в житті з метою розв'язання практичних і теоретичних духовно-моральних задач. Духовно-моральна компетентність – це готовність, спроможність і потреба жити за традиційними духовно-моральними нормами.

Висновки

Отже, під духовно-моральною компетентністю варто розуміти таку форму відображення моральних явищ, які включають в себе сукупність уявлень про справедливість, принципи та ідеї, які стосуються духовного виміру життя народу, а також інтелектуальні та поведінкові процеси і стани в межах правового та морального поля, що в сукупності становить систему знань, умінь і навичок, моральних позицій, мотивів та переконань і установок, які відображаються у схвалених рішеннях і спрямовані на пізнання, самовдосконалення, саморозвиток особистості у сфері професійної діяльності.

Перспективи подальших досліджень у цьому напрямі

Спираючись на концептуальні положення, викладені в законах України «Про освіту», «Про вищу освіту», треба створити «Комплекс нормативних документів для розроблення складових системи галузевого стандарту вищої духовно-моральної освіти»; на нараді концептуальної групи щодо проекту «Духовно-моральна компетентність як основа наукових-освітніх та політичних процесів в Україні» обговорити і сформулювати робоче визначення поняття «духовно-моральна компетентність»; розробити Концепцію та методичні рекомендації щодо її реалізації і впровадження плану заходів і дій Концепції духовно-моральної освіти і виховання та інше.

Список використаних джерел

1. Жуковський В. М. Духовно-моральні знання вчителя – основа національного відродження України за умов сучасних цивілізаційних змін / В. М. Жуковський // Професійна педагогічна освіта: становлення і розвиток педагогічного знання: монографія ; за ред. О. А. Дубасенюк. — Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. — С. 262–279.
2. Концептуальні засади вивчення предметів духовно-морального спрямування в загальноосвітніх навчальних закладах: курси «Етика», «Основи християнської етики», «Основи релігійної етики» [електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://uazakon.com/document/fpart16/idx16792.htm>
3. Перелік навчальних програм, підручників та навчально-методичних посібників, рекомендованих Міністерством освіти і науки, молоді та спорту України для використання в основній і старшій школі у загальноосвітніх навчальних закладах з навчанням українською мовою у 2012/13 навчальному році [електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://osvita.ua/school/news/30819/>
4. Сисоєва С. О. Педагогічна компетентність викладача вищого навчального закладу непедагогічного профілю / С. О. Сисоєва // Компетентнісний підхід у сучасній університетській освіті : зб. наук. пр. — Рівне : НУВГП, 2011. — 165 с. — С. 3–11.
5. Тарахонич Т. І. Право та мораль у системі соціальної регуляції / Т. І. Тарахонич // Проблеми філософії права. — 2003. — Т. 1. — С. 147–149.
6. Тюріна Т. Г. Духовна педагогіка: витоки, сутність і перспективи розвитку : монографія / Т. Г. Тюріна. — Львів : СПОЛОМ, 2005. — 276 с.
7. Хуторской А. В. Ключевые компетенции как компонент личностно ориентированной парадигмы образования / А. В. Хуторской // Народное образование. — 2003. — № 2. — С. 58–64.
8. Сіданіч І. Л. Збірник нормативно-правових актів і документів щодо запровадження предметів духовно-морального спрямування в систему освіти України: навч. метод. посіб. для пед. працівників освіти / І. Л. Сіданіч. — 2-ге вид. — К. : Вид-во ДВНЗ «УМО», 2016. — 238 с.

Iryna Sidanich

**SPIRITUAL AND MORAL COMPETENCE AS BASE IN TEACHING ACADEMIC
SUBJECTS IN EDUCATIONAL INSTITUTIONS**

Preparation of the future teacher of Christian pelahohiky high school provides education of the person who will ask themselves the task of self-improvement and self-development; positive impact on the spiritual life of society. Of course, spirituality and morality — is linked regulators of social relations that traditionally are factors of relationships and connections in the process of which is the individual attitude to people and to himself. Moral education shapes the human characteristic of social norms of behavior. Accordingly, future specialist training in terms of higher education should also include the formation of spiritual and moral competence.

Considering the spiritual and moral training as part of training in terms of the magistracy of higher education, it is worth noting that this competence is determined by the level of consciousness and identity, spiritual values, which are shown within the team. We believe that the future of personal culture university lecturer on the level of entry into the system of moral knowledge, spiritual and moral beliefs, mastery of knowledge concerning the interpretation and application of ethical standards in the life of the deep values, strong-willed qualities of competence, which will coordinate with law obedient professional activities. Competent Master — is a worthy prospect for implementing the proposed formula competency of its main components: knowledge as variability, dynamic, diverse information, which should be able to find weed out unnecessary, transfer of experience of their own activities; ability to use that knowledge in a particular situation; understanding how to get the knowledge for which knowledge which method is right; adequate evaluation — myself, the world, his place in the world, particular knowledge or superficial things need it for their work, as well as methods of obtaining or use.

Summarizing the views of scientists and these regulations appropriate to formulate the term «spiritual and moral competence» as an integrative personal quality that manifests itself in readiness for the effective implementation of professional activity on Christian principles — personal quality of man that defines its spiritual and moral behavior and affects the level of performance some (including professional) activities; willingness to use student learned spiritual and moral knowledge, Christian education and skills, and ways of life to solve practical and theoretical spiritual and moral problems.

Наукове видання

ВІСНИК ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ОСВІТИ

Збірник наукових праць

Випуск 1(30)

Серія «Педагогічні науки»

Редактор — *Івашень Л. Є.
Дончевська Л. Г.
Отрішко В. І.*

Коректор — *Івашень Л. Є.*
Комп'ютерна верстка — *Васильченко Я. Й.*

Здано до склад. 25.04.2016 р. Підп. до друку 13.06.2016 р. Формат 60x84 1/16.
Папір офсет. Гарнітура Georgia. Друк ризографічний.
Ум. друк. арк. 7,44. Наклад 300 прим. Зам. № 1000.

Державний вищий навчальний заклад
«Університет менеджменту освіти»
вул. Січових Стрільців, 52-А, м. Київ, 04053. т.: (044) 484-10-96.
e-mail: rector@umo.edu.ua

Видавнича група «Атопол Груп»
01011, Київ, Кловський узвіз, 13, оф. 8, тел. (044) 496-18-98
Свідоцтво Держкомтелерадіо України ДК №3696 від 02.02.2010 року

Віддруковано ТОВ «АТОПОЛ ГРУП»
Адреса: м. Київ, Кловський узвіз, 13, оф. 8,
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
суб'єктів видавничої діяльності КІ 30 від 24.05.2002